

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ТКБ: 65.9 (2 ТОҶИК) + 65.9 (2) 09+65.5+65.2Я2

ТДУ 339+338.43+334.73 (575.3)

Ш-13

Бо ҳукуқи дастнавис

ШАРИПОВА МАВЗУНА НАРЗИЛЛОЕВНА

**ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ НИЗОМИ РИСК-МЕНЕҶМЕНТ ДАР
СОҶАИ САВДОИ ЧАКАНА (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД)
ДИССЕРТАТСИЯ**

барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 5.2.

– Иқтисодиёт (5.2.10 – Иқтисодиёти савдо ва соҳаҳои хизматрасонӣ)

Рохбари илмӣ:

номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич

Душанбе – 2026

МУНДАРИҶА

НОМГЌИ ИХТИСОРАҶО, АЛОМАТҶОИ ШАРТЌ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
Боби 1. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методии пайдоиши риск дар соҳаи савдои ҷакана дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ.....	14
1.1. Моҳияти савдои ҷакана ва самараи он дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ.....	14
1.2. Асосҳои методии тасниф ва арзёбии ҷараёни пайдоиши риск.....	34
1.3. Таҷрибаи хориҷии татбиқи риск-менеджмент дар соҳаи савдои ҷакана...	53
Боби 2. Таҳлил ва арзёбии риск дар соҳаи савдои ҷаканаи вилояти Суғд.....	72
2.1. Таҳлили вазъи кунунӣ ва рушди савдои ҷаканаи вилояти Суғд.....	72
2.2. Арзёбии риск дар соҳаи савдои ҷаканаи вилояти Суғд.....	89
2.3. Усулҳои ташаккули низоми идоракунии риск ва омилҳои таъсиррасони он дар соҳаи савдои ҷакана.....	102
Боби 3. Самтҳои муносири ташаккул ва рушди механизми риск-менеджмент дар соҳаи савдои ҷакана.....	120
3.1. Стратегияи риск-менеджмент дар рушди соҳаи савдои ҷакана.....	120
3.2. Самтҳои татбиқ ва тақомули механизми риск-менеджмент дар соҳаи савдои ҷакана.....	137
ХУЛОСА.....	161
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	164
ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТ.....	166
ИНТИШОРОТ АЗ РЌИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	189
ЗАМИМАҶО.....	185

Номгӯи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ

ААИ – андози арзиши иловашуда

АО ПҚТ – Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

БС – болонархи савдо

КС – корхонаҳои савдо

КСЧ – корхонаҳои савдои чакана

М – марҳила

ММД – маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

МРМ – механизми риск-менеджмент

МТИ – матритсаи таҳлили иерархӣ

НИ – нишондиҳандаҳои интегралӣ

НРМ – низоми риск-менеджмент

НФ – нархи фурӯш

НХ – нархи харид

ОБНА (IAEI) – оҷонсии байналмилалӣи нерӯи атомӣ

Р – риск (таваккал).

РМ – риск-менеджмент.

СМР ҚТ – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон.

СМҲ – санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

СРМ – самаранокии риск-менеджмент

ТМҚ – таҳлили матритсаи ҷуфтӣ

ТРССММ (UNUDO) – ташкилоти рушди сохтмони созмони милалӣ муттаҳид

ТУТ (WHO) – ташкилоти умумиҷаҳонӣи тандурустӣ

УПР - усулҳои пешгирии риск

УҚР – усулҳои ҷуброни риск

ФМ – фурӯши молҳо

ХРМ – хадамоти риск-менеджмент

ҲҚТ – ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҚСМ - ҷамъиятҳои суғуртаи мутақобила

ТQM – идоракуни умумии сифат

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқотӣ. Дар шароити иқтисоди рақамӣ нақши савдои чакана дар қонеъгардонии талаботи истеъмолкунандагон ва рушди муносибатҳои бозорӣ пайваста меафзояд. Савдо ҳамчун низоми муҳими иқтимоию иқтисодӣ дар муҳити зудтағйирёбанда фаъолият намуда, таъсири равандҳо ва тамоюлҳои гуногуни иқтисодиро дар худ таҷассум мекунад.

Дар шароити муносири рушди иқтисодиёт хавф ба яке аз омилҳои муҳими таъсиррасон ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ табдил ёфта, ба сифати унсури зарурии таҳия ва татбиқи қарорҳои стратегияи корхонаҳо баромад мекунад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи моҳияти риск, омилҳои ташаккул ва механизмҳои идоракунии он, инчунин арзёбӣ ва пешгӯии таъсири он дар шароити номуайянии аҳамияти илмӣ ва амалии муҳим дорад. Аз ин лиҳоз, айнӣ ҳол фазаи фаъолияти корхонаҳои савдои чакана бо ноустуворӣ ва тағйирпазирӣ тавсиф гардида, дар худ унсурҳои гуногуни эҳтимолият ва номуайяниро таҷассум менамояд. Зеро, омилҳое, ки сатҳи эҳтимолияти соҳаро инкишоф медиҳанд, пеш аз ҳама, ба ҳислат, завқ ва майлу рағбати истеъмолгарон вобаста аст, ки боз ҳам натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаро номуайян ва рискноктар мегардонанд.

Қайд намудан бамаврид аст, ки дар шароити ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи рушди иқтисоди миллӣ, савдои чакана ба сифати яке аз соҳаҳои ояндадор дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди босуботи иқтисодиёт нақши беандозаи ҳудро мунтазам мегузорад.

Инчунин, самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ба рафтори тағйирёбандаи субъектҳои бозор вобаста мебошад, ки пайваста рискро ба миён меоранд ва шароити пайдоиши намудҳои гуногуни рискро дар фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам оварда, зарурати ташаккул ва тақмили механизми идоракунии рискро ба миён меоранд.

Ба андешаи мо, хусусияти эҳтимолии талабот, қонё гардонидан ва фарқияти истеъмол, тағйирдиҳии афзалиятҳои муштариён, фардикунонии истеъмол, инкишофи рақобат дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ сабаби пайдоиш ва ба миён омадани зарурияти арзёбии риск ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана мегардад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана аз он шаҳодат медиҳад, ки то имрӯз низоми ягона ва аз лиҳози илмӣ мукамал барои муайянсозӣ, баҳогузорӣ ва идоракунии риск ташаккул наёфтааст. Дар натиҷа, даромаднокии ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои хоҳиш ёфта, талафоти молиявӣ ва захиравӣ ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани усулҳои муносири таҳлил, арзёбӣ ва идоракунии риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Доир ба масъалаи таҳлил ва баҳодиҳии риск, риск-менеджмент дар фаъолияти корхонаҳо олимони зиёди ватанию хориҷӣ корҳои илмӣ-тадқиқотӣ гузаронидаанд. Вобаста ба тавсифи масъалаи мазкур саҳми олимони: Р. Кантлон [75], Ч.М. Кейнс [77], А. Маршалл [16], Ф.Х. Найт [103], Ч. Фон Нейман [104], А. Пигу [111], В.А. Абчук [30, 31], А. П. Алгин [34, 35], Л.М. Аметистова [37], К.М. Аргинбоев [39], И.Т. Балабанов [47], В. Бартон [49], М.Н. Бағиева [43], М.И. Баканов [46], К.В. Балдин [48], С.М. Васин [137], С.Н. Воробев [55], Б.А. Лагоша [101], К. Рэдхэд [125], В.Т. Севрук [127], О.Ю. Уритская [138], А.Н. Фомичев [144], Н.В. Хохлов [152], В.А. Чернов [157], Г.Б. Комарова [81], А.Ҳ. Қурбонов [171], З.Ҳ. Қодирова [74], С.Д. Комилов [82], И. Аминов [38], И.Усмонов [139], М.М. Шарифзода [119], С.Н. Амонов [190], Р.Ҳ. Содиков [182], Ҳ.Н.Ғақеров [142, 143], С.Ҳабибов [148], С. Зубайдов [195], Қ.Қ. Толибов [200], Ф. Шаропов [201], Ш.И. Муродов [174], Ч.Н. Машокиров [198] ва дигарон бузург аст.

Доир ба таҳқиқ ва омӯзиши риск дар соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла савдои чакана, корҳои илмӣ-тадқиқотии олимони: В.А. Боровкова [53], В.М.

Гранатуров [60], С.И. Грядов [64], М.В. Ковалева [78], Г.Д. Чонов [194], Ҳ. Сайфуллоев [126], Ҷ.Ҷ. Боймуродов [192], М.Г. Лапуста [88], Л.Г. Шаршукова [88] ва дигарон баҳшида шудааст.

Сарфи назар аз шумораи зиёди тадқиқотҳои илмӣ дар самти таҳлили риск ва ҷустуҷӯи роҳҳои баҳодихии мушаххаси бузургии риск, тақомули низоми риск-менеджмент ва масоили методологӣ ва усулии ин муаммои муҳим то ҳол ҳалли ҳудро наёфтааст. Ҳамчунин, то имрӯз оид ба моҳият ва мазмуни рисқи иқтисодӣ, хоҷагӣ, соҳибкорӣ, тижоратӣ фаҳмиш ва меъёри ягона, меъёрҳо ва нишондодҳои баҳодихии он асоснок карда нашудаанд. Аз ҷиҳати илмӣ таснифоти омилҳои муайянкунанда ва асосноксозандаи риск, махсусан, рисқи тижоратӣ дар шароити амалисозии фаъолияти тижоратӣ ва ё идоракунии мушаххас карда нашудааст. Инчунин, масъалаи такмил додани механизми риск-менеджменти корхонаҳои савдои чакана ҳанӯз таҳқиқ ва асосноксозии илмии ҳудро наёфтааст.

Мухталифӣ нуктаи назар ва асосҳои назариявии муҳаққиқон оид ба муаммои омӯзиши намудҳои гуногуни риск, амалиёти механизми риск-менеджмент дар корхонаҳои савдо, пайдарҳамии методологӣ масъалаи мазкур барои интиҳоби мавзӯи диссертатсия асос шуда, мақсад ва вазифаҳои илмии онро муайян намудаанд. Зарурати баланд бардоштани сатҳи арзёбии риск дар корхонаҳои савдо, такмил додани механизми риск-менеджменти корхонаҳо ва махсусан корхонаи савдои чакана дар шароити иқтисоди рақамӣ аҳаммияти мавзӯи тадқиқотиро муайян менамояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи иҷрои дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳарсола ба Маҷлиси Олӣ оид ба масъалаҳои таъмини рушди устувори соҳаи савдо, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, инчунин татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи иқтисодиёти соҳибкории

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Риск – менеҷмент дар соҳаи савдои чакана маҷмуи усулҳо, принципҳо ва чорабиниҳои илмӣ ва амалӣ мебошад, ки ба муайянсозӣ, арзёбӣ, идоракунии ва коҳиш додани рискҳо равона гардидааст. Ҳадафи асосии риск – менеҷмент таъмин намудани устувории фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, баланд бардоштани самаранокии идоракунии, ҳифзи дороиҳо ва таъмини рушди дарозмуддати рақобатпазир мебошад. Ҳамин тариқ, риск – менеҷмент ҳамчун унсури муҳими низоми идоракунии стратегӣ ба корхонаҳои савдои чакана имкон медиҳад, ки таъсири омилҳои номусоидро пешгирӣ намуда, қарорҳои асоснок қабул кунанд, сатҳи самаранокии фаъолиятро баланд бардоранд ва дар шароити иқтисоди рақобатпазир мавқеи устувори худро нигоҳ доранд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади тадқиқоти илмӣ омӯзиши асосҳои ташаккулёбии rischi савдо, низоми риск-менеҷмент ва интиҳоби самти тақомули он дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба мақсади диссертатсия **вазифаҳои зерин** ҳаллу ҷавоб карда шудаанд:

❧ таҳқиқи аҳаммияти иҷтимоӣ - иқтисодии савдои чакана, моҳияти rischi савдо ва намудҳои он;

❧ омӯзиши раванди ташаккулёбии низоми риск-менеҷмент ва таҷрибаи татбиқи он дар соҳаи савдои чакана;

❧ таҳлили ҳолати савдои чакана ва арзёбии омилҳои ташаккули риск дар савдои чаканаи вилояти Суғд;

❧ коркарди стратегия ва интиҳоби самти тақомулдиҳии низоми риск-менеҷменти корхонаҳои савдои чакана дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ;

Объекти таҳқиқот – соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот – муносибатҳои иқтисодии фарогири раванди ташаккул ва рушди низоми риск-менеджмент дар корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ. Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки тақмили асосҳои назариявӣ амалии рисқи савдо, арзёбии омилҳои ташаккули он ва ҷорӣ намудани механизми самараноки риск-менеджмент дар шароити иқтисоди рақамӣ метавонад ба баланд бардоштани устуворӣ ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд мусоидат намояд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Давраи иҷрои кори диссертатсионӣ солҳои 2020-2025-ро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Заминаи назариявӣ методологии корро пажӯҳишҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар самти риск-менеджмент, усулҳои муосири арзёбӣ ва идораи таҳдидҳо (рисқҳо), инчунин таъмини устуворӣ, рақобатпазирӣ ва рушди стратегияи соҳаи савдои чакана ташкил медиҳанд. Ҳамчунин, дар раванди таҳлил консепсияҳои илмӣ қабули қарорҳои идоравӣ дар шароити номуайяний ва моделҳои баланд бардоштани самаранокии хоҷагидорӣ мавқеи марказӣ доранд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро маҷмӯи равишҳо ва усулҳои муосири илмӣ умумибашарӣ ва махсус ташкил медиҳанд, ки барои таҳқиқ, арзёбӣ ва тақмили низоми риск-менеджмент дар соҳаи савдо нигаронида шудаанд. Натиҷаҳо, хулосаҳо ва пешниҳодҳои дар доираи диссертатсия таҳияшуда метавонанд дар фаъолияти мақомоти танзимкунанда ва назоратӣ ҳамчун заминаи амалии қабули қарорҳо ҷиҳати тақмили низоми идоракунии риск дар корхонаҳои савдои чакана ҳам дар сатҳи минтақаҳо ва ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор гиранд.

Усулҳои таҳқиқот. Равиши системаҳои диалектикӣ, истифодабарии усулҳои таҳлили омилӣ, коррелиатсионӣ, мантиқӣ, муқоисавӣ ва сохторӣ бо

истифода аз дастгоҳи назариявии таҳлили равандҳои иқтисодӣ асос ёфтааст. Инчунин, дар диссертатсия аз усулҳои визуализатсияи маълумоти графикӣ ва ҷадвалӣ истифода бурда шудааст. Мантики кори диссертатсия дар асоси принципҳои умумии илмӣ ва усулҳои шинохту таҳқиқи равандҳои иқтисодӣ, дар асоси робитаи байни таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ асос ёфтааст.

Сарчашмаи маълумоти таҳқиқоти диссертатсионӣ – санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ташаккулёбӣ ва рушди низоми риск-менеджмент дар соҳаи савдои чакана, барномаҳо ва Стратегияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти оморӣ, маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои даврии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи ҷопӣ ва электронии ВАО ва дигар маълумотҳои муаллиф, маводи илмӣ ва конференсия ба шумор меравад. Пойгоҳи иттилоотии тадқиқот аз интишорот дар маҷаллаҳои даврии илмӣ, маводҳои конференсия, монография ва рисолаҳо, маълумотҳои оморӣ, адабиёти ҳуқуқӣ, иттилоотӣ ва таълимӣ, маълумотҳои воқеие, ки фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаро тавсиф мекунанд, инчунин захираҳои интернетӣ иборат аст.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи иқтисодиёти соҳибқорӣ Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгони таҳқиқоти илмӣ. Навоварии таҳқиқот дар таҳияи равиши концептуалӣ оид ба тақмили механизми риск-менеджмент дар савдои чакана ифода ёфта, ҳамгироии усулҳои миқдорӣ арзёбии хавфҳо бо воситаҳои стратегии таъмини устувории молиявӣ тижоратиро дар шароити номуайянии бозор пешбинӣ менамояд. Зимни гузаронидани таҳқиқоти диссертатсионӣ чунин натиҷаҳои нави илмӣ ба даст омадаанд:

✓ Ба фаҳмиши савдои чакана ва risks савдо саҳеҳӣ ворид кардашуда, таснифоти омилҳои пайдоиши риск ва усулҳои арзёбии он дар раванди амалисозии фаъолияти корхонаҳои савдо ошкор карда шуд;

✓ Ҷараёни ташаккулёбии низоми риск-менеджмент дар марҳилаҳои М1-

М5, алгоритми фаъолияти он ва ҳамчунин сохтори механизми амали он дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана исбот карда шуд;

✓ Вазъи соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд арзёбӣ гардида, хусусият, манбаҳои ташаккули гардиши молӣ, сатҳи рушд ва мавзӯҳои эҳтимолияти бештари пайдоиши риск тибқи таҳлили нишондиҳандаҳои P1-P7 тавассути усули таҳлили экспертӣ ва арзёбии интегралӣ дар мавзеи P 1.1 (бо 11,40 ҳол) ва P 1.2 (бо 8,16 ҳол) асоснок карда шуд;

✓ Стратегияи ташаккули низоми риск-менеджмент дар робита бо тарзи ташаккулёбии он, дараҷаи таъсири омилҳои риск дар корхонаҳои савдои чакана таҳия гардида, механизми оптималии риск-менеджмент, сохтор ва марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва самтҳои тақомулдиҳии он собит карда шуд.

Нуқтаҳои асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда:

✓ моҳияти савдои чакана, мавқеъ ва самарайи он, рискаи савдо, омилҳои пайдоиш, оқибат ва усулҳои баҳодиҳии он дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана асоснок сохта шуд;

✓ низоми идоракунии риск (риск-менеджмент), сохтор, марҳилаҳо ва алгоритми ташаккулёбии он барои корхонаҳои савдои чакана дақиқ карда шуд;

✓ ҳолат ва сатҳи рушди соҳаи савдои чакана тибқи нишондиҳандаҳои миқдорию сифатӣ арзёбӣ ва исбот карда шуд;

✓ стратегияи ташаккул ва тақомули низоми риск-менеджмент бо назардошти омилҳои риск ва муайянкунии самтҳои афзалиятнок барои корхонаҳои савдои чакана таҳия карда шуд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз таҳияи муқаррароти асосии назариявии ташаккул ва татбиқи усулҳои идоракунии риск, аз ҷумла аз нуқтаи назари дастгоҳи концептуалии назарияи сохторӣ, муайян намудан ва таҳлили омилҳои ташаккулдиҳандаи риск ва тақмили низоми идоракунии он дар корхонаҳои савдои чакана, воситаҳои илмӣю методӣ арзёбии сатҳи

риск, инчунин механизм ва методологияи арзёбӣ ва татбиқи низоми риск-менечмент дар корхонаҳои савдои чакана иборат аст.

Татбиқи тавсияҳои дар диссертатсия таҳияшуда оид ба такмили механизми риск-менечменти корхонаҳои савдои вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баланд бардоштани самаранокии фаъолият ва рушди онҳо мусоидат мекунад. Ҳамчунин, онҳо дар таҳия ва татбиқи стратегияҳои баланд бардоштани самаранокии механизми риск-менечменти корхонаҳои савдои чакана тавассути ташаккули низомҳои оптималии идоракунии риск истифода хоҳанд шуд.

Татбиқи амалии моделу усулҳои дар диссертатсия пешниҳодшуда самарани таҳлил ва арзёбии рисқи корхонаи савдои чаканаро зиёд мекунад. Инчунин, барои сари вақт арзёбӣ намудан ба дараҷаи рисқи корхонаҳои савдои чакана имконият дода, омилҳои ташаккулёбии онро бартараф ва ҳаҷми фоидаи онҳоро инкишоф медиҳад. Татбиқи назарияи идоракунии риск ва механизми риск-менечмент дар амал ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ва ба назар гирифтани хусусиятҳои эҳтимолии муҳити фаъолияти онҳо мусоидат менамояд.

Умуман, татбиқи амалии натиҷаҳои бадастомада имкони ташкили низоми оқилонаи арзёбӣ ва механизми идоракунии риск ва омилҳои ташаккули онҳоро дар корхонаҳои савдои чакана ҳангоми банақшагирӣ, пешгӯӣ, таҳлил, назорат, таҳия ва қабули қарорҳои идоракунии бо мақсади баланд бардоштани самаранокии ташкили раванди фаъолияти савдои чаканаро пешниҳод менамояд. Инчунин, дар ин замина барномаҳои дарозмуддати идоракунии тартиб дода, самтҳои асосии фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаро танзим намуда, робитаи онҳо бо ташкилотҳои суғуртаву андоз ва мақомоти иҷроия такмил дода мешаванд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо далелҳои методологияи рисолаҳои назариявии қори диссертатсия, таҳлили интиқодии адабиёти махсус оид ба масъалаҳои таҳлил, арзёбӣ ва идоракунии риск дар корхонаҳои савдои чакана, истифодаи усулҳои муосири тадқиқот, инчунин

санҷиши натиҷаҳои тадқиқот дар конфронсҳои илмӣ амалӣ бо нашр намудан дар маҷаллаҳои илмӣ пешқадам таъмин карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Натиҷаҳои таҳқиқи омӯзиш ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 майи соли 2023, таҳти № 6 тасдиқ шудааст) аз рӯи ихтисоси 5.2. – Иқтисодиёт (5.2.10 – Иқтисодиёти савдо ва соҳаҳои хизматрасонӣ): 2. Тамоили муосири рушди шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии хоҷагидорӣ дар соҳаи савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва маишӣ; 3- Ташаккул ва рушди бозори савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва маишӣ; 14- Самаранокии иқтисодӣ-иҷтимоии савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва маишӣ; 15- Роҳҳои таҳқиқ ва истифодаи самаранокии потенциали субъектҳои савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва хизмати маишӣ; 19- Ташкили савдои яклухт ва чакана дар шароити муосир; 21- Хусусият ва функсияҳои фаъолияти миёнаравӣ дар савдо ва соҳаҳои он; 23- Ташкил ва самаранокии фаъолияти савдои фирмавӣ, шабакаҳои савдо, субъектҳои савдои иҷтимоӣ; 32- Менеҷмент ҳамчун захираи субъектҳои савдо, таркиб, сохтор ва пайдарҳамии таҳиясозии низоми идоракунии; 33- Такмили ташкил ва идоракунии самтҳои гуногуни фаъолияти субъектҳои савдо, субъектҳои савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва маишӣ, мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ: аз ҷумла, интиҳоб ва таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва нақшаи кории иҷроӣ вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Саҳми шахсии довталаб дар ошкор намудани хусусият, сохтори фаъолият, самара ва нақши соҳаи савдои чакана дар иқтисодиёт, тавсифи назариявии моҳияти рисқи савдо, омилҳо ва оқибатҳои ташкилӣ-иқтисодии ташаккулёбии он, арзёбии сатҳи риск, таҳқиқи омилҳои ташаккулдиҳандаи риск дар корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд, коркарди модели иқтисодиёти риёзии арзёбии сатҳи

риск дар корхонаҳои савдои чакана, интиҳоби механизми муносиби идоракунии риск-менеджмент дар корхонаҳои савдои чакана ва мукамалгардонии механизми риск-менеджмент зоҳир мегардад.

Тавсияҳои методӣ оид ба арзёбӣ ва идоракунии риск дар шароити муносири иқтисодӣ, ки ҷаброни коҳиши даромад ва ғоида, татбиқи стратегияҳои афзоиши даромад, устувории молиявӣ ва баҳодихии самаранокии онро дар бар мегирад, таҳия гардида, мувофиқи марҳилаҳо ва уҳдадорҳои мансабии стратегияи татбиқи механизми идоракунии риск тағйир ёфта, рақамсозии идоракунии риск ҳамчун самти муҳимтарини такомули механизми риск-менеджменти корхонаҳои савдои чакана интиҳоб ва концепсияи татбиқи он таҳия карда шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои асосӣ ва нуқтаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҳамасолаи ҳаёти профессорону устодон ва кормандони Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон доиргашта, ироа гардидаанд. Нуқтаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои илмию назариявии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудааст. Бештари мақолаҳои доктараб дар маводи конференсияҳои илмию амалии ДИС ДДТТ рӯйи ҷоп омадаанд.

Муқаррарот, хулосаҳо ва тавсияҳое, ки дар рафти тадқиқоти диссертатсионӣ ба даст оварда шудаанд, барои татбиқ дар ғайолияти амалии Раёсати рушди иқтисод, савдо ва мониторинги МИҲД-и вилояти Суғд (маълумотнома дар бораи татбиқ № 237 аз 13.06.2025) қабул карда шудаанд.

Муқаррароти назариявии дар диссертатсия таҳиягардида, дар раванди таълими курсҳои «Идоракунии риск дар корхонаҳо» «Идоракунии лоиҳаҳо», «Иқтисодиёти савдо», «Менеджменти молиявӣ», «Идоракунии зидди бӯхронӣ», «Асосҳои ғайолияти тиҷоратӣ», «Таҳлили ғайолияти хоҷагидорӣ

корхонаҳо», дар раванди таълими ДИСДДТТ (маълумотнома дар бораи татбиқ №482 аз 11.06. 2025) истифода бурда мешаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ 10 мақола (дар ҳаҷми 6,2 ҷ.ҷ.) аз инҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, 191 саҳифаи матни компютериро дар бар гирифта, аз 61 ҷадвал, 20 расм, 6 диаграмма ва 6 замима иборат аст. Феҳристи адабиёти истифодашуда 201 маъхазро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ПАЙДОИШИ РИСК ДАР СОҶАИ САВДОИ ҶАКАНА ДАР НИЗОМИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРӢ

1.1 Моҳияти савдои ҷакана ва самараи он дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ

Дар марҳилаи муосири гузариш ба низоми иқтисоди рақамӣ, ки бо пешрафти босуръати илму техника тавсиф меёбад, стратегияи иҷтимоию иқтисодии мамлакати мо ба дастгирии ҳамаҷонибаи бахшҳои мухталифи хизматрасонӣ нигаронида шудааст. Дар ин раванд, соҳаи тиҷорат ҳамчун як муҳаррики асосии инноватсионӣ баромад мекунад. Зеро маҳз тавассути савдо технологияҳои наву муосир аввалин шуда амалӣ мегарданд ва сониян ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ паҳн шуда, боиси рушди умумии иқтисодиёти миллӣ мегарданд.

Мавриди зикр аст, ки бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодиёти мамлакат, «Стратегияи миллии рушди кишвар барои давраи то соли 2030 қабул шудааст» [4]. Дар мувофиқат бо ин ҳуҷҷат барои ноил гардидан ба рушди босуботи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон – «...баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми кишвар дар заминаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ҳадафҳои олии зерин ба монанди: таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ; раҳои аз бумбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ; таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат ва инчунин вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул муқаррар карда шудаанд...» [4].

Бинобар он, барои ноил гардидан ба ҳадафҳои волои ҳуҷҷати мазкур дар самти таъмини рушди устувори иқтисодӣ, махсусан: баланд бардоштани сатҳи амнияти озуқаворӣ, афзоиши дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ғизоии рақобатпазир ва мусоидат ба рушди шуғли устувор ва самаранок соҳаи савдо ҳамчун як соҳаи таъминотӣ ва ё заминавию ёрирасон баҳри расидан ба ин ҳадафҳо баромад менамояд.

Бояд қайд кард, ки соҳаи савдо аз дигар соҳаҳо бо хусусиятҳои хоси ташаккулёбӣ, функсия ва принципҳои амалисозии фаъолияти худ фарк менамояд. Бо мақсади муайян намудани ҷойгоҳ, аҳамият ва нақши соҳаи савдои чакана дар низоми муносибатҳои иқтисодии муосир, махсусан дар шароити густариши технологияҳои рақамӣ ва рақамисозии равандҳои соҳибкорӣ, омӯзиши ҳамаҷонибаи раванди ташаккул ва рушди ин соҳа аҳамияти муҳимми назариявӣ ва амалӣ касб менамояд. Таҳлили таҳаввулоти таърихӣ ва иқтисодии соҳаи савдо имкон фароҳам меорад, ки қонуниятҳо, хусусиятҳо ва тамоюлҳои асосии рушди он дар шароити иқтисоди бозорӣ ошкор гардида, омилҳои таъсиррасон ба самаранокии фаъолияти субъектҳои савдо муайян карда шаванд. Дар ин замина, барои дарки амиқтари моҳият ва хусусиятҳои рушди соҳаи мазкур, зарур аст, ки асосҳои назариявӣ ва марҳилаҳои асосии таҳаввулоти соҳаи савдо дар шароити муносибатҳои бозорӣ мавриди таҳқиқ ва арзёбии илмӣ қарор дода шаванд.

Савдо яке аз қадимтарин ва муҳимтарин соҳаҳои хоҷагии халқ ва зерсохтори бахши хизматрасонӣ ба шумор меравад, ки фаъолияташ ба қонебгардонии эҳтиёҷоти ҳаётан муҳим ва рӯзмарраи мардум равона шудааст. Ғайр аз ин, савдо ҳамчун бахш ё зинаи иқтисодӣ нақши муҳим бозида, тамоми молҳои истеҳсолшуда (озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ), кор ва хизматрасониҳои истеҳсолгарони дохилӣ ва хориҷиро то ба истеъмолгарони ниҳой дар доираи муносибатҳои иқтисодии субъектҳои бозори истеъмолӣ мерасонад, ки ин нақш ва аҳамияти онро боз ҳам бештар таъкид мекунад.

Мавриди қайд ва ёдоварист, ки «моҳият ва нақши иҷтимоию иқтисодии савдо, инчунин ҷойгоҳи он дар низоми мубодилоти молӣ ва раванди истеҳсолот, ҳамаҷониба дар ҷилди сеюми асари барҷастаи Карл Маркс бо ном Сармоя баён гардидааст. Ў зарурати чудо кардани сармояи тичоратиро барои иҷрои амалиётҳои харид ва фурӯши мол равшан баён кардааст. Карл Маркс савдоро ҳамчун шакли хоси фаъолияти иқтисодӣ ва сармояи тичоратро ҳамчун воситаи ба даст овардани ғоида ва таъминкунандаи рушди тақрористеҳсолоти васеъ тавсиф додааст» [99].

Фридман А.М. бошад, «...савдори ҳамчун соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ шарҳ медиҳад, ки дар он манфиатҳои истеҳсолгарон ва истеъмолгарон муттаҳид шуда, равандҳои такрористеҳсолот, ҳаракати мол ва воридоти пулӣ ба амал меоянд...» [145].

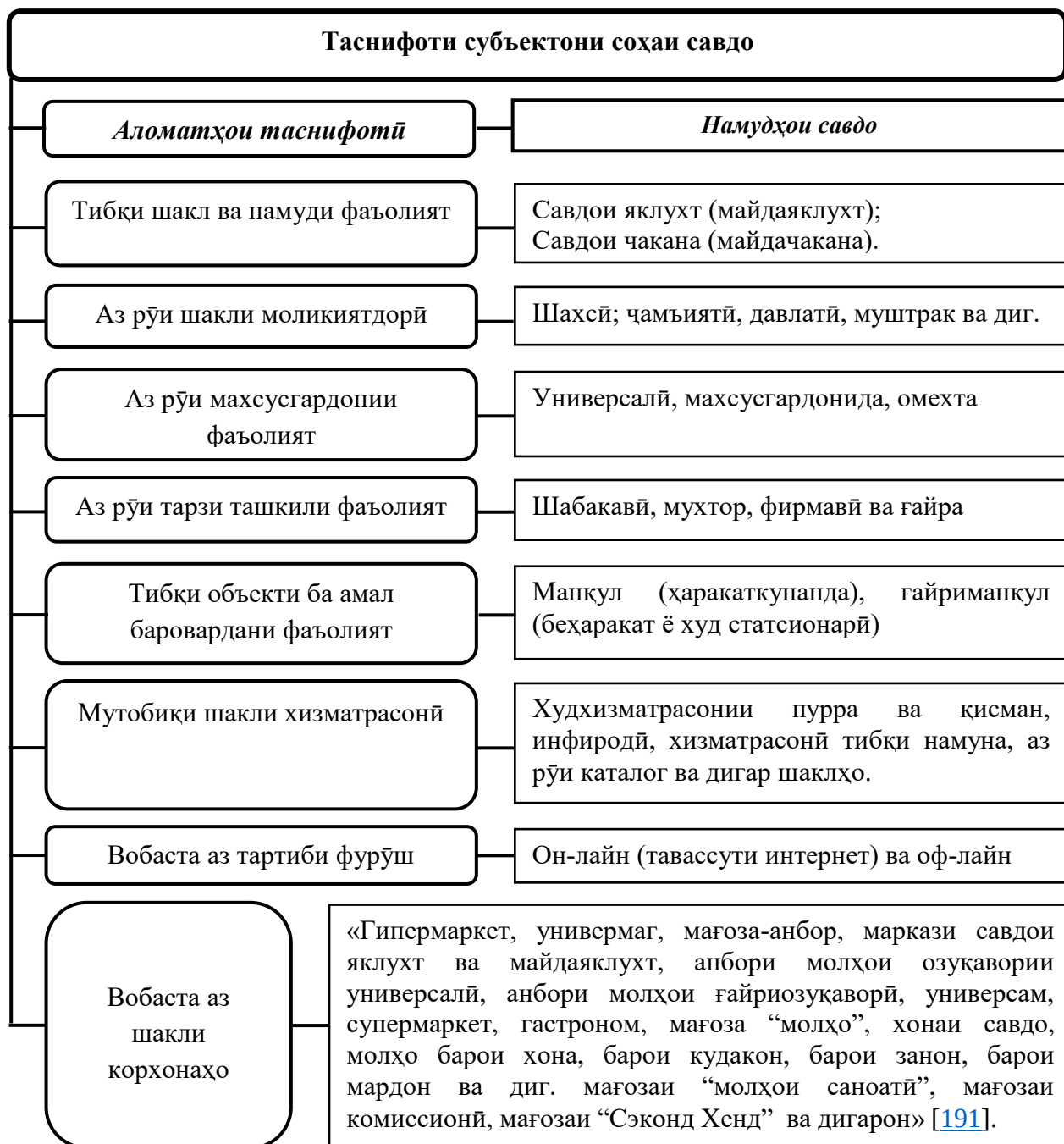
Бо назардошти ин, гуфта метавон, ки савдо ҳамчун баҳши муҳими хоҷагии халқ ё иқтисод шинохта мешавад, ки равандҳои ҳаракати молро аз зинаи истеҳсолот то марҳилаи истеъмол тавассути намудҳои амалиёти худ, аз ҷумла савдои яклухт ва чакана, фароҳам меорад.

Ҳамчунин соҳаи савдо дар таърихи рушд ва ташаккули худ дар доираи низомҳои гуногуни иқтисодӣ таҳаввулоти назаррасро таҷриба карда, таъиноти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва вазифаҳои асосии худро борҳо бозбинӣ кардааст.

Зикр намудан зарур аст, ки дар шароити иқтисоди маъмурӣ-фармонфармой соҳаи савдо, новобаста аз шакли фаъолияти яклухт ё чаканаи он, пеш аз ҳама ҳамчун унсури тақсимотии низоми хоҷагидорӣ баромад намуда, вазифаи асосии таъмини ҳаракати маҳсулот аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунандаро иҷро мекард. Дар чунин низом фаъолияти савдо бештар ҳамчун звенои миёнарав дар механизми таъминоти моддӣ ва тақсимооти молҳо арзёбӣ гардида, нақши он ба ташкили раванди мубодила маҳдуд мешуд. Аз ин рӯ, мебояд ба ин ақида розӣ буд, ки «...савдо ҳамчун соҳаи мустақили хизматрасонӣ ё бахше, ки ба қонеъсозии эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон тавассути пешниҳоди хизматрасониҳои тиҷоратӣ равона гардидааст, мавқеи заруриро соҳиб набуд. Маҳз хусусияти марказонидашудаи идоракунии иқтисод ва мавҷудияти низоми банақшагирии давлатӣ боис гардида буд, ки соҳаи савдо бештар вазифаи иҷроии нақшаҳои тақсимоти ро ба зимма дошта, унсурҳои хизматрасонӣ, рақобат ва самтгирӣ ба талаботи бозор дар фаъолияти он нақши дуҷумдараҷа дошта бошанд...» [145].

Дар шароити рушдҳои муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, соҳаи савдо ва субъектҳои он доираи фаъолияти худро васеъ намуда, шакл ва намудҳои

гуногуни фаъолиятро соҳиб гардидаанд, ки омӯзиши шакли онҳо муҳим мебошад. Барои дарки ин ҳолат, тибқи ГОСТ Р 51773-2009 намудҳои асосии субъектҳои соҳаи савдо дар расм оварда, тасниф карда мешавад (расми 1.1.1).

Расми 1.1.1 - Таснифоти субъектҳои соҳаи савдо (Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Тавсифоти дар расм додашуда барои тасвири пурраи аҳамият, нақш ва мавқеи савдо, махсусан савдои чакана дар рушди иқтисоди бозорӣ басанда намебошад.

Мавриди зикр ва ёдоварист, ки «...савдои яклухт яке аз намудҳои фурӯши мол мебошад, ки барои истифода дар фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар мақсадҳо равона шудааст ва ба истифодаи шахсӣ, оилавӣ, рӯзгор ё дигар шаклҳои инфиродии истифода марбут нест. Ин намуди савдо одатан дар нуқтаҳои махсусгардонидашуда ё объектҳои омехта бо мавҷудияти нуқтаҳои махсус амалӣ мегардад...» [191].

Савдои чакана «...ҳамчун яке аз намудҳои калидии соҳаи савдо, ки харид ва фурӯши мол, кор ва хизматҳоро дар бар мегирад, барои истеъмоли шахсӣ ва оилавӣ пешбинӣ шудааст ва бо фаъолияти соҳибкории субъектҳои иқтисодии бозори истеъмолӣ ва бозор алоқаманд мебошад...» [191]. Чараёни савдои чакана давраи ҳаётии молро ба анҷом мерасонад.

Бояд таъкид кард, ки моҳият, аҳамият ва нақши савдои чакана дар ташаккули низоми муносибатҳои бозорӣ дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ метавонад тавассути дарки амиқи мафҳуми «савдои чакана» фаҳмонда ва шарҳ дода шавад.

Мавриди зикр аст, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» қайд гардидааст, ки «...савдои чакана – намуди савдо вобаста ба хариду фурӯши молҳои ниёзи истеъмолкунанда дар раванди қонунгардонидани эҳтиёҷоти шахсӣ...» [2] мебошад. Таърифоти мазкур ба хусусияти инфиродӣ доштани истеъмолотии мол ва хизмат, фаъолияти харид ва фурӯш ва инчунин молҳои ниёзи истеъмолкунанда такя карда, тавсиф дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки мувофиқи ГОСТ-РТ 1037-2001, «...савдои чакана ҳамчун фурӯши молҳо ва хизматрасониҳо ба харидорон барои истифодабарии шахсӣ, оилавӣ ва ҳонагӣ, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд нест, муайян гардидааст...» [9].

Николаева Т.И. таъкид мекунад, ки «...савдои чакана ҳамчун бахши иқтисодӣ, ки ба соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ дохил мешавад, фаъолияти худро дар чараёни фурӯши мол ва хизмат пеш мебарад, яъне асосан ба фурӯши мол

равона гардида, хизматрасонӣ ҳамчун унсури иловагӣ ҳисоб мешавад...» [105].

Снегирова В. баён менамояд, ки «...савдои чакана (ритейл, ритейлинг) – ин ҳамагуна фаъолият оид ба фурӯши бевоситаи молҳо ё хизматҳо ба истеъмолгарони ниҳой барои истифодаи ғайритиҷоратии шахсӣ мебошад...» [131 с.10].

Таърифоти болоии вожаи савдои чакана аз мураккабии фаҳмиш ва моҳияти он гувоҳӣ медиҳанд, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ шарҳу тавсиф дода шуда, тасвири он дар **Замимаи 1** гирд оварда шудааст.

Дар ин замина, савдои чакана аз нигоҳи мазмун ҳамчун навъи фаъолият, унсури инфрасохторӣ, низоми мураккаб ва маҷмӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ шарҳ дода мешавад. Чанбаҳо ва хусусиятҳои гуногуни ин тавсифҳоро метавон ба таври ҷамъбасти ва муназзам дар шакли ҷадвал инъикос намуд (ҷадвали 1.1.1).

Ҷадвали 1.1.1 - Хусусиятҳои хоси тавсифоти фаҳмиши савдои чакана

Хусусият	Тавсифот	Муаллиф
Соҳа ё зерсоҳа	Соҳаи ғайриистеҳсолии амалисозандаи ҷараёни фурӯши мол ва хизматҳо	Николаева Т.И.
Фаъолият	Фаъолияти иқтисодии бо фурӯши мол ва хизматҳо ба истеъмолгарон машғул	Берман Б., Эванс Д. Р.
Ҷараён (самт)	Расонидани молҳо аз истеҳсолгарон то ба истеъмолгарон ва ташкили мубодилоти пулӣ	Александров Ю.Л.
Муносибат	Муносибат оид ба фурӯши бевоситаи мол ё хизмат ба истеъмолгарони ниҳой барои истифодаи шахсӣ	Снегирова В.
Система (низом)	Системаи (низомӣ) дорои қобилияти қонёсозии талаботи истеъмолгарони ниҳой	Хусаинов М.К., Норматова Ш.М.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар асоси маълумоти ҷадвали 1.1.1 дида мешавад, ки хусусиятҳои хоси соҳаи савдои чакана тибқи таърифотҳои олимони ватанию хориҷӣ гуногун буда, аз мураккабии сохтори ташкилии соҳаи мазкур далолат медиҳад. Дар он дида мешавад, ки савдои чакана натавонад як соҳа ё зерсоҳа, балки он ҳамчун фаъолият, ҷараён, муносибат ва низом арзёбӣ мегардад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо хусусиятҳои болоиро ба назар гирифта, метавон қайд намуд, ки савдои чакана ҳамчун унсури калидии муносибатҳои бозорӣ баромад намуда, раванди мустақими ба фурӯш баровардани маҳсулотро ба истеъмолкунандаи охирин ҷиҳати қонеъгардонии ниёзҳои шахсӣ ва оилавӣ тавассути муомилоти пулӣ инъикос менамояд.

Ҷиҳати ҳоси таърифоти мазкур дар якҷағи ифода намудани хусусияти муносибатҳои субъектҳои савдои чакана, ҳадаф ва мавқеи онҳо дар раванди амалӣ кардани муносибатҳои бозорӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки хусусиятҳои дар боло зикршуда, дар раванди ташаккулёбии фаъолияти савдои чакана муҳим донишашуда, вале дар доираи онҳо фаъолияти субъектҳои савдои чакана маҳдуд нагардида, балки рӯз то рӯз васеъ ва густариш меёбад. Албатта, густариши нақш ва мавқеи савдои чакана дар рушди муносибатҳои бозоргонӣ дар афзоиши вазифа ва функцияҳои таъминотӣ ва мубодилоти пулии он дида мешаванд.

Зикр кардан ҷоиз аст, ки «...савдои чакана ҳамчун яке аз унсурҳои асосии инфрасохтори бозори истеъмолӣ нақши калидӣ дар таъмини устувории раванди гардиши молҳо ва қонеъгардонии талаботи гуногунҷанбаи аҳоли ба молу маҳсулоти истеъмолӣ дорад. Аҳамияти он на танҳо дар расонидани маҳсулот ба истеъмолкунандаи ниҳой, балки дар таъмини мувозинати бозор, ташаккули муҳити рақобатпазир, баланд бардоштани сатҳи дастрасии аҳоли ба маҳсулоти босифат ва мутобиқ намудани пешниҳоди бозор ба талаботи тағйирёбандаи истеъмолкунандагон ифода меёбад. Аз ин рӯ, бояд фаъолияти он чунон таъсис дода шавад, ки ҷараёни амалисозии он, аз марҳилаҳои зерин ташаккул ёбанд:

- 1) ба эътибор гирифтани талаботи истеъмолӣ ва хусусиятҳои он ба мол, матлаб ва хусусиятҳои рафтори истеъмолгарон;
- 2) андоза ва сохтори талаботи истеъмолгарон;
- 3) ташаккулдиҳии ҷараёни савдо ва ҳавасмандгардонии фурӯш;
- 4) ташаккулдиҳии анвои рақобатпазир;
- 5) фаъолияти иттилоотӣ-рекламавӣ;

б) хадамот ва хизматрасонии сервис...» [166 с.107-110].

Шарти муҳими кори корхонаҳои савдои чакана дар шароити иқтисоди бозорӣ, ин оқилона ташкил намудани ҳаракати молӣ мебошад. Ҳаракати молӣ аз таъминкунандагони молҳо, ки ба шабака ва нуктаҳои фурӯши чаканаи мол аз корхонаҳои савдои яклухт ворид мегардад, вобастагӣ дорад. Ба дигар субъектҳои ҳаракати молӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, таҳиясозӣ, ёрирасон, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои хонаводагӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дохил мешаванд.

Корхонаҳои савдо ба сифати субъектҳои бозори истеъмолӣ функсияҳои зиёдро иҷро мекунанд, ки ба асоситарини онҳо дохил мешаванд:

- омӯзиши сохтори (конъюктураи) бозор;
- ҳисоби андозаи талабот ва таклифот барои молҳо;
- ҷустуҷӯи намудҳои моли нав, кор ва хизмат барои савдои чакана;
- ташаккул, интиҳоб ва омодагии захираҳои молӣ барои фурӯш;
- анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои молиявӣ бо таъминкунандагон барои молҳои харидоришуда;
- қабули мол, нигоҳдорӣ, нишонагузорӣ, нархгузорӣ ва омодагии он барои фурӯш;
- расонидани хизматрасониҳои гуногун ба таъминкунандагон ва истеъмолгарон.

Бояд қайд намуд, ки «...дар маҷмӯъ, савдои чакана дар низоми муносибатҳои бозорӣ на танҳо вазифаи қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳолиро ба молҳои зарурӣ иҷро менамояд, балки ҳамзамон ҳамчун шакли фаъолияти соҳибкорӣ баромад намуда, барои ба даст овардан ва афзоиши даромадҳои иқтисодии аҳоли равона карда мешавад...» [189].

Бояд қайд кард, ки муайян кардани нақш, мавқеъ ва таъсири иҷтимоию иқтисодии савдои чакана дар низоми иқтисодиёти бозорӣ, зарурати муайянкунии намудҳои муносири он дар шароити иқтисоди рақамиро талаб менамояд.

Вазифаи иқтисодии савдои чакана ин самти таъмини ҳавасмандгардонию субъектҳои бозори истеъмолиро бо мақсади рушди фаъолияти иқтисодӣ, дарёфти даромад ва фоида ба ҳисоб меравад (ҷадвали 1.1.2).

Ҷадвали 1.1.2 - Вазифаҳои иқтисодии савдои чакана дар низомии муносибатҳои бозорӣ

Вазифаҳои иқтисодӣ	Мазмун ва аҳамият	Натиҷаи интизоршаванда
Таъмини эҳтиёҷоти аҳоли	Расонидани молҳои мувофиқ ба истеъмолкунандагон	Дарачаи баланди қонеъгардонию талабот
Ҳавасмандгардонию субъектҳои бозор	Ташкили шароити мусоид барои афзоиши даромад ва манфиати соҳибкорон ва фурӯшандагон	Фаъолшавии иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ
Табдилдиҳии мол ба пул	Амалӣ намудани равандҳои фурӯш барои мубодилаи мол ба воситаи пул	Гузариши босамар аз истеҳсолот ба истеъмолот
Афзоиши фоидаи субъектҳои чакана	Баланд бардоштани самаранокии фурӯш тавассути хизматрасонию хуб ва таъминоти дуруст	Сармоягузорию дубора ва рушди фаъолияти тижоратӣ
Таъмини рақобат дар бозори истеъмоли	Ташкили муҳити солими рақобат барои беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва нархгузорӣ	Беҳбудии шароити бозорӣ ва ҳимояи истеъмолкунанда
Рушди инфрасохтори савдо	Инкишофи нуқтаҳои фурӯш, логистика ва технологияҳои муосири чаканафурӯшӣ	Тезонидани гардиши мол ва дастрасии беҳтари он
Таъмини шуғл ва даромаднокии аҳоли	Таъсиси ҷойҳои корӣ ва манбаи даромад барои аҳоли тавассути фаъолият дар соҳаи савдои чакана	Паст шудани сатҳи бекорӣ ва афзоиши некуаҳволии аҳоли

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Аз маълумотҳои дар ҷадвал дарҷгардида бармеояд, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ савдои чакана вазифаҳои худро дошта, онҳо таъмини талаботи аҳоли, ҳавасмандгардонию субъектҳои бозор, табдилдиҳии мол ба пул, афзоиши фоидаи субъектҳои чакана, таъмини рақобат дар бозори истеъмоли, рушди инфрасохтори савдо ва инчунин таъмини шуғл ва даромаднокии аҳоли мебошанд. Зикр кардан ҷоиз аст, ки дар шароити иқтисоди нақшавӣ вазифаҳои зикргардида ба назар намерасанд.

Дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида мегардад, ки рушди соҳаҳои тижоратӣ, бахусус савдои

чакана, танҳо дар ҳолати ташкили шаклҳои технологии пешрафта ва мукамал имконпазир аст.

Дар таҷрибаи кишварҳои пешрафта шаклҳои савдои чакана аз рӯи ҷойгиршавӣ, сегменти бозор ва сохтори иморат гурӯҳбандӣ мешаванд.

Аз нигоҳи Беннетт П.Д. «...тибқи аломати мавзеи таъсиррасонӣ, шаклҳои КСЧ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд: - маҳаллӣ, - ноҳиявӣ, - ҳудудӣ, - минтақавӣ...» [22].

Ба андешаи Савитт Р.А. аз ҷиҳати андоза, шаклҳои савдори ҷудо менамоянд, ба: «...корхонаҳои хурд (то 200 м²); корхонаҳои миёна (аз 200 м² то 1000 м²); корхонаҳои бузург (аз 1000 м² то 5000 м²) ва бузургтарин (зиёда аз 5000 м²)...» [23].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти корхонаҳои савдо ба хусусиятҳои талаботи истеъмолкунандагон, сатҳи даромади аҳоли, рафтори харидорӣ ва мавқеи рақобатии онҳо дар бозор вобастагии зич дорад. Аз ин рӯ, бо мақсади қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти гурӯҳҳои гуногуни истеъмолкунандагон ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти тиҷоратӣ, корхонаҳои савдо аз рӯи ҳадафмандии сегментҳои бозори истеъмолӣ ба якчанд гурӯҳ ҷудо карда мешаванд (ҷадвали 1.1.3).

Ҷадвали 1.1.3 - Таснифоти корхонаҳои савдо аз рӯи сегментҳои бозори истеъмолӣ

Гурӯҳи корхонаҳои савдо	Хусусияти асосӣ	Сатҳи нарх	Гурӯҳи мақсадноки истеъмолкунандагон	Афзалиятҳои рақобатӣ
Сарфанок (Economy)	Фурӯши молҳо бо ҳароҷоти паст ва гардиши баланди мол	Паст	Аҳолии дорои даромади паст ва миёна	Дастрасии васеъ, нархҳои рақобатпазир, гардиши баланди фурӯш
Мукофотӣ (Premium)	Пешниҳоди молҳои босифат ва хизматрасонии баланд	Миёна ва баланд	Истеъмолкунандагони дорои қобилияти баланди харидорӣ	Сифати баланд, обрӯи бренд, хизматрасонии инфиродӣ
Омехта (Mixed)	Якҷоя наму-дани молҳои арзон ва му-кофотӣ	Паст, миёна ва баланд	Доираи васеи харидорон	Чандирии сиёсати нархгузорӣ, мутобиқшавӣ ба талаботи бозор, гуногунии ассортимент

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Гурӯҳи аввал корхонаҳои савдои сарфанок мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба пешниҳоди молу маҳсулот бо хароҷоти нисбатан кам ва нархҳои дастрас равона шудааст. Ин нави корхонаҳо асосан ба истеъмолкунандагони дорои сатҳи миёна ва пасти даромад хизмат расонида, кӯшиш менамоянд тавассути кам намудани хароҷоти муомилот, истифодаи технологияҳои самараноки савдо ва гардиши баланди мол ҳаҷми фурӯширо зиёд намоянд.

Гурӯҳи дуюм корхонаҳои савдои мукофотӣ (премиалӣ) мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба пешниҳоди молҳо ва хизматрасониҳои дорои сифати баланд, брендҳои маъруф ва сатҳи баланди хизматрасонӣ асос ёфтааст. Дар чунин корхонаҳо нархи маҳсулот нисбатан баланд буда, онҳо асосан ба истеъмолкунандагони дорои қобилияти баланди харидорӣ нигаронида шудаанд. Бартариҳои асосии ин гурӯҳ дар ташаккули арзиши иловагӣ барои мизочон ва фароҳам овардани таҷрибаи мусбати харидорӣ ифода меёбад.

Ба гурӯҳи сеюм корхонаҳои савдои омехта дохил мешаванд, ки хусусиятҳои ҳарду сегменти мазкурро муттаҳид менамоянд. Онҳо вобаста ба вазъияти бозор, сатҳи даромади аҳоли ва сиёсати маркетингии худ метавонанд ҳам молҳои арзон ва ҳам маҳсулоти дараҷаи олӣ пешниҳод намоянд. Маҳз чунин чандирӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки доираи васеи истеъмолкунандагонро фаро гирифта, мавқеи рақобатии худро дар бозор мустаҳкам намоянд.

Таҳлили сегментатсияи бозори истеъмолӣ нишон медиҳад, ки интихоби модели фаъолияти корхонаҳои савдо ба сатҳи даромади аҳоли, хусусиятҳои талаботи бозор ва стратегияҳои рақобатии субъектҳои хоҷагидорӣ вобаста мебошад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ нақши корхонаҳои омехта бештар мегардад, зеро онҳо тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонанд ба гурӯҳҳои гуногуни истеъмолкунандагон ҳамзамон хизмат расонанд.

Ҳамин тариқ, тақсимоли корхонаҳои савдо аз рӯи сегментҳои бозори истеъмолӣ имконият медиҳад, ки стратегияи фаъолияти онҳо, самтҳои хизматрасонӣ, сиёсати нархгузорӣ ва сатҳи мутобиқшавӣ ба талаботи истеъмолкунандагон дақиқтар муайян карда шавад.

Вобаста аз андоми иморат, шаклҳои савдои чанака ҷудо мешаванд, ба: *савдои суроғавӣ (дастраскунӣ ба суроғав аниқ), савдои хаттӣ (фурӯши молҳои анвои якхела), ядрӣ (фурӯш ба харидор бе иштироки миёнарав) ва омехта (фурӯши молҳои анвои гуногун).*

Тибқи ГОСТ Р 51773-2009 «Савдои чакана. Таснифоти корхонаҳо», «...савдои чакана вобаста ба навъи молҳои фурӯхташаванда ба шаклҳои: *универсалӣ (бо намудҳои гуногун), махсусгардонидашуда ва мағозаҳои ғайримахсус (бо анвои омехта ва махсус) ҷудо мешавад...*»[191].

Мувофиқи ГОСТ Р 51773-2009, КСЧ аз рӯи меёрҳои ташкилию ҳуқуқӣ, фаъолият, хизматрасонӣ ва шароити фурӯш гурӯҳбандӣ мешаванд. «...*гипермаркетҳо; – универмагҳо; – супермаркетҳо; – мағоза-анборҳо; – универсамҳо; – марказҳои савдои чакана ва майдачакана; – анборҳои универсалии умумимолӣ (озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ); – гастрonomҳо ва амсоли он...*»[10].

Мувофиқи ГОСТ- и дар боло зикршуда КСЧ ба статсионарӣ, қисман статсионарӣ, сайёр, посилкавӣ ва комиссиянӣ ҷудо гардида, статсионарӣ *ҳамагуна мағозаҳо; қисман статсионарӣ – навилёнҳо, палаткаҳо, ларёкҳо, киоскҳо ва сайёр бошад, вофурӯшӣ (развозная) ва дастифурӯшӣ (разносная) мебошанд.*

Дар робита бо хусусияти бунёд ва сохтмон, савдо ҷудо мешавад, ба: *мағозаҳо, мағоза-анборҳо; навилёнҳо; киоскҳо; палаткаҳо; автомағозаҳо.*

Бо назардошти «...шакл, ҳаҷм ва андозаи банақшагирии бино, корхонаҳои савдои чакана ба намудҳои *дохилисохтмонӣ* (дар ошёнаи аввал ва таҳхонаи биноҳои манзилӣ ва муассисаҳо), *назди сохтмонӣ* (бо таҳхона ва ошёнаи аввал ҳамчун мағоза ва ошёнаи дуюм ҳамчун корхонаи хизматрасонии маишӣ) ва *алоҳида бунёдишуда* ҷудо карда мешаванд...» [191].

Дар ин замина, шаклҳои муосири савдои чаканаи электронӣ, ки дар шароити муосир хеле васеъ паҳн шудаанд, намунаи равшани он мебошанд.

Дар асоси хусусиятҳои амалиётии фаъолияти тижоратӣ, ҷойгиршавии объектҳо, шакл ва намудҳои ҳаракати мол ва хизматрасониҳо, инчунин

аломатҳои дигари таснифотии савдои чакана, шаклҳои он метавонанд ба гурӯҳҳои муайян чудо карда шаванд (ҷадвали 1.1.4).

Ҷадвали 1.1.4 - Таснифоти шаклҳои савдои чакана

Аломатҳои таснифотӣ	Намудҳои савдои чакана	Хусусият
Мавзеи таъсиррасонӣ	- маҳаллӣ; - ноҳиявӣ; - ҳудудӣ; - минтақавӣ.	- ташакулёби дар маҳалҳо, деҳаҳо; - ташакулёби дар маркази ноҳияҳо; - ташакулёби дар байни ҳудудҳо; - ташакулёби дар марзи минтақаҳо.
Ҳаҷму андоза	- хурд; - миёна; - бузург; - бузургтарин.	- ҳаҷмашон то 200 м ² ; - ҳаҷмашон аз 200м ² то 1000м ² ; - ҳаҷмашон аз 1000м ² то 5000м ² ; - ҳаҷмашон зиёда аз 5000 м ² .
Ҳадафи сегменти бозори истеъмоли	- сарфанок; - мукофотӣ; - омехта.	- хароҷот ва нарх нисбатан паст; - хароҷот ва сатҳи нархи миёна; - арзиш ва нархи паст ва ҳам баланд.
Андоми иморат	- савдои аниқ; - савдои ҳаттӣ, - марказӣ ва омехта.	- анвои молӣ ва речаи аниқ қорӣ; - дастрасӣ тариқи фармоишотҳо; - ҷойгирии марказӣ ва анвои омехта.
Анвои моли фурӯхташаванда	- универсалӣ; - махсусгардонида; - мағозаи ғайримахсус.	- анвои гуногун ва махсуси молӣ; - анвои махсус ва маҳдуди молӣ; - анвои омехта ва махсуси молӣ.
Объектҳои баамалбарорӣ	- гипермаркетҳо; - универмағҳо; - супермаркетҳо; - мағоза-анборҳо; - универсамҳо; - нуқтаҳои савдои чакана ва майдачакана; - анборҳои универсалии умумимолӣ.	- ҳаҷми бузург ва анвои бемаҳдуд; - анвои васеи молӣ дар як макон; - анвои муайян ва худхизматрасонӣ; - анвои махсус бо нархи пасттар; - анвои муайян ва худхизматрасонӣ; - фурӯши молҳо тавассути павилён, киоска ва палаткаҳо; - иморатҳои махсус барои нигоҳдорӣ ва фурӯши ҳамагуна молҳо.
Хусусияти функционалӣ	- статсионарӣ; - қисман статсионарӣ; - сайёр; - посилкавӣ; - комисионӣ	- объектҳои дар як ҷой қарордошта; - объектҳои қисман ҳаракаткунанда; - воситаҳои нақлиётҳои гуногун; - дастракунии мол тибқи фармоиш; - қабул ва фурӯши коммисионии мол.
Хусусияти бунёд ва сохтмон	- мағозаҳо; - мағоза-анборҳо; - павилёнҳо; - киоскаҳо; - палаткаҳо; - автомағозаҳо.	- анвои муайян бо майдони хурд; - анвои мухталиф бо майдони васеъ; - анвои махсус бо майдони хурд; - иморати муваққатӣ, анвои махсус; - макони муваққатӣ бо анвои маҳдуд; - ҳаракаткунадагӣ бо анвои махсус.
Шакли бино ва сохтмони он	- дохилисохтмонӣ; - назди сохтмонӣ; - дохилу назди сохтмонӣ; - алоҳида бунёдшуда.	- ҷойгишавии мағозаҳо дар ошёнаи аввал ва таҳхонаи биноҳои манзилӣ; - ҷойгиршавии мағоза дар таҳхона ва ошёнаи 1, ошёнаи 2 -хизмати маишӣ; - ҷойгиршавии мағоза дар таҳхона, ошёнаи 1 ва дар назди биноҳо; - ҷойгиршавии мағоза берун аз бино ва дар назди биноҳои манзилӣ;

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Бешубҳа, намудҳои корхонаҳои савдои чакана дар шароити муосир танҳо ба шаклҳои зикршуда маҳдуд намешаванд, балки вобаста ба хусусиятҳо ва усулҳои фурӯш ва пешниҳоди молу хизматрасонӣ ба истеъмолгарон пайваستا рушд ёфта, шакли онҳо мураккабтар ва гуногунтар мегардад.

Дар ин робита, метавон шаклҳои муосири фурӯши молҳоро дар шаклҳои гуногун тавсиф дод, ки мисоли он дар шароити муосир ин шакли фурӯши он-лайнӣ мол ва хизмат дар шакли маҷозӣ (тавассути интернет-порталҳо, сайтҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ бе иштироки мол) шуда метавонад, ки дар шароити рақамӣ хеле васеъ гардида истодааст.

Фурӯши чаканаи мол ва хизматрасонӣ дар замони муосир ба воситаи шабакаи электронӣ, аз ҷумла: мағозаҳои виртуалӣ ва платформаҳои интернетӣ, дар шаклҳои он-лайнию оф-лайнӣ амалӣ мегардад. Хусусияти хоси ин гуна шакли фурӯши мол, дар шакли маҷозӣ (вертуалӣ) ё он-лайн (бе иштироки воқеии мол) хариду фурӯш намудани мол ва ҳисоббаробарии электронии он ба ҷонибҳо дида мешавад.

Бояд қайд кард, ки «...фурӯши маҷозии молҳо тавассути интернет-мағоза (сомонаи ба фурӯш барорандаи мол ва хизматҳо дар интернет...)» [27]) ба амал меояд, ки ин раванди фаъолияти фурӯш низ хусусиятҳои хосро дорад.

Ҳамчунин дар робита бо тарзи ташкили фаъолияти савдо (фурӯши мол), савдои чакана ба намудҳои: *шабакавӣ, автономӣ ва фирмавӣ* гурӯҳбандӣ карда мешавад, ки дар шароити муосир, махсусан дар шароити рақамикунонӣ дар робита бо хусусияти татбиқи технологияҳои рақамӣ (махсусан ташкили шабакавии фурӯши мол дар минтақаҳо ва пешбарии маҳсулоти фирмавӣ бо таври рақамӣ) хеле мувофиқ доништа мешавад.

Дар натиҷа, бо дарназардошти хусусиятҳои хос шаклҳои савдои чаканаро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст (ҷадвали 1.1.5).

Маҳз дар натиҷаи татбиқи технологияи муосир дар хизматрасонии савдои чакана, «...беҳтарсозии сифати хизмат ва такмил додани механизмҳои ташкиливу иқтисодии таъминот ва идоракунии ҷараёни фурӯши молҳо ба

истеъмолгарони ниҳой, фаъолияти он ба таври густурда вусъат ёфтааст...»[191].

Чадвали 1.1.5 - Хусусиятҳои хоси фаъолияти корхонаҳои савдои чакана

Аломати таснифот	Намуди корхона	Намуди фаъолият	Хусусияти хоси фаъолият
Мақсад	-тиҷоратӣ;	-хариду фурӯши мол ва хизмат;	- ташкили фаъолияти тиҷоратӣ барои гирифтани фоидаи максималӣ;
	-ғайритиҷоратӣ.	-хизматрасонии миёнаравӣ.	- ташкили фаъолияти хизматрасонии таъминоти мол ба истеъмолгарон.
Воситаи ташкили фаъолият	-статсионарӣ;	-хариду фурӯши мол ва хизмат;	- қарор доштан дар макони муайян бо шакли намуди хос;
	-дастраскунӣ;	-тайёркунӣ ва тақсими мол;	- тибқи фармоиш интиқоли мол ба харидор;
	-сайёр.	-пешбарӣ ва дастраскунии мол.	- ҳаракат ба ҷойҳои серталабот ва фурӯши молу анвои маҳдуд.
Тарзи ташкили фаъолият	-шабакавӣ;	-фурӯши молҳо аз мағозаҳои муттаҳида.	- мағозаҳои тахти як тамға ва дар самти як аудиторияи истеъмолгарон муттаҳидшуда
	-автономӣ;	-фурӯши автоматӣ, худхизматрасонӣ	-фурӯши автоматии (оф-лайн) мол дар шакли худхизматрасонӣ;
	-фирмавӣ.	-фурӯши мол бо номгӯи махсус.	-фурӯши мол ба истеъмолгарони аниқ бо тамға ва номгӯи махсус.
Шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ	-хусусӣ;	харид, нигоҳдорӣ, тайёркунӣ, фурӯши мол ва расонидани хизматҳои тиҷоратӣ	-маблағгузори инфироидӣ ва истифодаи фоидаи бадастомада;
	-саҳҳомӣ;		-маблағгузори саҳҳомӣ, тақсими фоида ва идоракунии фаъолият;
	-давлатӣ;		-таъминоти аҳоли ва рушди иҷтимоии минтақа ва кишвар;
	-омехта		-маблағгузори муштарак ва ба даст овардани фоидаи максималӣ.
Предмети хариду фурӯш	-мағозаҳо;	фурӯши молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ.	-макони доимӣ ва анвои гуногун;
	-павилёнҳо;		-макон ва анвои маҳдуд;
	-палаткаҳо		-макони муваққатӣ ва анвои хос.
Тарзи фурӯши мол, кор, ва хизмат	- оф-лайн;	-фурӯши ҳузурии мол дар нуктаҳо;	-иштироки мол дар ҷараёни фурӯш ва пардохти маблағи он;
	- он-лайн.	-фурӯши маҷозии (вертуалӣ) мол ва хизматрасонӣ.	-иштирок накардани мол дар рафти фурӯши он ва инчунин пардохти маҷозии (ғайринақдӣ) он.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Метавон зикр намуд, ки фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ба ҳамоҳангсозии талаботи истеъмолкунандагон ва мақсадҳои фоидаоварии тиҷорат нигаронида шудааст. (чадвали 1.1.6).

Маълумотҳои ҷадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки фаъолияти корхонаҳои мавриди таҳқиқ сохтори мураккаби фаъолиятро дошта, ҳангоми пешбурди

фаъолияти онҳо иҷроиши функцияҳои муштарак муттаҳидаи зикрѐфта ба монанди харид, захирасозӣ, оmodасозӣ, тайѐркунӣ ва интиқолдиҳӣ дар як вақт ва ѐ дар алоҳидагӣ талаб карда мешавад.

Ҷадвали 1.1.6 - Сохтори фаъолияти корхонаҳои савдои чакана (КСЧ)

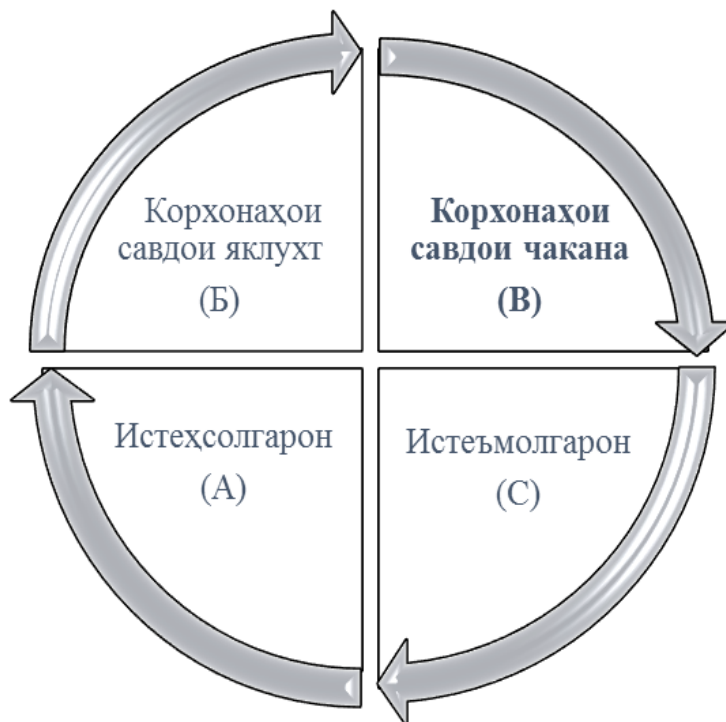
Намудҳои фаъолияти КСЧ	Аломат	Натиҷаи фаъолияти КСЧ	Тавсифи натиҷаҳои фаъолияти КСЧ
Таъминот	Т	Хариди молҳо бо мақсади бозфурӯшӣ	Воридсозӣ ва қабули молҳои озӯкаворӣ ва ғайриозӯкаворӣ аз таъминкунандагон барои нигоҳдорӣ ва фурӯши минбаъда дар бозорҳои истеъмоли
Захирасозӣ	З	Нигоҳдории молҳо тибқи навъ, гурӯҳ ва номгӯӣ	Ҷойгирсозӣ, ҷудокунӣ ва борбандии молҳо аз рӯи номгӯӣ, навъ ва гурӯҳ барои нигоҳдории кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дар анборҳо
Оmodасозӣ	О	Тайѐркунии молҳо барои фурӯш	Ҷудокунӣ, навъбандӣ, борбандӣ ва ба зарф гирифтани молҳо ҳангоми пешниҳод ба харидорон
Фурӯш	Ф	Интиқоли молҳо ба харидорон ва ҳисоббаробаркунӣ	Фурӯши молҳо ба харидорон тавассути объектҳои статсионарӣ, дастраскунӣ ва сайѐр
Хизматрасонӣ	Х	Хизматрасонӣ оид ба фурӯши молҳо барои қонеъгардонии талаботи истеъмолии харидорон	Пешниҳоди хизматҳои алоқаманд бо фаъолияти ҳамлу нақл, пешбарии умумӣ ва суроғавии молҳо ба истеъмолгарони ниҳонии молҳои истеъмоли ва хизматҳои тичоратӣ дар бозорҳои истеъмоли.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиѐти илмӣ

Функцияҳои зикршуда аҳамияти корхонаҳои савдои чаканаро дар шароити иқтисоди муосир нишон дода, нақш ва мавқеи онҳоро дар иқтисоди миллӣ, махсусан дар низоми бозорӣ ва рақамӣ, тақвият медиҳанд.

Дар ин асос, нақши корхонаҳои савдои чаканаро муайян менамоем, ки он метавонад ба сифати тезонандаи суръати гардиши воситаҳои пулӣ ѐ худ агрегати пулии M_0 ва M_1 дар низоми гирдгардиши иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустаҳкамсозии қурби асъори молӣ баромад намуда, дар маҷмӯъ таъсири мусбӣи худро барои рушди он мерасонад.

Барои тавсифдиҳии нақш ва мавқеи савдо дар гирдгардиши иқтисодиёти миллӣ, истеҳсолгарони молҳоро бо ҳарфи А, корхонаҳои савдои яклухт ва чаканаро бо ҳарфи В ва истеъмолгаронро бо ҳарфи С ифода менамоем, ки нақшаи умумии он дар расми 1.1.2 оварда мешавад.

Расми 1.1.2 - Нақши савдои чакана дар низоми гирдгардиши иқтисодиёти миллӣ Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар ин ҷо, ҳарфи А оғози гирдгардиши молиро инъикос намуда, аз ҳарфи Б то В идомаёбии гардиши соҳаи савдо, ки хариди молҳоро аз тарафи корхонаҳои савдои яклухт (Б) ва (В) савдои чаканаро ифода карда, аз В то С раванди амалигардонии фурӯши мол ва хизмат бо назардошти арзиши иловашуда ба истеъмолгаронро инъикос мекунад.

Ҳамчунин бо истифода аз формулаи сармояи Карл Маркс, $P-M-P^1$ ва инчунин мубодилаи пулии Ирвинг Фишер $MV=PQ$, метавон нақши савдои чакана ва субъектони онро дар ташаккулёбии гирдгардиши иқтисодиёти миллӣ дар намуди таносуби: $A - B - C^1$ ва ё $A + B = C^1$ ифода намуд.

Дар ин аснод низ гардиш ё вазни воситаҳои пулӣ дар муомилот (Мо)-ро, ки аз вақт ё суръати гардиши он вобастагии зич дорад, дар заминаи таносуби

машҳури К.Маркс ва А.Фишер метавонем формулаи ҳисоби онро дар шакли зерин тасвир намоем (ф-1) [36]:

$$C' = \frac{\sqrt{M_o}}{t}, \quad (1) \quad \text{дар ин ҷо:}$$

C' - фурӯши мол (кор, хизмат);

M_o – вазни пул дар муомилот;

t - вақти гардиши пул (M_o).

Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон ба хулосае омад, ки «...савдои чакана, дар баробари савдои яклухт, дар суръат бахшидани гардиши пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ (M_o ва M_1) дар муомилот саҳми назаррас дорад. Зеро тавассути он интиқоли воситаҳои пулӣ таъмин гардида, дар танзими ҳаҷм ва вазни пул, инчунин дар амалисозии сиёсати пулии давлатӣ нақши калидӣ мебозад...» [181].

Дар робита бо татбиқи муносибатҳои бозорӣ ҳиссаи савдои чакана низ дар баробари дигар соҳаҳои иқтисодӣ дар ташаккулёбии маҷмӯи маҳсулоти дохили (ММД)-и мамлакат ва минтақаҳо зухур мегардад.

Бинобар он, дар зербанди мазкур барои тасдиқи гуфтаҳои болоӣ ҳисоби вазни қиёсии бозори савдои чакана дар ММД-и ҷумҳурӣ барои давраи солҳои 2019-2023 (ҷадвали 1.1.7) гирд оварда, таҳлил менамоем.

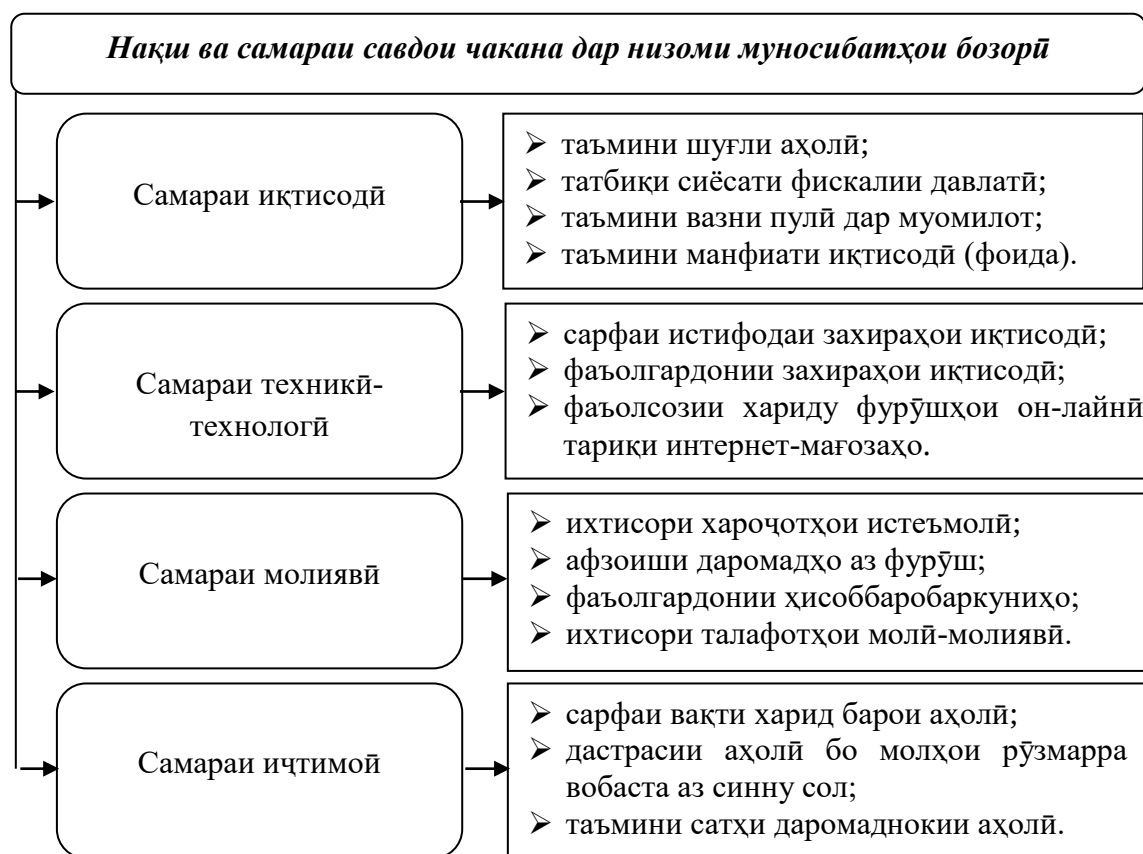
Ҷадвали 1.1.7 - Ҳиссаи гардиши савдои чакана дар ММД барои солҳои 2019-2023

Нишонидҳандаҳо	Солҳо					2023	2023
	2019	2020	2021	2022	2023	нисбат ба 2019	нисбат ба 2022
ММД млн. сом.	79109,80	83958,30	101076,3	118181,7	130791,5	1,65	1,11
Гардиш моли савдои чакана, млн.сом.	10702,7	10722,9	13361,8	16102,8	19467,1	1,82	1,21
Ҳиссаи савдои чакана дар ММД, бо %	13,53	12,77	13,22	13,63	14,88	+1,36 б.ф.	+1,26 б.ф.

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОДПҚТ. 2024 Саҳ.

Дар асоси маълумотҳои ҷадвали 1.1.7 тамоюли афзоишёбии ҳаҷми ММД ва гардиши савдои чакана дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мегардад. Ҳиссаи гардиши савдои чакана дар ММД барои соли 2023 дар умум 14,88%-ро ташкил додааст. Динамикаи инкишофёбии солонаи савдои чакана дар соли 2023 дар муқоиса бо соли 2022 тамоюли афзоишёбиро доро буда, мувофиқан ба 1,26 маротиба ва дар муқоиса бо соли 2019 ба 1,36 маротиба баробар гардидааст. Ҳолати мазкур аз тамоюли рушди ин соҳа ва инчунин нақши онро дар заминагузорӣ барои рушди иқтисодиёти миллии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқотӣ, тавсифоти умумии аҳамият, нақш ва самараи савдои чакана дар низоми муносибатҳои бозоргонӣ дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамиро тартиб медиҳем (расми 1.1.3).

Расми 1.1.3 - Нақш ва самараи савдои чакана дар низоми муносибатҳои бозорӣ (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Натиҷаи таҳқиқот доир ба мавқеи савдои чакана (расми 1.1.3) дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ, аз он шаҳодат медиҳанд, ки омӯзиши сохтори фаъолият ва таснифоти шаклҳо ва намудҳои корхонаҳои савдои чакана дар шароити рақамӣ барои хулосабарорӣ намудан доир ба он ки соҳаи савдо ҳамчун намуди соҳаи хизматрасонӣ ва инфрасохторӣ, ба тезонидани суръати гардиши вазни пулӣ дар муомилот, ки боиси ҳалли масоили манфиатҳои молиявии субъектони бозор ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии корхонаҳои савдо гардида, дар ниҳоят ба рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ташаккулёбии иқтисоди рақамӣ таъсири мусбӣ мегузорад.

Дар раванди амалигардони фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ва умуман субъектони иқтисодӣ, номуайяний ва ҳолатҳои мавҷудияти риск ба миён меояд, ки метавонад ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва молиявии онҳо таъсири манфӣ расонад. Бинобар он, мегузарем ба масоили таҳқиқ ва омӯзиши асосҳои пайдоиши риск дар соҳаи савдои чакана, ки дар зербанди 1.2 –и рисола мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

1.2. Асосҳои методии тасниф ва арзёбии чараёни пайдоиши риск

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ, ки аз зухуротҳои зуд-зуд тағйирёбанда ташаккул меёбад, риск дар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва хоҷагии халқи мамлакат, новобаста аз он ки мавҷудияти он эътироф мегардад, ё намегардад ва ё ҳангоми интихоби вариантҳои нисбатан самараноки қарорҳои идоракунӣ ба инобат гирифта мешавад ва ё нодида гирифта мешавад, ҷой дошта метавонад.

Бинобар он, маврид ба зикр аст, ки мавҷудияти риск бо эҳтимолияти зиёд дар доираи равандҳои табиӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва гуногунрангии муносибатҳои иқтисодӣ, ки субъектҳои хоҷагидор шомили онанд, ҷой доштани бисёр ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, тасодуфӣ ва номуайяний ба назар мерасад.

Дар робита бо сабаби гуногунҷабҳа будан ва мавқеи муҳим доштан дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа, рискро намоёндогони гуногуни илмҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва табиатшиносӣ таҳқиқ намудаанд (ҷадвали 1.2.1).

Ҷадвали 1.2.1- Таҳқиқи асарҳои олимони ватанӣ оид ба риск дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ

Олимони ватанӣ	Объекти таҳқиқот
Комилов С.Д., Мирсаидов А.Б., Рауфӣ А., Ҷабборов А.	Асосҳои назариявии риск дар иқтисодиёти миллӣ
Ғозибеков С.А., Қодирова З.Ҳ., Фақеров Ҳ.Н., Шарифзода М.М.	Масъалаҳои омӯзиши риск дар соҳаи кооператсияи матлубот ва бозори истеъмолӣ
Аминов И., Комарова Г.Б., Мирзоалиев А.А., Шаропов Ф.Р.	Таҳқиқ ва арзёбии риск дар соҳаи савдои чакана
Рачабов Р.К., Ҷонов Г.Д., Хоҷаев П.Д.	Арзёбии рисқи соҳаи нақлиёт дар шароити муосир
Амонов С.Н., Назаров А.Г., Содиқов Р.Ҳ.	Муаммоҳои риск дар соҳаҳои гуногуни саноат
Абдуалимзода Ҳ.А., Боймуродов Ҷ.Ҷ., Саидова М.Ҳ., Машокиров Ҷ.Н.	Муаммо ва мушкилоти арзёбии риск дар соҳаҳои гуногуни хизматрасонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми вожаи «риск» дар шароити рушди иқтисодиёти бозорӣ, махсусан иқтисодӣ рақамӣ хеле зуд-зуд ва ба таври норавшан истифода мегардад.

Яке аз татбиқкунадагони мафҳуми риск дар илми назари иқтисодӣ Ҷ.М.Кейнс мебошад. Ҷ.М.Кейнс дар асари худ бо номи “Назарияи умуми шуғл, фоида ва пул” чунин ақидаро баён менамояд, ки «...ба арзиши риск бояд хароҷоти имконпазире, ки дар натиҷаи тағйирёбии ғайриҷашмдошти нархҳои бозор, аз ҳад зиёд фарсуда шудани таҷҳизот ва ё дар натиҷаи фалокат хароб шудан ба амал омадаанд, дохил карда шаванд...» [77 с.54-65, 136-142].

Дар робита бо ин ҳолат, ба ақидаи Ҷ.М.Кейнс "хароҷоти риск" барои рӯйпуш намудани инҳирофоти эҳтимолии даромади воқеӣ аз даромади пешбинишуда зарур мебошад. Ё чунин мешуморад, ки «...дар ҳаёти иқтисодӣ ба инобат гирифтани се намуди асосии риск муҳим доништа мешавад...» [77 с.135]:

- Рискҳои соҳибкор ё қарзгир;
- Рискҳои қарздиҳанда;
- Рискҳо вобаста ба қоҳиши эҳтимолии арзиши воҳиди пулӣ.

Мавқеи махсусро дар таҳқиқи моҳияти риск (риск), назарияҳои рискҳои классикӣ ва неоклассикӣ ишғол менамоянд. Намояндагони назарияи рискҳои классикӣ Ч.С. Милл ва Н.У. Сенор дар сохтори ғоизи ғоидаи соҳибкорӣ (ҳамчун ҳиссаи сармояи гузошташуда), «музди сармояи капиталистӣ» ва пардохти рискро (ҳамчун ҷуброни рискҳои эҳтимолии вобаста ба ғаъолияти соҳибкорӣ) фарқ мекарданд.

Дар назарияи классикии рискҳои иқтисодӣ, он бо интизории математикии талафоте, ки дар натиҷаи иҷрои қарори интиҳобшуда ба вуҷуд омаданаши мумкин аст, муайян карда шуда, зарареро ифода менамояд, ки дар натиҷаи таъбиқи ин қарор расонида шудааст. Чунин тафсири яктарафаи ғаҳмиши риск боиси интиқоди бархе аз иқтисодчиён гардида, боиси ташаккули ғаҳмиши дигари он гардидааст.

Дар солҳои 20-30 асри ХХ иқтисодчиён А.Маршалл ва А.Пигу асосҳои назарияи неоклассикии рискҳои иқтисодиро қоркард намуудаанд. Таъбиқи ин назария «...қорхонае, ки дар шароити номуайянии ғаъолият мекунад ва ғоидаашон як тағирёбандаи тасодуфӣ аст, бояд дар ғаъолияти худ ду меъёрро риоя намуоянд: андозаи ғоидаи пешбинишуда ё андозаи тағирёбии эҳтимолии он ва рафтори соҳибкор, ки бо мағҳуми ғоиданокии маржиналӣ арзёбӣ карда мешавад...» [87]. Ин маънои онро дорад, ки агар ба мо лозим бошад, яке аз ду варианти сармоягузориро интиҳоб кунем, ки ғоидаи якхелаи пешбинишударо медиҳад, пас вариантERO бояд интиҳоб намуод, ки дар он тағирёбии ғоида камтарин аст.

Аз назарияи неоклассикии риск чунин бармеояд: ғоидаи соф нисбат ба ғоидаи ҳамон андозаи пешбинишуда ғоидаи бештар дорад, аммо бо тағирёбии эҳтимоли алоқаманд аст. Аз ин ҷо, А.Маршалл ба ҳулосае меояд, ки шартгузори қардан, лотерея бозӣ қардан ва умуман дар қимор иштирок қардан ғоидаовар нест. Бо вуҷуди ин, муқолифони ин нуқтаи назар боварӣ

доранд, ки ин тавсия хушнудии одамоне, ки дар қимор иштирок мекунанд, ба назар гирифта нашудааст. Махсусан, Ҷ.М.Кейнс ба нақши «...майлкунӣ ба риск...» [77] дар фаъолияти корхонаҳо диққати хос додааст.

Илова намудани назарияи неоклассикӣ ба омили баҳрабардории риск ба чунин натиҷа оварда расонид, ки соҳибкор метавонад барои ба даст овардани фоидаи пешбинишуда rischi бештарро ба дӯш гирад. Ин нуқтаи назарро бисёре аз иқтисоддонҳои муосир то кунун дар худ нигоҳ медоранд.

Аз солҳои 50-уми асри XX ин ҷониб, таҳқиқотҳои сершумори назариявӣ ва амалии rischi соҳибкорӣ дар хориҷа оғоз гардидааст. Ин ҳолат, пеш аз ҳама ба инкишофи илмию техникӣ ва офати техногенӣ, экологӣ ва табиӣ ба амаломада, вобаста мебошад.

Дар нимаи дуюми солҳои 70-уми асри XX дар як қатор мамлакатҳо (ИМА, Канада, Англия) самтҳои гуногуни тадқиқоти илмӣ, ба монанди рискшиносӣ (рискология) ба вуҷуд омадааст. Аввали солҳои 80-ум мушкилоти риск ба ду қисмати асосӣ тақсим гардидааст: баҳодиҳии риск ва идоракунии риск. Айни замон, олимони аксар мамлакатҳои ҷаҳон ба тадқиқот дар соҳаҳои гуногуни муаммоҳои риск машғул мебошанд. Дар ИМА, Олмон, Ҷопон, Нидерландия, Британияи Кабир, Фаронса ва дигарон тадқиқоти пуршиддат гузаронида мешавад. Баъзе тадқиқотҳо (назариявӣ ва амалӣ) дар ҷаҳорҷӯба ва таҳти сарпарастии созмонҳои байналмилалӣ: ТУТ (WHO), ОБНА (IAEI), СММРС (UNUDO) гузаронида мешаванд. Ба андешаи аксар соҳибкорон ва таҳлилгарони муосири ғарб, рушди устувори иқтисодӣ ва таъсиргузори сиёсӣ на он қадар ба малакаи менечерони касбӣ, балки бештар ба тахассуси мутахассисон дар арзёбии хатарҳои (рискҳои) иқтисодӣ, сиёсӣ ва технологӣ таъя мекунад. Аз ин рӯ, ниҳодҳо, намояндагӣҳо ва ширкатҳои хусусӣ барои ҳалли ҷанбаҳои гуногуни таҳлил, арзёбӣ ва идоракунии риск таъсис дода мешаванд.

Дар адабиёти илмӣ риск бештар бо категорияҳои номуайяӣ, эҳтимолият, интизорӣ, хавф, таҳдид, нокомӣ, талафот, имконият ва фоидаи эҳтимолӣ алоқаманд доништа мешавад. Номуайяӣ ҳамчун заминаи асосии

пайдоиши риск баромад намуда, ба набудани иттилооти пурра дар бораи ҳолатҳои оянда ишора мекунад. Эҳтимолият дараҷаи имкони ба амал омадани ҳодисаро инъикос менамояд, дар ҳоле ки хавф ва нокомӣ бештар ҷанбаҳои манфии рискро тавсиф мекунанд. Дар баробари ин, имконият ва манфиат ҷанбаҳои мусбати рискро ифода намуда, нишон медиҳанд, ки қабули қарорҳои таваккалнок метавонад ба даст овардани афзалиятҳои рақобатӣ ва натиҷаҳои иқтисодии мусоидро таъмин намояд.

Дар натиҷаи таҳқиқи фаҳмиши вожаи “риск” метавон хулоса намуд, ки он мафҳуми мураккаби дорои фаҳмишҳои гуногун аст, ба монанди: номуайяӣ, эҳтимол, интизорӣ, хатар, нокомӣ, хавф, имконият ва дигарон, ки натиҷаи он метавонад боиси гирифтани зарар ё манфиат гардад.

Бо назардошти андеша ва хулосаҳои намоёндагони мактабҳои иқтисодӣ унсурҳои таркибӣ ва оқибатҳои рискро тасвир менамоем (ҷадвали 1.2.2).

Ҷадвали 1.2.2 – Тавсифоти фаҳмиши вожаи “риск” аз тарафи намоёндагони мактабҳои иқтисодӣ

Мақтаби иқтисодӣ	Намоёндагон	Давраи пайдоиш	Фаҳмиши вожаи риск	Оқибати риск
Классикӣ	Адам Смит, Р.Кантелон Ҷ.С. Милл, Н.У. Сенор	асри XVIII	«hazard» - хавф	эҳтимолияти гирифтани зарар ва талафоти молӣ аз қарор ё стратегияи қабулшуда
Неокласс икӣ	А.Маршал, А.Пигу, И. Фон Тюнен	асрҳои XIX- XX	«risk» - номуайяӣ	эҳтимолияти тағйирёбӣ ё майлкунӣ аз мақсади гузошташуда
Иқтисоди бозорӣ	Ҷ.М.Кейнс Френк Найт, Й. Шумпетер Ҷ.фон Нейман	асри XX	«risk» - хавф, таваккал, номуайяӣ	Хавфи аз даст рафтани натиҷаҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Аз натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши тавсифотҳои пешниҳоднамудаи намоёндагони мактабҳои иқтисодӣ бармеояд, ки мафҳуми “риск” хеле васеъ ва гуногунҷабҳа буда, метавонад фаҳмишҳои хатар, хавф, таваккал ва дигаронро дар ҳолатҳои гуногун ифода намояд (**Замимаи 2**). Бинобар он, ба

андешаи мо, вожаи риск дар забони тоҷикӣ худ ифодагарӣ фаҳмишҳои болоӣ буда, истифодаи он дар муносибатҳои иқтисодӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ба андешаи мо, сохтори риск маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, аз ҷумла эҳтимолияти натиҷаҳои мусбат ва манфӣ, дуршавӣ аз ҳадаф, номуайянии расидан ба мақсад, инчунин зарарҳои моддӣ, иқтисодӣ ва дигар оқибатҳои имконпазир дар шароити қабули қарорҳои номуайян (ҷадвали 1.2.3).

Ҷадвали 1.2.3 - Ҷузъҳои асосии риск ҳангоми қабули қарор дар шароити номуайянӣ

Унсурӣ риск	Шарҳ
Эҳтимолияти ба даст овардани натиҷаи мусбат	Ин нишон медиҳад, ки амал ё қарор метавонад ба натиҷаҳои мусбат, ба монанди ғоида ё муваффақият бирасонад.
Эҳтимолияти ба амал омадани натиҷаҳои манфӣ	Ҳамзамон эҳтимол мавҷуд аст, ки натиҷаҳои манфӣ, аз қабili зиён ё нокомӣ ба вучуд оянд.
Эҳтимолияти дуршавӣ аз ҳадафи интихобшуда	Имкон дорад, ки натиҷаи бадастомада аз ҳадафи аввалия фарқ кунад ва самти дигарро гирад.
Набудани боварӣ барои ноил шудан ба ҳадафи муқарраршуда	Дар шароити номуайянӣ субъекти қароргиранда мутмаин нест, ки ба ҳадафҳои пешбинишуда мерасад.
Зарари моддӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, маънавӣ ва дигар талафоти имконпазир	Дар ҳолати амалӣ нашудани қарор ё амал, субъект метавонад ба зиёнҳои гуногун рӯ ба рӯ шавад.
Оқибатҳои имконпазири мусоид ва манфӣ ҳангоми амал дар шароити номуайянӣ	Ҳар як амал метавонад ба натиҷаҳои гуногун – ҳам мусоид ва ҳам манфӣ – бо эҳтимолҳои номуайян оварда расонад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Ба андешаи мо робита ва амалиёти ҳамҷояи унсурҳои асосии риск мундариҷаи таркибии онро инъикос менамоянд.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки риск як қатор хусусиятҳои хоси худро дорад, аз ҷумла: зиддият, алтернативӣ, номуайянӣ ва дигарон.

Ихтилофи риск дар бархӯрди амалҳои хатарноки ба таври воқеи мавҷудбуда бо баҳодиҳии субъективии онҳо зоҳир мегардад. Дар ҳоле, ки афродҳо баъзе аз амалҳои худро хатарнок мешуморанд, баъзеи дигари онҳоро эҳтиёткор ва бидуни ҳеҷ гуна хатар медонанд. Алтернатива ба он

вобаста аст, ки риск зарурати интихоби якчанд роҳҳои ҳалли имконпазир, самтҳо ва амалҳоро пешбинӣ мекунад. Дар он ҷое, ки интиҳоб нест, вазъияти дорои риск вучуд надорад ва дар натиҷа риск ҳам мавҷуд нест. Номуайяни, агар онро метавон арзёбӣ кард (аз ҷиҳати миқдорӣ ё сифатӣ), ҳамеша омили рискро ба муҳити иқтисодӣ ё иҷтимоӣ ворид месозад. Риск яке аз роҳҳои «рафъи» номуайяни дар самти амалисозии фаъолият аст, ки надоштани маълумоти бозғатимод, набудани итминон ё боварӣ дар қабули қарори мушаххас ва саривактии фаъолиятро ифода менамояд.

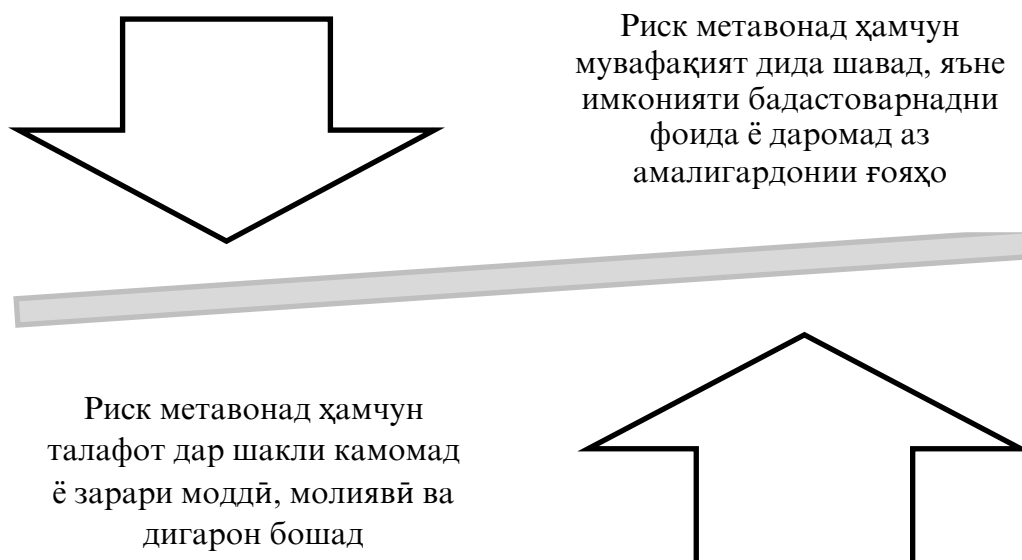
Баъзан муаллифон хусусияти дигари риск - хусусияти хоси таърихӣ онро қайд менамоянд. Ин хусусият худро дар ду ҷиҳати асосӣ зоҳир менамояд: якум, риск мазмуни синфӣ дорад, яъне вай дар баробари вазифаҳои умумӣ нисбат ба синфҳо ва табақаҳои ҷамъиятӣ, ки дар низоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ мавқеъҳои гуногунро ишғол менамоянд, бо таври объективӣ вазифаҳои гуногунро иҷро намуда, дуюм, дар марҳилаҳои гуногуни рушд ва низомҳои идоракунии вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад.

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки «...фаҳмиши риск на танҳо аз лиҳози манфӣ тавсиф дода мешавад. Инчунин он метавонад боиси натиҷаи мусбӣ фаъолияти дилхоҳ субъектони хоҷагидор гардад, яъне бо гирифтани манфиатӣ иқтисодӣ ҷамъбаст карда шавад. Барои тасдиқи ин гуфта, метавон ақидаи олимони А.Ф. Инюкин, Т.Е. Хоролски ва В.А. Савелеваро ҷонибдорӣ намуд, ки онҳо равиши фаҳмиши рискро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд (расми 1.2.1)...» [165].

Дар гузашта номуайяни дар соҳаи муомилоти мол (савдо) асосан ба миқдори мол ва ҳаҷми хароҷот марбут буд, вале имрӯз, номуайяни бештар ба технологияҳои нав, таъсири иҷтимоӣ ва механизми назорати иҷтимоӣ рабт пайдо кардааст, ки ин масъалаҳои истеъмоли ва арзёбии маҳсулотро дар маркази диққати истеъмолкунандагон қарор медиҳад.

Ба андешаи иқтисодчиён Радзиховская Л.М. ва Ивашук Е.В. тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти худ муайян намудаанд, ки «...аломатҳои аз ҳама наздик ба вожаи риск, бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ маҳсуб меёбанд: эҳтимолият

(44%), номуайянӣ (40%), талафот (32%) ва дигарон вожаҳои “нокомӣ”, натиҷаи манфӣ, тасодуф, безътимодӣ ташкил ёфтаанд...» [177].

Расми 1.2.1 - Равишҳои мусбӣ ва манфӣи фаҳмиши моҳияти риск

(таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Инчунин, дар ин радиф иқтисодчиёни ватанӣ Г.Д. Ҷонов ва Р.К. Раҷабов низ вожаи “риск”-ро «...ҳамчун эҳтимолият бо назардошти натиҷаҳои манфӣ (зарар) ва ё мусбӣ (фоида) тавсиф медиҳанд...» [194].

Аз натиҷаҳои таҳқиқи назариявии фаҳмиши риск ва андешаҳои олимон доир ба он (**замимаи 2**) муайян гардид, ки вожаи “риск” фаҳмиши дорони сохтори мураккабу таркибӣ буда, дар худ фаҳмишҳои зеринро вобаста ба фаъолият ва ташаккулёбӣ дар бар мегирад (ҷадвали 1.2.4).

Дар ин ҷо, дида мешавад, ки аз 18 нафар олимон, аксаран ба он назаранд, ки вожаи “риск” бештар ба фаҳмишҳои “Э (52,6%)”, “Н (23,3%)”, “А (10,52%)”, “В (5,26%)” ва “М (5,26%)” вобастагӣ дорад. Фаҳмишҳои зикршуда, танҳо андешаҳои он олимоне, ки дар ин самт солҳои охир таҳқиқот намудаанд гирд оварда шудааст. Вале, таҳти вожаи “риск” дигар фаҳмишҳо (хавф, таваккал, хатар ва ғайра) низ ҷой доранд, ки бархе аз иқтисодчиён аз қабиле К.Маркс, А.Смит ва дигарон (ҷадвали 1.2.2) тавзеҳу тавсиф додаанд.

Чадвали 1.2.4 - Хусусиятҳои тавсифоти вожаи “риск” аз ҷониби олимони*

Намояндагон	Хусусият	Ало мат	Ҳисса, %
А.П. Алгин	Фаъолияти бо рафъи номуайяни алоқаманд	Н	5,26
А.Н. Фомичев	Эҳтимолияти аз даст додани захираҳо	Э	5,26
В.Д. Рудашевский	Эҳтимолияти хатогӣ ё муваффақияти интиҳоб	Э	5,26
Г.П. Бистрай, И.А. Ликов, Н.Л. Никулина	Эҳтимолияти амалигардии таҳдидҳои манфӣ	Э	15,79
Д.В. Архипова	Вазъияти интиҳоб аз вариантҳои имконпазир	В	5,26
И.В. Чус	Рафти амал дар муҳити норавшан, номуайян	А	5,26
Е.Ю. Рочдественская	Амали алоқаманд бо интизории ҳадафҳо	А	5,26
М. Меркхофер	Вазъияти номуайянии дорой оқибатҳои номатлуб	Н	5,26
Л.М. Радзиховская, Е.В. Ивашук	Эҳтимолият, номуайяни ва талафот (зарар)	Э	10,52
Ф. Найт	Номуайянии суғуртанашаванда	Н	5,26
Э. Гидденс	Натиҷаи модернизатсия дар раванди ҷаҳонишавӣ	М	5,26
Ю.В. Рочков, Т.Г. Карпенко	Фарзияи шахс дар бораи хатари эҳтимолии ҳаҷми зарар	Э	10,52
Ю.П. Соболева, Т.В. Полякова	Фаъолият дар вазъияти интиҳоби ногузир ва дар шароити номуайяни	Н	10,52
Г.Д. Чонов	Эҳтимолияти пайдоиши зарар ё гирифтани фоида	Э	5,26
Ҳамагӣ:			100

*Таҳияи муаллиф дар асоси замимаи 2

Андешаҳои мазкур ҳислати умумии рискро ифода намуда, моҳияти воқеии онро дар соҳаҳои фаъолият ба пуррагӣ ифода карда наметавонад. Албатта, ин барои мушаххасозии риск дар соҳаҳо барои мо, минбаъд асос шуда метавонад.

Барои равшан намудани моҳияти риск дар савдо, таҳқиқи намудҳо ва омилҳои ташаккули он бо назардошти хусусиятҳои корхонаҳои савдои чакана зарур мебошад.

Моҳияти риск, табиат ва хусусиятҳои пайдоиши онро дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, метавон танҳо тавассути таснифоти намудҳои он, ки имкони арзёбии табиати онро медиҳад, дарк намуд.

Таснифоти намудҳои риск дар мувофиқат бо омилҳои ташаккулёбӣ ва пайдоиши онро дар корхонаҳои савдои чакана метавон дар шаклҳои гуногун гузаронид (**Замимаи 3**).

Инчунин, дар робита бо намудҳои умумии риск (Замимаи 3), дар доираи гурӯҳҳои таснифоти риск ба 1.РИ, 2.РС, 3.РТТ, 4.РЭ, 5.РЮХ, 6.РИ ва 7.РМ номгӯи рискҳоро ҳамчун зергурӯҳ тасниф намоем (Замимаи 4). Тибқи натиҷаҳои он (Замимаи 4) ҳар як гурӯҳи риск намудҳои гуногуни рискро фаро мегирад, ки барои муайян намудани намудҳои риск дар фаъолияти корхонаҳои савдо истифода мебарем.

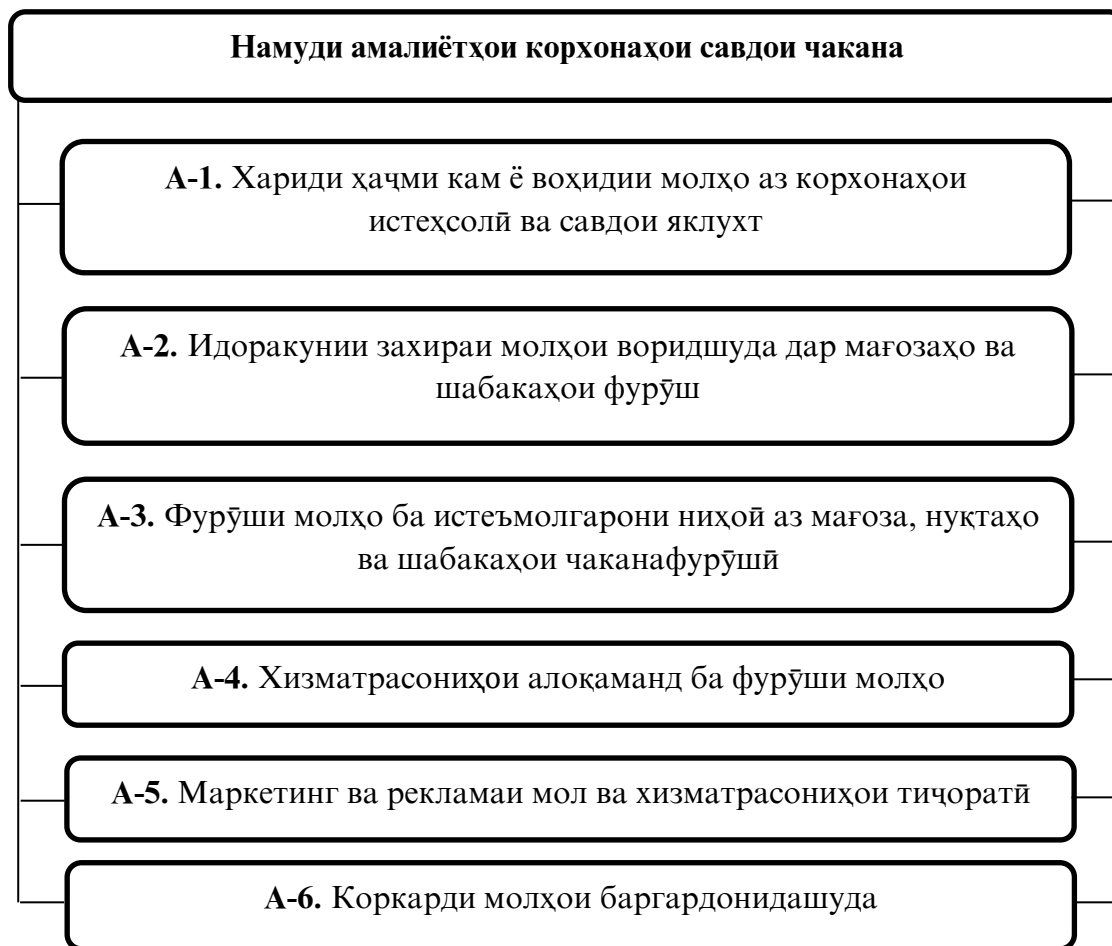
Бояд гуфт, ки «...фаъолияти иқтисодии инсон бисёрчанба мебошад. Он фаъолияти истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва молиявиро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, соҳаҳои мазкур бо навҳои муайяни риск марбутанд, ки ҳар яке дорои хусусиятҳои ҷудогонаи ташаккул, зухур, таҳлил, баҳогузори ва усулҳои идоракунии хоси худро доранд. Аз ҷумлаи соҳаҳои зикршуда, фаъолияти тиҷоратӣ мебошад, ки бахусус зуҳури риск дар он, яъне дар муомилоти мол (фаъолияти савдо), аҳамияти махсус дорад ва он бояд мавриди таваҷҷуҳи менечерон қарор гирад...» [181].

Гурӯҳбандии рисқи корхонаҳои савдои чаканаро дар асоси таснифи амалиётҳои асосии онҳо метавон анҷом дод, ки дар расми 1.2.2 дар шакли нақша инъикос ёфтааст.

Таҷрибаҳо аз фаъолияти корхонаҳои савдо нишон медиҳанд, ки дар раванди фаъолияти амалиётҳои худ онҳо ба як қатор шаклҳои риск рӯ ба рӯ мегарданд, ки пайдоиш ва хусусияти ин рискҳо аз сохтор ва самти фаъолияти ҳар як корхона вобаста аст.

Ба андешаи мо, намудҳои рискро метавон тибқи хусусиятҳои фаъолияти амалиёти гурӯҳбандӣ карда, натиҷаҳои онро бо таври тавсири аломатҳои рақамӣ дар расми навбатӣ (ниг. ба расми 1.2.3) ифода намоем. Дар расми 1.2.3 таснифоти риск аз рӯи тавсифи умумии он дар робита бо фаъолияти савдои чакана гурӯҳбандӣ шудааст.

Натиҷа нишон медиҳад, ки риск дар соҳаи савдои чакана аз лиҳози табиати худ бештар дар қисми амалиётҳои фурӯши молҳо (А-3), хизматрасониҳои ба фурӯш алоқаманд (А-4), маркетинг ва реклама (А-5) ва молҳои баргардонида (А-6) хос аст.

Расми 1.2.2 - Амалиётҳои асосии корхонаҳои савдои чакана (Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Бинобар он, таснифоти мазкур хислати умумӣ дошта, вобастагии намудҳои умумии рискро тибқи гурӯҳҳо ба амалиётҳои алоқаманди фаъолияти савдо ба ҳаракати молӣ, яъне давраи ҳаётии молҳоро ифода менамояд.

Ҳамчунин дар раванди амалигардони фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, агар ба мафҳуми риск аз дидгоҳи эҳтимолияти ба вучуд омадани талафот (зарар) назар афканда шавад, он гоҳ он метавонад ба шаклҳои гуногуни хатар, аз ҷумла хатарҳои молию моддӣ, талафоти захираҳои молиявӣ, талафоти нерӯи меҳнатӣ, талафоти ғайрисамаранокии вақт ва дигар шаклҳои махсуси зарар тасниф гардад (ҷадвали 1.2.5).

Расми 1.2.3. Таснифоти намудҳои риск дар фаъолияти амалиётии корхонаҳои савдои чакана (таҳияи муаллиф дар асоси расми 1.2.2 ва замимаи 4)

Ҷадвали 1.2.5 - Навъи рискҳои талафот (зарар) дар фаъолияти хоҷагидорӣ

Номгуни риск	Шарҳи намудҳои риск
Риски талафоти моддӣ	Харочоти ғайричашмдошт ё талафоти мустақим ба амвол, таҷҳизот, мол ва дигар воситаҳои моддӣ дар натиҷаи садамаҳо ё ҳодисаҳо.
Риски талафоти молиявӣ	Зарари пулие, ки аз пардохтҳои ғайричашмдошт, ҷаримаҳо, андозҳои иловагӣ, гум шудани пул, тағйири қурб, таваррум, пастшавии даромад ва ғайра ба вучуд меояд.
Риски талафоти меҳнатӣ	Талафоти вақти меҳнатӣ дар натиҷаи ҳодисаҳои ғайричашмдошт (беморӣ, садама, таъхир) ки ба камшавии самаранокии меҳнат мебарад.
Риски беҳуда сарф вақт	Вақти аз меъёр зиёд сарфшуда дар натиҷаи кохиши суръати кори корхона нисбат ба нақшаи истеҳсоли ё ташкилӣ.
Риски намудҳои махсуси талафот	Риске, ки метавонад ба саломатӣ, ҳаёти инсон, муҳити зист, обрӯи ташкилот ва арзишҳои иҷтимоиву ахлоқӣ зарар расонад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Маълумоти ҷадвали 1.2.5 намудҳои рискро вобаста аз эҳтимолияти гирифтани талафот (зарар) дар корхонаҳои савдои чакана ифода намуда, бо

таври мушаххас сабабҳои пайдоиши риск дар робита бо амалиётҳои хоҷагии онҳоро пурра фаро намегирад. Зеро, риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана вобаста аз амалиётҳои хоҷагидорӣ онҳо дар муносибат бо ҷонибҳо ва инчунин вобаста аз омилҳои берунӣ ва дохилии ташаккули риск метавонад ба миён ояд. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва муайянкунии омилҳои пайдоиши риск муҳим мебошанд.

Мавриди қайд аст, ки «...риск дар раванди амалигардонии муомилоти молӣ ҳамчун унсури муҳими фаъолияти корхонаҳои савдо зоҳир мегардад, ки дар шароити зарурати қабули қарорҳо ташаккул ёфта, номуайянии натиҷаҳои эҳтимоли ва оқибатҳои амалиро инъикос мекунад. Дар баробари ин, рисқи соҳаи муомилоти мол, яъне савдо бо номуайянии ҷойдошта алоқаманд аст, ки шакл ва мазмуни он аз ҳам фарқ мекунад. Ин номуайянӣ аз манобеи гуногун пайдо мешавад, ки сарчашмаҳои асосии он мухталифанд...» [53].

Дар ин самт бояд қайд намуд, ки риск хусусиятҳои гуногунро дошта, яке аз хусусияти муҳими он – ин ногаҳонӣ (эҳтимолан) ба амал омадани натиҷаи он мебошад, ки метавонад манфӣ ё мусбӣ бошад.

Дар шароити муносири хоҷагидорӣ ягон фаъолият ё худ соҳа, ки мудом дар ҷустуҷӯи роҳҳои инкишофи максималии манфиат (фоида) аст, наметавонад аз риск эмин бошад, зеро «...омилҳо ё сабабҳои ҷойдоранд, ки боиси пайдоиши риск мегарданд. Омилҳои асосии пайдоиши рискро метавон ба гурӯҳҳои дохилӣ ва берунӣ гурӯҳбандӣ кард, ки зери сабабҳои мухталиф ба амал меоянд, аз ҷумла:

- 1) ноустувории шароити иҷтимоию иқтисодӣ;
- 2) ноустувории муҳити сиёсӣ ва ҳуқуқӣ;
- 3) рақобати ноодилона ё монополия дар бозор;
- 4) ҷараёни таваррум ва тағйироти бозори молиявӣ;
- 5) камшавии сармоягузорӣ ба сармояи гардон;
- 6) вайроншавии мувозинати талабот ва тақлифот;
- 7) тағйироти мизонҳо ва манбаҳои андозбандӣ;

- 8) муфлисшавии истехсолгарон ва ё таъмингарон;
- 9) тағйирёбии шароити бозори истеъмоли;
- 10) тағйирёбии рафтори истеъмолкунандагон ва амсоли он»[165].

Албатта, ҳамаи омилҳо ё сабабҳои зиркшуда бо таври маҷмуи дарҷ гардида, аксаран метавонанд ҳислати гуногуни таъсиротро ба натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ҳамчун сабаби хоси пайдоиши риск таъсироти муайян дошта бошанд.

Тибқи ақидаҳои олимони риск, махсусан рисқи иқтисодӣ метавонад бо сабабҳои ташкилӣ-иқтисодии зерин ба амал ояд (ҷадвали 1.2.6).

Ҷадвали 1.2.6 – Сабабҳо ва оқибатҳои ташкилӣ-иқтисодии пайдоиши риск

Сабабҳои ташкилӣ-техникӣ	Оқибатҳо	Сабабҳои иқтисодӣ-молиявӣ	Оқибатҳо
Нодурустии таҳияи нақшаҳо	Иҷро нагардидани нақшаҳои ҷорӣ ва стратегӣ	Нокифоятии ҳаҷмӣ сармоя	Қоҳиши ҳаҷми хариди молҳо
Ғайриҳамоҳангии сохторҳои идоракунии	Ғайримунтазамии фаъолият ва самаранокии он	Баландшавии нархи молу маҳсулот	Афзоиши арзиш ва нархи фурӯш
Дараҷаи пасти таҳассусмандии коргарон	Талафоти молҳо, мизочон ва зарари моддӣ-молиявӣ	Баландшавии мизони андозҳо	Қамшавии ҳаҷми даромад ё фоида
Нокифоятии захираҳои моддӣ-молӣ	Афзоиши ҳаҷми қарздорҳои кредиторӣ	Тағйирёбии талабот ба мол ва хизматҳо	Қоҳиш ёбии ҳаҷми фурӯш ва зизматрасонӣ
Ғайридастрасии маълумот оид ба бозор ва рақибон	Сустшавии мавқеъ дар бозор ва қоҳиши талабот	Пастшавии нарх ба намуди молҳои яқранг	Пасткунии маҷбурии нархи фурӯши молҳо
Ҳолатҳои форс-мажор	Талафоти молӣ ва гирифтани зарар	Афзоиши ҳаҷми молгардиши рақибон	Қоҳиш ёбии гардиши молӣ ва нарх

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Таҳлили маълумоти ҷадвали 1.2.6 нишон медиҳад, ки пайдоиши риск аз омилҳои гуногун сарчашма гирифта, дар сурати набудани идоракунии самаранок метавонад ба паёмадҳои ҷиддии иқтисодию молиявӣ, мушкilotи ташкилӣ-техникӣ ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто ба муфлисшавӣ ё қатъ гардидани фаъолияти корхона оварда расонад.

Дар корхонаҳои савдои чакана робита бо молтаъминкунандагон рӯз ба рӯз тақвият меёбад, ки ин раванд ба усулҳо ва принципҳои нархгузорӣ, сохтори хароҷот, низоми пардохт, қарздиҳӣ ва низоми меҳнат (бо дарназардошти омилҳои риск), ҳамчунин ичора ва таъмири воситаҳои техникӣ (таҷҳизотҳо) таъсири мустақим мерасонад.

Қайд намудан ҷоиз аст, ки «...омилҳои мазкур ташаккул ва истифодаи фонди риск, аз ҷумла фонди таъмир ва фонди хариди таҷҳизот, таъсири калон доранд ва ба устувории молиявии корхона мусоидат мекунанд. Ҳамчунин ин омилҳо боиси коҳишёбии рисқи марбут ба харид ва кашонидани молҳо гардида, шароитро барои пурра қонеъ гардонидани талаботи харидорони мол ва хизматҳо фароҳам меоранд...» [193].

Имрӯз, муваффақияти фаъолияти КСЧ аз маҷмӯи омилҳо, аз ҷумла: ҳаҷми сармоягузорӣ, сатҳи хароҷоти муомилотӣ, нархи молҳо, қобилияти харидории аҳоли, вазъи рақобат дар бозор ва дигар муҳит вобаста аст. Дар ин миён, дар чараёни фаъолияти худ, корхона бо доираи васеи намояндаҳо, аз ҷумла: таъминкунадагон, мизочон, ташкилотҳои молиявӣ, қарзӣ, суғуртавӣ ва дигар шарикони тичоратӣ робита доранд. Дар ин маврид, истифодаи усул ё тарзи мушаххас барои таснифоти таъминкунандагон ва харидорон метавонад ба коҳиши рискҳои эҳтимолии марбут ба фаъолияти корхонаҳои савдои чакана мусоидат намояд.

Тибқи назариёти риск, «...таъиноти пешниҳоди маҳсулот, аломати асосӣ ё мансуб будани корхона ба ин ё он намуди соҳаи муайян мебошад...» [70]. Бинобар он, корхонаҳо вобаста ба самти фаъолият ба се гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд: **яқум**, соҳаҳои ибтидоӣ (хоҷагии қишлоқ), **дуюм**, соҳаҳои дуумдараҷа (саноатӣ), **сеюм**, соҳаҳои сеюмдараҷа, ки асосан ба пешниҳоди хизматрасониҳо машғуланд. Корхонаҳои соҳаи сеюминдараҷа хизматрасониҳои гуногун, аз ҷумла: бонкдорӣ, суғурта, аудит ва дигар шаклҳои фаъолияти тичоратиро фароҳам оварда, дар бозори истеъмолии хизматрасониҳо фаъолият мекунанд.

Бо мақсади коҳиш додани сатҳи риск корхонаҳои савдои чакана бояд робита ва ҳамкориҳои устувор бо таъминкунандагон ва мизочонро ба роҳ монанд. Ин ҳамкорӣ ба паст шудани рискҳои мавсимӣ, таваррумӣ, асърӣ ва ҳолатҳои ғайриинтизор (форс-мажор) мусоидат менамояд.

Ҷоиз ба қайд аст, ки rischi соҳавӣ бевосита ба пӯёии иқтисодӣ ва молиявии соҳа вобастагӣ дорад, яъне ҳар қадар рушди соҳа баландтар бошад, эҳтимоли рӯй додани рискҳо низ афзоиш меёбад.

Инчунин, мутахассисоне, ки ба «...ҳамкорӣ бо таъминкунандагон машғуланд, бояд на танҳо мансубияти соҳавии онҳо, балки андозаи ғайриқонунии таъминкунандагонро (хурд, миёна ё калон) низ ба назар гиранд. Самаранокии ғайриқонунии корхонаҳои савдои чакана имкони интиҳоб ва татбиқи стратегияи муваффақи тичоратӣ то ҷиҳати зиёд ба ҳамин омилҳо вобаста аст, ки дар натиҷа ба сатҳи умумии риск таъсир мерасонад. Илова бар ин, робитаи муайян байни сатҳи риск дар корхонаҳои савдои чакана ва шакли молиягии таъминкунандагон низ мушоҳида мешавад...»[70].

Бо мақсади паст намудани сатҳи хавфҳо муҳим аст, ки вазъи молиявии шарикони тичоратӣ низ ба таври доимӣ зерин назорат қарор гирифта, таҳлили мунтазами ҳамаи навъҳои риск анҷом дода шавад, сатҳи қобили қабул ва оптималии онҳо дар ҳар як марҳилаи мушаххаси ғайриқонуният муайян гардад ва маҷмӯи пурраи василаҳои идоракунии риск дар ин самт ба таври амалӣ ҷорӣ карда шаванд.

Ба андешаи мо, rischi корхонаҳои савдо, махсусан корхонаҳои савдои чаканаро тибқи нишондодҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо ё худ натиҷаҳои ғайриқонунӣ фурӯш ва хизматрасонӣ ва инчунин он амалиётҳое, ки бевосита ба ҳаракатдиҳии молҳо то истеъмолат алоқаманд ҳастанд, тасниф намудан имконпазир мебошад.

Бинобар он, чунин мешуморем, ки таснифоти гурӯҳҳои асосии зерини риск дар ғайриқонунии корхонаҳои савдои чакана (аз P1 то P7) ба мақсади таҳқиқоти илмӣ, яъне идоракунии риск дар ғайриқонунии корхонаҳои савдои чакана мувофиқ мебошад (ҷадвали 1.2.7).

Чадвали 1.2.7. - Таснифи намудҳои риск дар фаъолияти КСЧ

Ало мат	Намуди риск	Тавсифи риск
Р-1	Риски ба фурӯш нафтаи молҳо	эҳтимолияте, ки мол фурӯхта нашуда, гардиши мол суғуст ва ҳаҷми захираҳои зиёд мешавад
Р-2	Риски иҷро нашудани ӯҳдадориҳои шартномавӣ	эҳтимолияти иҷро нагардидани шартҳо ва талаботҳои шартномаҳо аз ҷониби тарафҳо
Р-3	Риски тундшавии рақобат ва тағйирёбии сохтори бозор	тағйир ёфтани талабот ва зиёд шудани рақобат, ки ба фурӯш таъсир мерасонад
Р-4	Рискҳои пайдоиши хароҷоти ғайриҷашмдошт	пайдоиши хароҷотҳои ногаҳонӣ ва инчунин паст шудани сатҳи даромади корхона
Р-5	Рискҳои аз даст додани амволи корхона	дуздӣ, сӯхтор ё дигар сабабҳо барои талаф ёфтани молу мулк
Р-6	Рискҳои аз даст додани ғоидаи молиявӣ	эҳтимолияти иҷро нагардидани нақшаи даромади молиявӣ ва камшавии он
Р-7	Рискҳои талафот марбут ба низомии сертификатсия	вайроншавии талабот ба сертификатҳо ва талафоти мол аз тағйирёбии сифати он

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Инчунин, бояд қайд намуд, ки дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ ва ташкили савдои рақамӣ ва ё худ электронӣ, риски техникӣ ва технологӣ, аз қабili: ноустувории фармоишҳо, ноустувории пардохтҳо, қандашавии алоқа ва пастсифатии он ҳангоми муоширатҳо низ ҷой дошта метавонад.

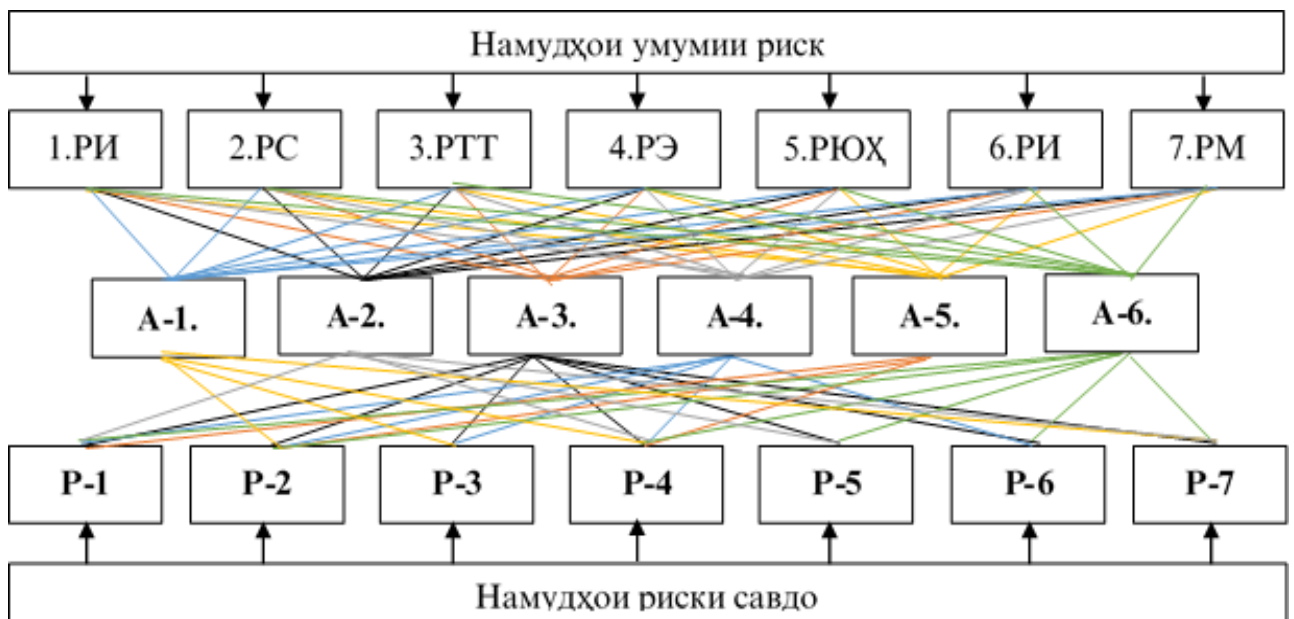
Ҳамин тариқ, бо назардошти андешаҳо ва тавсифоти дар натиҷаи таҳқиқи назариявии фаҳмишу моҳияти риск, омилҳои оқибатҳо ва таснифоти намудҳои он дар КСЧ бадастомада, метавон қайд намуд, ки *риски савдо - ин эҳтимолият ё вазъияти номуайянии дар ҷараёни пешниҳоди молу хизмат барои фурӯш ба амаломеда, ки метавонад ғайриҷашмдошт бо натиҷаи манфӣ (зарар) ё мусбӣ (ғоида) ҷамъбаст гардад*, мебошад.

Аз натиҷаи таърифи муаллифӣ дида мешавад, ки “риски савдо” як вожаи хосест, ки дорои табиат ва хусусиятҳои махсус аст, ба монанди:

- ҳолати эҳтимолӣ ва номуайяниро бештар ифода мекунад;
- ғайриҷашмдошт ё ногаҳонӣ метавонад ба амал ояд;
- бештар дар раванди ҳаракати молҳо ба амал меояд;
- натиҷаи манфӣ (зарар) ва ё мусбӣ (ғоида) дорад;

- дар шакли моддӣ ва арзишӣ ифода кардан мумкин аст;
- бештар дар амалиётҳои фурӯш ва хизматрасонӣ пайдо мешавад;
- бо усулҳои миқдорӣ ва сифатӣ арзёбӣ мегардад.

Тибқи натиҷаҳои аз таҳқиқи мафҳум ва моҳияти риск бадастомада, шаклҳои умумии риск ва хусусиятҳои фаъолияти КСЧ, метавонем сохтор ва доираи пайдоиши рисқи савдоро чунин тасвир намоем (расми 1.2.4).

Расми 1.2.4. Намудҳои рисқи савдо дар фаъолияти КСЧ (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Дар натиҷа, барои он ки рисқи КСЧ идора ва танзим карда шавад, бояд сатҳи он арзёбӣ ва пешгӯӣ карда шавад. Аз ин рӯ, омӯзиши усулҳо ва тарзҳои арзёбии он барои идоракунии рисқи корхонаҳо хеле муҳим аст.

Барои арзёбии сатҳи риск дар навбати аввал, «...ҷамъовариҳои маълумот, гурӯҳбандӣ, ҷустуҷӯ, коркард ва пешниҳоди иттилооти пурра ва саривақтӣ лозим мебошад, ки метавон дар асоси ҳисоботҳои муҳосибӣ, молиявӣ ва оморӣ корхона анҷом дод. Сипас, риск дар доираи равишҳои миқдорию сифатӣ арзёбӣ карда мешавад...» [167].

Равиши сифатӣ арзёбии риск – «...таъминоти асосҳо барои гузаронидани таҳлили миқдориро дар назар дорад. Дар ин ҷода, муайян намудани омилҳо, манбаъҳо ва хусусияти пайдоиши риск, инчунин таҳлил ва пешгӯии паёмадҳои эҳтимолии он аҳамияти калидӣ дорад. Бо дарназардошти

хавфҳое, ки дар қараёни ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот ба вуҷуд меоянд, арзёбӣ намудани хусусияти сифатии риск бо истифода аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ анҷом дода мешавад ҳамчунин равиши миқдории арзёбии риск, дар асоси нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳо бо назардошти усулҳои арзёбии омӯрӣ, молиявӣ, иқтисодӣ гузаронидашуда, натиҷаҳои он бо усулҳои пешгӯӣ арзёбӣ гашта, қарорҳои мувофиқи идоракунии риск қабул карда мешавад...» [167].

Бояд таъкид дод, ки «...ҳангоми арзёбии миқдорӣ ҳамчун қоида, фарзияи пешниҳоднамудаи Б.Берлимер истифода бурда мешавад. Ба ақидаи ӯ, талафоти риск аз ҳамдигар вобаста набуда, зарари максималӣ наметавонад аз имконоти молиявии тарафҳо зиёд бошад ва зарар аз риск дар як самт аз зарари самти дигар зиёд бошад...» [51].

Ҳамин тавр, усулҳои меъёрию сифатии арзёбии сатҳи риск дар фаъолияти КСЧ-ро метавон дар ҷадвали 1.2.8 тасвир намоем.

Ҷадвали 1.2.8 – Усулҳои миқдории сифатии таҳлил ва арзёбии сатҳи ташаққули риск

Шакли таҳлил	Усули таҳлил	Татбиқи усул	Афзалият	Камбудӣ
Таҳлили сифатии риск	Усули эксперти	Назарсанҷии эксперти	➤ имконияти таҳлил ва арзёбии вариантҳои гуногуни рушди ҳодисаҳо; ➤ дақиқии арзёбӣ ва натиҷаи таъсири ҳодиса.	➤ зарурияти истифодаи тавсифоти эҳтимолий; ➤ мураккабии ҳисобкунӣ ва хароҷоти вақти аз ҳад зиёдро талаб менамояд.
		Усули консордатсия		
		Усули Фишборн		
	Усулҳои таҳлили (ҷузъӣ)-и арзёбӣ	SWOT-таҳлил		
		Спиралӣ риск		
		Усули омӯзиши шабех (пешгӯии консервативӣ)		
Таҳлили миқдории риск	Усули эксперти	Назарсанҷии эксперти	✓ соддагии тартиби ҳисоб; ✓ далели воқеиро таъмин намуда, қараёни тоифабандии рискро содда мегардонад;	✓ нокифоягии фарқият байни рискҳои назаррас; ✓ набудани маълумот доир ба таҳлили дақиқ ва арзёбии риск; ✓ натиҷаҳо аз
		Усули консордатсия		
		Усули Фишборн		
	Усулҳои омӯри таҳлил	Таҳлили дисперсионӣ		
		Таҳлили омилӣ		
		Таҳлили регрессионӣ		
	Усулҳои таҳлили	Таҳлили устуворӣ ва ҳиссиётӣ молиявӣ		

	(чузъи)-и арзёбӣ	Усули мубодили эътимодноқ	✓ арзёбии	тахассуснокии
		Усули Монте-Карло	миқдории	гурӯҳи таъсис
		(моделикунонии имитатсионӣ)	пайдоиши хатар;	додашудаи
		Дарахти қарорҳо	✓ бартарии	идоракунии риск
		Усули шабакаи Кохонен	экспертӣ дорад.	вобаста аст.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Албатта, истифодаи усулҳои зикршуда, дар мувофиқат аз намуди риск ва омилҳои пайдоиши он интихоб гардида, самаранокии он таъмин мешавад.

Дар натиҷа, зарурати баррасии масъалаи мазкур аз эҳтиёҷ ба татбиқи таснифоти мувофиқ дар ташаккули механизми муассири идоракунии риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана маншаъ мегирад. Масъалаи мазкурро дар зербанди 2.2 мавриди таҳқиқу таҳлил қарор медиҳем.

1.3 Таҷрибаи хориҷии татбиқи риск-менеджмент дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана

«...Таҷрибаи ширкатҳои пешбари хориҷӣ ба таври боварибахш исбот мекунад, ки рушди устувори соҳибкорӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ бе истифодаи фаъолонаи риск-менеджмент ҳамчун чузъи ҷудонашавандаи низоми идоракунӣ дар соҳаи савдои чакана, новобаста аз миқёси он ва хусусиятҳои пешниҳоди хизматрасонӣ ғайриимкон аст...» [170].

Риск-менеджмент ҳамчун як падидаи мустақил дар солҳои 70-уми асри XX шакл гирифта, то имрӯз ба як самти муҳими илми амалии иқтисодиёт табдил ёфтааст. Дар чараёни инкишофи худ, он доираи мавзӯҳо ва мушкилоти таҳқиқшавандаро ба таври назаррас тавсеа додааст. Агар дар оғоз таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили хавфҳои техникӣ ва баъдан ба идоракунии сармоягузориҳои молиявӣ ва масъалаи муфлисшавӣ равона мешуд, имрӯз риск-менеджмент қариб тамоми ҷанбаҳои марбут ба идоракунии хавфҳои корхонаро дар бар мегирад. Ин раванд ба таҳлил, баҳогузорӣ, пешгирӣ ва бартарафсозии тамоми намудҳои рискҳо ва таъсири эҳтимолии кӯтоҳмуддату дарозмуддати онҳо равона шудааст.

Бояд қайд намуд, ки «...дар солҳои охир, як қатор самтҳои идоракунии риск рушду такомули мустақили илмӣ худро пайдо кардаанд, аз ҷумла: таҳлили хавфҳо, сотсиологияи риск ва идоракунии зиддибӯҳронии корхонаҳо ва ғайра...» [49, 97, 144].

Ба назари мо, агар қаблан агар риск-менеджмент танҳо чун воситаи идоракунии хавфҳо маҳдуд мегардид, пас имрӯз он доираи васеатарро фаро гирифта, масъалаҳои таҳлил, арзёбӣ ва идоракуниро дар бар мегирад.

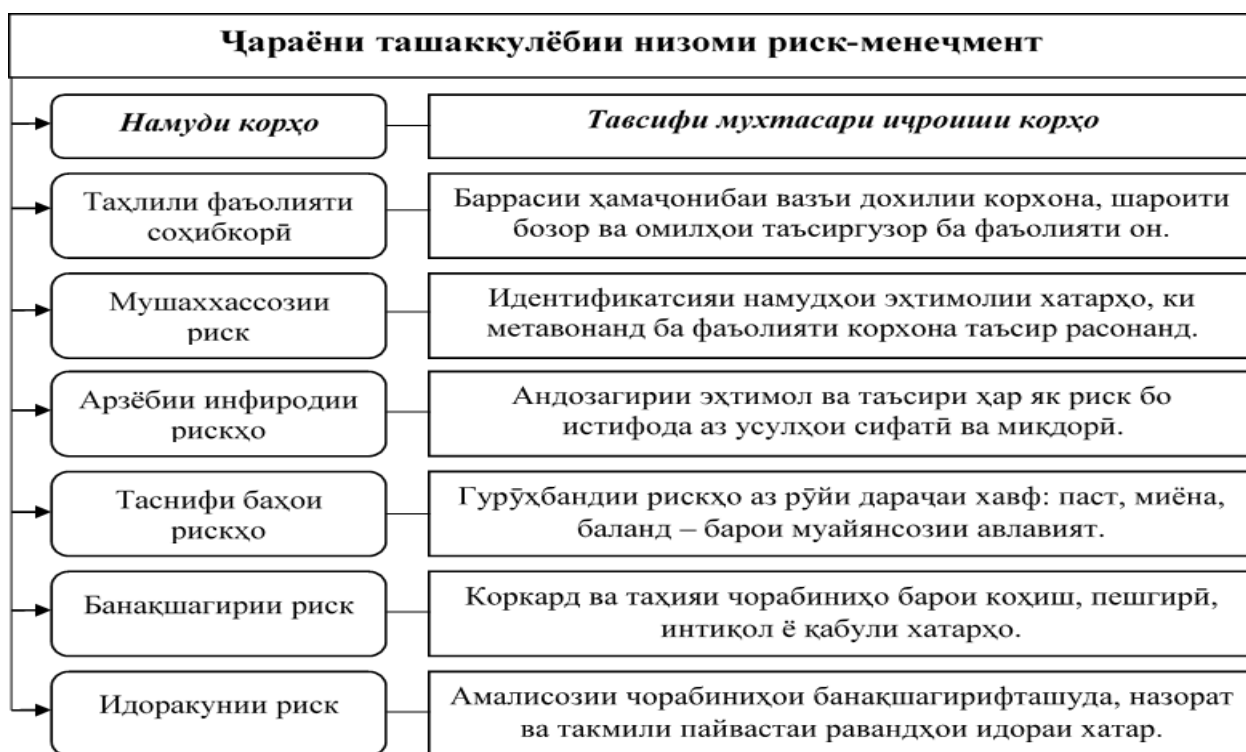
Имрӯз бошад, риск-менеджмент ҳамчун як соҳаи алоҳидаи таҳқиқот дар ҷорҷӯбаи менеджменти назариявӣ дар ҳоли ташаккул ва рушд қарор дорад.

«...Риск-менеджмент –чараёни муназзами идоракунӣ ва назорати рискӣ дар низоми идоракунӣ татбиқшуда, ки тамоми чараёнҳои соҳибкорию фаро гирифта, барои расидан ба мақсадҳои соҳибкорӣ, ҳифзи сармояи саҳҳомон ва дороиҳои ташкилот равона кардашуда, мебошад...» [20].

Риск - менеджмент метавонад асоси низоми назорати дохилиро ташаккул диҳад. Идоракунии самараноки рискро наметавон бе иштирок ва саҳми ҳар як коргари корхона бо ин ё он андоза амалӣ намуд. «...Самараи асосии риск-менеджмент дар беҳтарсозии фаъолияти соҳибкорӣ ва баланд бардоштани самаранокии ташкилии корхона дида мешавад...» [188].

Мавриди зикр аст, ки «...риск-менеджмент чун як низоми махсус, сохтори хос, унсурҳо ва чараёнҳои ташаккулёбии худро дорад, ки марҳилаҳои асосии ташаккулёбии он (расми 1.3.1) таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ, мушаххассозии риск, арзёбии инфиродии рискҳо, тоифабандии баҳои рискҳо, банақшагирии риск ва идоракунии онро дар бар мегирад...» [18].

Иқтисодчиён Федосов Р.Н. ва Крюков О.Г. ба он назаранд, ки «...риск-менеджмент, ҳамчун унсури таркибии низомҳои идоракунӣ дар корхона баромад карда, ба худ чараёни тайёрӣ ва татбиқи чораҳо, ки мақсади пасткунии таҳдидҳои иштибоҳоти қарорҳои қабулшуда ва камкунии натиҷаҳои манфӣи имконпазири ҳодисоти номатлуб дар рафти татбиқи қарорҳои қабулшудаи соҳибкорию доранд, дар бар мегирад...» [168].

Расми 1.3.1- Цараёни ташаккулёбии низоми риск-менечмент (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Дар марҳилаи кунунии тараққиёт масъалаҳои риск-менечмент дар асарҳои муҳаққиқон [49] омӯхта шуда истодаанд, ки фаҳмиши онро аз лиҳози дарки объекти танзим, назорат ва унсурҳои алоҳидаи он дар таҳқиқотҳои илмӣ оиди низоми идоракунии риск [47, 53, 122] мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар робита ба ин, бояд таъкид кард, ки корхонаҳои савдо тавассути татбиқи усулҳои риск-менечмент метавонанд на танҳо манбаъҳои маблағгузорию дуруст тақсим кунанд, балки фаъолияти худро дар муҳити хавфзо низ ба таври муассир идора намоянд. Ин равиш яке аз шаклҳои самараноки идоракунӣ ба шумор меравад, ки ба муайянсозии самт, миқёс ва афзалиятҳои фаъолияти марбут ба риск мусоидат мекунад.

Риск-менечмент имкон медиҳад, ки корхона дар муддати кӯтоҳ фаъолияти худро ба шароити номуайян ва пур аз хавф мутобиқ созад. Дар ҳамин замон, он ба мутобиқсозии равандҳои иқтисодӣ ба талаботҳои ҳуқуқӣ ва шароити тағйирёбандаи муҳити зист мусоидат намуда, устувории молиявиро таъмин намуда, эҳтимоли муфлисшавиро коҳиш медиҳад.

Ба назари мо, риск-менечмент ҳамчун василаи муассир ва танзимкунандаи равобити мутақобилаи манфиатҳои молиявии субъектҳои гуногун, аз ҷумла давлат, соҳибмулкони, кормандон, сармоягузoron ва кредиторон баромад менамояд. Ин низом инчунин хусусияти таъсири чандсамта ба равандҳои иқтисодии корхона ва унсурҳои онро дарбар гирифта, тақсимои возеҳ ва муназзами ваколатҳоро байни сатҳҳои мухталифи идоракунии хавфҳо таъмин менамояд.

Дар адабиёти хориҷӣ бошад, ҳангоми тавсифи риск-менечмент на ба ихтисори натиҷаҳои номусоиди имконпазир, талафот, балки «...ба гирифтани манфиатҳо, афзоиши даромад ва ғоида эътибор медиҳанд...» [144].

Ҷои қайд аст, ки «...Донишқадаи риск-менечменти Асосиатсияи суғурта ва риск-менечерон ва Форуми миллии риск-менечерон бахши давлатии иқтисодиёт (Британия Кабир) стандарти идоракунии рискро таҳия намудаанд...»[61]. «...Тибқи стандарти мазкур риск-менечмент (PM) ҳамчун қисми марказии ҳамагуна идоракунии стратегии ташкилотҳо махсуб меёбад...» [14].

«...Ҳамчун унсурҳои асосии низоми PM, чун дигар низомҳои идоракунӣ, метавон объекти PM (ҳамчун ифодагари эҳтимолияти рӯйдодҳои номатлуб), субъекти PM (шахсони масъул - менечерон), ва раванди идоракунии рискро зикр кард, ки таъсири мустақими субъектро ба объекти низом муайян мекунад)... » [53] (ҷадвали 1.3.1).

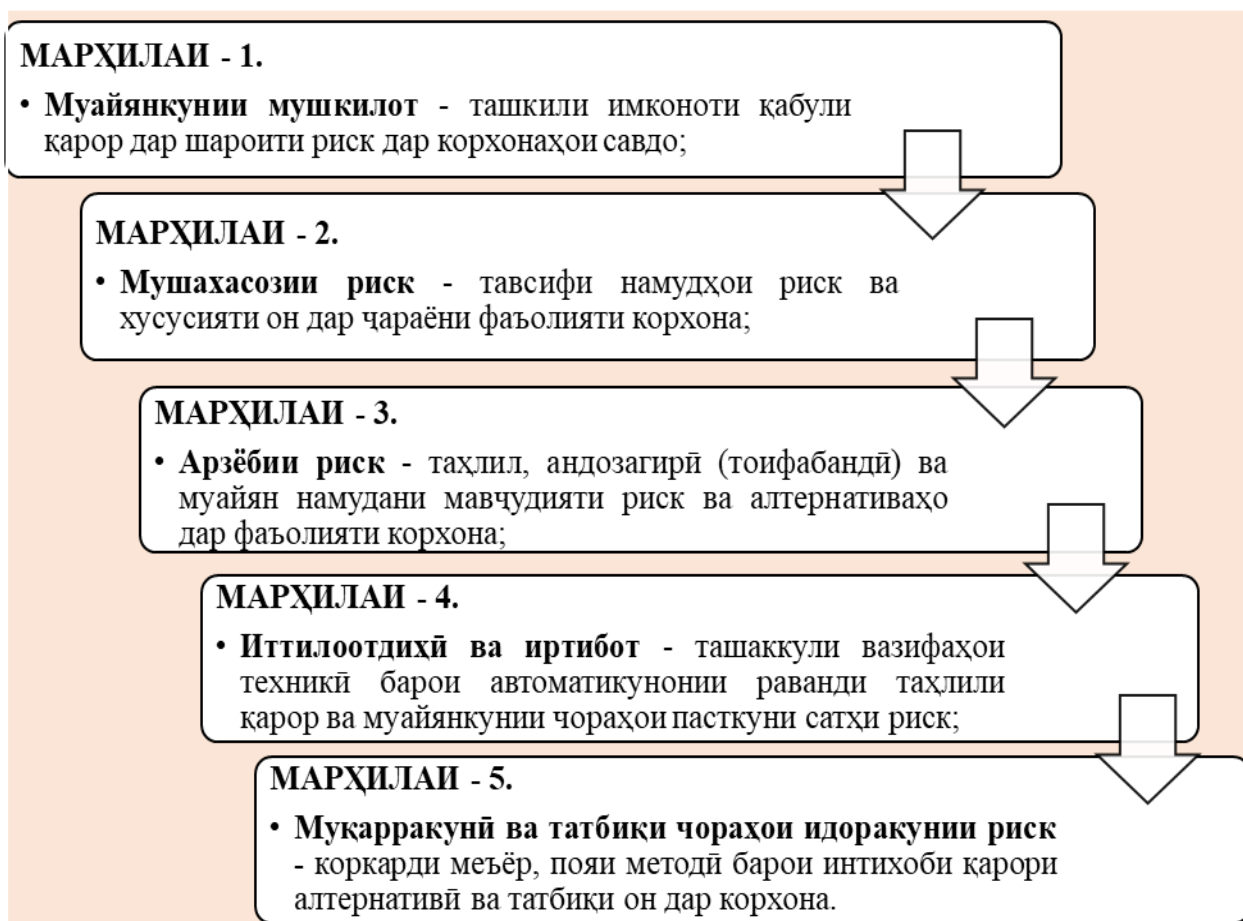
Ҷадвали 1.3.1 - Унсурҳои калидии низоми риск-менечмент

Унсурҳои низом	Мазмун ва вазифа
Мақсади татбиқи риск-менечмент	Инкишофи арзиши бозории корхона, ба даст овардани ғоидаи максималӣ ва таъмини бозоргирии он дар шароити риск мебошад.
Объекти риск-менечмент	Ҳатарҳо ва хавфҳои, ки эҳтимоли ба амал омадан доранд ва метавонанд ба ғайриятҳои иқтисодӣ таъсир расонанд.
Субъекти риск-менечмент	Шахсоне ё сохторҳои, ки идоракунии хавфҳоро ба уҳда доранд (менечерон, роҳбарон, гурӯҳҳои идоракунӣ).
Ҷараёни идоракунии риск	Механизм ва амалиётҳои, ки тавассути онҳо субъектҳо ба объект таъсир расонда, хавфҳоро таҳлил ва танзим мекунанд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Бояд қайд кард, ки риск сохтори мураккаби ташаккулёбӣ ва танзимро дорад, ки ташаккули он аз чараёни идоракунии вобастагӣ дорад. Чараёни идоракунии риск дар навбати худ, равандест, ки сохтораш аз аломат ва марҳилаҳои гуногун ташаккул меёбад. Чунон чӣ, Ю.А. Костина қайд менамояд, «...чараёни идоракунии риск (РМ) даврӣ ҳисобидашуда, давраи ҳаётии он муддати як солро ташкил медиҳад ё дар ҳолатҳои зарурӣ, тағйирёбии талабот, меъёрҳои танзимӣ зудтар мегардад. Вале, қадамҳои алоҳидаи чараён (чораҳои пасткунии риск) мунтазам гузошта мешаванд... » [168].

Дар ин аснод, варианти мувофиқи татбиқи раванди қабули қарор ё низоми риск-менеджмент, ин муайян кардани марҳилаҳои гуногун ва алоқаманди идоракунии риск мебошад. Ба назари мо, чараёни идоракунии риск ба марҳалаҳои зерин ҷудо карда мешавад (расми 1.3.2).

Расми 1.3.2 - Марҳилаҳои татбиқи идоракунии риск (риск-менеджмент) (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Чараёни мазкур то марҳилаи муқарраркунӣ ва ҷорисозии ҷораҳои идоракунии риск бо мақсади паст намудани сатҳи таъсирот ва ё ба натиҷаи мусбӣ анҷом додани он идома меёбад, ки омӯзиши он ҳамчун давраи идоракунии риск муҳим доништа ҳисобида мешавад.

Дар асоси ҷамъбасти андешаҳои илмӣ муаллифон метавон хулоса кард, ки *«...риск-менеджмент низоми муназзами таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳо мебошад, ки ҳамзамон муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва хавфиро дар бар мегирад ва дар ҷараёни фаъолияти иқтисодии корхонаҳои савдо, бахусус савдои чакана, ба вуҷуд меояд...»* [53, 99, 124, 146].

Дар шароити муосир идоракунии риск ё худ риск-менеджмент ба як ҷузъи ҷудонашавандаи низоми идоракунии ташкилотҳои табдил ёфтааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои пасошӯравӣ фаҳмиши алоқаи риск бо низоми идоракунии омилҳои пайдоиши он вобаста карда мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ рушди фаъоли равандҳои стандартизатсияро дар соҳаи идоракунии рискҳо дар даҳсолаи охир ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ нишон додааст. Инро «...стандартҳои миллии Австралия ва Зеландияи Нав, Ҷопон, Британияи Кабир, Канада, Африқои Ҷанубӣ ва бисёр дигар кишварҳо, инчунин стандарти Федератсияи Ассотсиатсияҳои риск-менеджерони Аврупо (FERMA), стандарте, ки аз ҷониби Кумитаи ташкилотҳои сарпарастии Комиссияи Treadway (COSO, ИМА) таҳия шудааст, ки талаботҳои зиёди танзимкунанда барои сохтор ва такмили раванди идоракунии рискҳо ва ниҳоят, гурӯҳи наватарини стандартҳои байналмилалӣ идоракунии рискҳо ISO 31000-ро тасдиқ менамояд...» [170].

Ба ғайр аз он, стандартҳои гуногун барои истифода дар соҳаҳои мушаххаси фаъолият, намудҳои тиҷорат ё ҳолатҳои марбут ба риск-менеджмент таҳия шудаанд. Яке аз чунин стандартҳо директиваи Аврупои Солвенс II мебошад, ки соли 2010 барои бахши суғурта коркард шудааст.

Имрӯз, дар ҷаҳон механизм ва стандартҳои гуногуни идоракунии риск истифода мегарданд, ки маъмултарини онҳо дида мебароем.

1) COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) ERM (Enterprise Risk-Management) – ташкилоти хусусии ташаббускор, ки соли 1985 тахти дастгирии Комиссияи миллӣ доир ба масоили қаллобӣ дар ҳисоботи молиявӣ (Комиссияи Treadway) таъсис дода шуда, асос барои стандарти идоракунии рискро дар ИМА таъсис додааст. Дар ИМА имрӯзҳо ташкилотҳои гуногун барои омӯзиш, таҳлил ва таҳияи васоити ҳифзи риск машғул мегарданд. Аз ҷумлаи, Низоми захираҳои федералӣ (FRS), Корпоратсияи федералӣ доир ба суғуртаи амонатҳо (FDIC), Комиссия доир ба қоғазҳои қимматнок ва биржаҳо (SEC).

«...Тибқи стандарти COSO ERM идоракунии риск дар асоси модели умумии назорати дохилаи аз ҷониби Комиссияи Тредвей (Treadway) таҳияшуда амалӣ мегардад. Дар ин ҷо, тахти идоракунии риск – чараёни ба омилҳои берунӣ ва дохилии риск алоқаманд, ки ба стратегияи корхона тааллуқ доранд, фаҳмида мешавад. Ҳуччати мазкур, рискро ҳамчун чараёни аз унсурҳои зерин ташаккулёбанда муайян менамояд:

- муайянкунии муҳити дохилӣ;
- гузориши мақсад;
- муайянкунидаи ҳодисоти рискофар;
- арзёбии риск;
- бақайдгирии риск;
- назорат;
- маълумотдиҳӣ ва мубодила;
- мониторинг»...[68].

Ҳуччати мазкур, асосҳои появии назорати дохиларо фаро гирифта, эътибори худро ба эътимоднокии иттилооти молиявӣ ҷалб менамояд, ки ин боиси маъмулнокии истифодабарии стандарти мазкур гардида аст.

2) «...Дар Британияи Кабир Стандарти идоракунии риск концепсияи умумии идоракунии рискро ифода намуда, барои тамоми корхонаҳо

истифода мегардад ва он соли 2002 ба нашр расидааст. Коркарди стандартро ширкатҳои зерин анҷом додаанд:

- Донишқадаи риск-менеджмент (IRM);
- Иттиҳодияи риск-менеджмент ва суғурта (AIRMIC);
- Форуми миллии риск-менеджмент дар бахши ҷамъиятӣ (соли 2002)...» [173].

Нишондод доир ба назорати дохила низ дар Кодекси муттаҳидаи идоракунии корпоративӣ, ки аз қисмати “маърузаҳо” ташаккул ёфтааст. Низоми назорати дохила, асоси концептуалии стандартро ташкил додааст.

3) ISO 31000:2009 - стандарти байналмилалӣ идоракунии рискҳо, стандартест, ки доираи маҳдудияти истифодабариро надошта, балки дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон метавонад истифода гардад. Тибқи стандарти мазкур дар сатҳи ҷаҳонӣ имрӯз, танҳо вожаҳои умумии идоракунии риск коркард шуда, талаботҳо барои татбиқи чараҳои идоракунӣ, сохтор ва таркибӣ он дар стандартҳои милли таҳия мегарданд;

4) PCI DSS - стандарти амнияти додаҳои пардохт, стандарти бехатарии байналмилалӣ, ки хосатан барои ҳифзи маълумоти қортҳои пардохтӣ таъсис дода шудааст. Стандарти мазкур барои ҳамаи он ташкилотҳое, ки дар доираи стандарти байналмилалӣ фаъолият мебаранд пешбинӣ гардида, имконияти таъмини ҳифзи бехатарии пардохтиро дар сатҳи зарурӣ тамоми системаи пардохтиро таъмин менамояд;

5) GDPR – стандарти кор бо маълумоти шахсӣ дар қаламрави Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки барои ҳифзи маълумоти шахсии кормандон пешбинӣ гардида, қоидаҳои қатъии риояи ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот барои шахрвандони Иттиҳоди Аврупо таъин гардидааст;

6) Lean и Kaizen - низомҳои коҳиш додани рискҳои амалиётӣ дар мағозаҳо ва марказҳои тақсироти мол. Стандарти ҷопонӣ идоракунии риск мебошад, ки тибқи методологияи бартарафкунии талафот ва мувофиқгардонии чараҳои фаъолияти соҳибкорӣ асос меёбад. Стандартест, ки бо тағйирдиҳӣ ё такомули мунтазами фаъолият асос ёфта, ақидаи

дигаргунии мунтазам метавонад натиҷаи зидро орад, ташаккул меёбад. Дар ин асос гуфта метавон, ки стандарти мазкур бо асоси ташаккули инноватсия дар ин ё он соҳа (садои чакана низ) мувофиқат менамояд.

Ҳамин тавр, метавонем дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли умумӣ бо назардошти таҷрибаи хориҷии идоракунии риск, стандартҳои идоракунии риск, афзалияту камбудӣ ва хусусиятҳои хоси онҳоро дар намуди ҷадвал (ҷадвали 1.3.2) дар зер тасвир намоем.

Ҷадвали 1.3.2 - Муқоисаи стандартҳои идоракунии риск

Воситаи муқоиса	COSO ERM	ISO 31000: 2009	FERMA	BS 31100: 2011	PMBOK (PMI)	Lean ва Kaizen
Ҳудуди амалиёт	ИМА	Байналмилалӣ	Иттиҳоди Аврупо	Британияи Кабир	Байналмилалӣ	Ҷопон, ИМА
Таъинот	Барои аудиторон и дохилӣ	Менечерони идоракунии риск	Тамоми корхона ва иттиҳодия	Ҳамагуна шакли корхонаҳо	Менечерон и лоиҳаҳо	Роҳбарон ва кормандон и истеҳсолот
Дараҷаи ҳатмият	Барои ҶСК	Тавсиявӣ	Ихтиёрӣ	Ихтиёрӣ	Ихтиёрӣ	Ихтиёрӣ
Фаҳмиши риск	Ҳолати манфӣ	Эҳтимолияти ҳодиса ва натиҷа	Таъсири номуайяний ба мақсад	Арзёбии эҳтимолият ва натиҷа	Таъсири номуайяний ба ҳадафи мақсаднок	Талафот, исроф ва самаранокӣ и паст
Фаҳмиши номуайяний	Риск ва имконият	Баён нагаштааст	Иттилоот маҷуд нест	Иттилоот нокифоя аст	Дар лоиҳа омӯхта мешавад	Номуайяний бо тағйири равандҳо
Фаҳмиши риск-менечмент	Ҷараёни бо стратегия ва фаъолият муттаҳид шуда	Таҳлили системавии ҳама намуди рискҳо	Амалиёти мувофиқа шуда оид ба идоракунии и риск	Идоракунии риск тибқи кодекси таҷриба	Ҷараёни идоракунии и риск дар доираи лоиҳа	Ихтисори талафот ва хатар тариқи оптимизатсия
Таҳаммул и риск (аппетит)	Муайян карда намешавад	Муайян карда намешавад	Муайян карда намешавад	Шакл ва намуди риск	Барои лоиҳа ҳисоб карда мешавад	Риски изофӣ қабул намешавад
Омили риск	Таъкид намешавад	Зерматни берунӣ ва дохилӣ	Муҳити берунӣ ва дохилӣ	Зерматни берунӣ ва дохилӣ	Омилҳои берунӣ ва дохилии лоиҳа	Равандҳои дохилӣ, вақт, рафтори инсон
Алоқамандӣ бо дигар стандартҳо	Алоқаи мустақим надорад	Бо ISO 22301: 2019	Танҳо бо таърифи риск	Бо ISO 31000	Бо стандартҳои ISO	ISO 9001, TQM, Six Sigma

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар натиҷаи таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ доир ба ташаккули низоми риск-менечмент дар асоси стандартҳои идоракунии ва муқоисаи онҳо муайян гардид, ки дар кишварҳои ҷаҳон намудҳои гуногуни стандарт ё худ ҳуҷҷатҳои меъёрий барои риск-менечмент истифода мегарданд.

Дар ин аснод, таъкид карда метавон, ки ҳамаи стандартҳои таҳқиқшуда, хусусиятҳои хоси худро доранд ва онҳоро наметавонем ҳамчун намуди мувофиқи стандарти ташкили низоми риск-менечмент дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана мустақиман истифода намуд. Зеро, таҷриба нишон медиҳад, ки онҳо барои фаъолиятҳои мухталиф бо таври хос коркард гардида, дар самти таъиноти худ истифода мегарданд.

Аз ин лиҳоз, моро зарур мебошад, ки стандарти нисбатан наздик ва мувофиқро барои татбиқи низоми риск-менечмент дар корхонаҳои савдои чакана интихоб намоем.

Барои расидан ба ин мақсад, қабл аз ҳама, бояд муайянкунии афзалият ва камбудии стандартҳоро гузаронем. Ба ин хотир «...ҷараёни муайянкунии афзалият ва камбудии стандартҳоро аз натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда дар шакли ҷадвали навбатӣ тасвир менамоем (ҷадвали 1.3.3)...» [175, 176,].

Ҷадвали 1.3.3 - Афзалият ва камбудии стандартҳои идоракунии риск

Намуди стандартҳо	Нишондодҳои асосии стандарт	Афзалият	Камбудӣ
COSO ERM (ИМА)	-идоракунии риск ҳамчун қисми стратегия; -муайянкунии рӯйдодҳо; -назорати дохилӣ; -ҳамгирӣ бо фаъолияти молиявӣ ва ҳисоботдиҳӣ; -мониторинг.	-таъинот барои ширкатҳои бузург; -якҷоягӣ бо стратегия; -дастгирии низоми назорати дохила; -барои идоракунии корпоративӣ муносиб.	-ғайриуниверсалӣ; -таъинот барои рисқи манфӣ; -татбиқи мураккаб; -алоқаи сушт бо дигар стандартҳо.
ISO 31000: 2009 (Байналмилалӣ)	-принсип ва дастурҳои умумӣ; -муайянкунии; -таҳлил ва арзёбӣ; -мониторинг ва тақмилдиҳӣ.	-универсалӣ, ҷандирӣ; -татбиқ дар ҳама соҳа; -баррасии рискҳои мусбат ва манфӣ; -заминаи методологии мукамал.	-хусусияти тавсиявӣ доштан; -надоштани талаботи ҳатмӣ; -механизми умумии татбиқ.

FERMA (Иттиҳоди Аврупо)	-муайянкунии риск; -таҳлили эҳтимолият ва таъсир; -идоракунии системавии риск; -муҳити дохилӣ ва берунӣ.	-соддагии татбиқ; -мутобиқат барои корхонаҳои аврупоӣ; -фаҳмо будан барои риск-менечерон.	-таърифи маҳдуди фаҳмиши таҳаммули риск (риск-аппетит); -надоштани робита бо дигар стандартҳо; -қисмати стратегия маҳсуб наёфтани он.
BS 31100: 2011 (Британияи Кабир)	-кодекси амалии идоракунии риск; -сиёсат ва стратегия; -мониторинг ва назорат; -такмилдиҳии доимӣ.	-раҳнамои амалия; -равиши оддӣ барои татбиқ; -мувофиқ будан барои корхонаҳои миёна.	-надоштани қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ; -нисбатан кӯҳна; -истифодаи маҳдуд (берун аз Британия).
PMBOK (PMI) (Бай- налмилалӣ)	-идоракунии риск дар дораи лоиҳа; -муайянкунӣ ва таҳлил; -банақшагирӣ ва назорат; -ҳисоботдиҳӣ.	-маҳсус барои лоиҳа пешбинӣ гардидан; -сохтори мукаммал; -соддагии татбиқ дар идоракунии лоиҳа.	-пешбинӣ нашудан дар сатҳи корхона; -маҳдудият дар раванди идоракунии стратегӣ.
ISO 22301: 2019 (Бай- налмилалӣ)	-идоракунии давомноки бизнес-фаъолият; -таҳлили таъсири бизнес; -тайёрӣ ва барқароркунӣ; -идоракуни ҳолатҳои фавқуллода.	-таъминоти устувории молиявии корхона; -коҳишдиҳии рисқи қатъшавии фаъолият; -муҳимноқӣ барои инфрасохтор ва хизматрасонӣ	-фаро нагирифтани ҳама намудҳои риск; -харчталаб будани раванди татбиқи он.
Lean ва Kaizen (Ҷопон, ИМА ва байнал- милалӣ)	-коҳиши талафот; -оптимизатсияи равандҳо; - стандартикунонӣ; -такмилдиҳии доимӣ; -иштироки кормандон; -ҳалли мушкилот дар ҷойи корӣ; -пешгирии хатогиҳо.	-пешгирии рискҳо; -соддагии татбиқ ва сарфанокӣ; -пешгирии риск дар сатҳи ибтидоӣ; -баланд бардоштани фарҳанги идоракунӣ; -таъмини интизом ва сифати кор.	-набудани стандарти ягонаи риск; -равандҳои дохилиро дар бар мегирад; -вақти зиёд мегирад; -натичаҳо зуд ба даст меоянд; -ба тағйири фарҳанг вобаста мебошад.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Аз иттилооти ҷадвал бармеояд, ки стандартҳои таҳқиқшудаи идоракунии риск афзалият ва камбудии худро дар робита бо фаъолияти корхонаҳо, омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсиррасон ба низоми идоракунии корхонаҳо ва дигаронро доранд ва инчунин онҳо барои низоми риск-менечмент дар алоқамандӣ бо ҳамдигар татбиқ карда мешаванд.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки аз натиҷаи таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ, махсусан стандартҳои идоракунии риск муайян гардид, ки онҳо тибқи равишҳо/моделҳои: стратегӣ (COSO ERM), системавӣ (ISO 31000 (2009, 2018)), равандӣ (ISO 31000; PMBOK), лоиҳавӣ (PMBOK Guide (PMI)), арзёбӣ ва техникӣ (ISO 31010), устуворӣ ва давомноқӣ (ISO 22301), пешгирӣ ва такмилдиҳӣ (Lean ва Kaizen) ба амал бароварда мешаванд.

«...Албатта, равиш/модел ва стандартҳои идоракунии риск метавонанд дар робита бо хусусият, афзалият ва имконоти худ дар фаъолияти риск-менечменти корхонаҳо татбиқ шаванд. Барои тасдиқи ин андеша мегузарем ба тавсифи хусусият ва имконоти табиқи моделҳои зикршуда, ки дар ҷадвали навбатӣ (1.3.4) оварда мешавад...»[175].

Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки барои ташаккул ва татбиқи низоми риск-менечмент ҳамаи равиш/моделҳо дар марҳилаи муайян дар робита бо як дигар метавонанд истифода гарданд.

Дар таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ барои идоракунии rischi савдо механизмҳои мухталифро аз лиҳози афзалият ва камбудии воситаҳои идоракунӣ истифода мебаранд, ки дар соҳаи савдои чакана метавон аз вариантҳои зиёди он, механизми мувофиқро интихоб ва татбиқ намуд.

Таҷрибаи хориҷӣ доир ба ташаккул ва татбиқи низоми риск-менечмент, нишон дод ки барои интихоби модел ё стандарти мувофиқ бояд қадамҳои зеринро асоснок гузошта, варианти мутобиқи онро муайян намоем:

1. Хусиятҳои хоси риск дар соҳаи савдои чакана. Пеш аз интихоби равиш бояд мо хусусиятҳои хоси соҳаро ба инобат гирем, ки ба он дохил мешаванд: гардиши молию пулии босуръат, вобастагӣ аз талаботи истеъмолӣ, rischi амалиётӣ, молиявӣ, таъминот ва дастракунӣ, кадрӣ, қаллобӣ, рақобат ва рақамикунонӣ;

2. Равиши мувофиқ барои савдои чакана. Тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ барои савдои чакана равиши системавӣ, равандӣ ва пешгириро мувофиқ медонем, зеро соҳаи савдо низоми мураккабест, ки аз равандҳои харид, нигоҳдорӣ, фурӯш ва хизматрасонӣ ташаккул ёфта, ҳамаи равандҳо бо

ҳам вобастаанд ва пешгирии пайдоиши риск ба ихтисори талафот ва таъмини самаранокии фаъолият мегардад;

Чадвали 1.3.4 - Равишҳои идоракунии риск ва унсурҳои татбиқи он дар корхонаҳо

Равш (модел)/стандарт	Хусусият	Унсурҳои татбиқ
Стратегӣ (COSO ERM)	-мутобиқат бо ҳадафҳои стратегӣ; -тамаркуз бо омилҳои таҳдидӣ ва имкониятҳо; -назорат ва мониторинг.	-ҳисоботҳо оид ба риск; -таҳлили таҳдид ва имкониятҳо дар стратегияи тичорат; -таҳияи стратегияи идоракунии риск.
Системавӣ (ISO 31000 (2009, 2018))	-истифодаи раванд ва равишҳои муттасил; -пайвастагӣ ба низомии умумии идоракунии; -ҳамоҳангсозӣ байни сохторҳои идоракунии.	-таҳлили хатари тамоми сохторҳо; -ҳамгирии низомии риск-менечмент бо низомии умумии идорӣ; - санчиши идории дохилӣ.
Равандӣ (ISO 31000; PMBOK)	-назорат ва такмил дар раванди амалӣ; -ҳамгирӣ ба раванд ва фаъолияти мушаххас; -такмили доимии низомии идоракунии риск.	-гурӯҳбандии марҳилаҳои пайдоиши риск дар лоиҳа; -мониторинг ва арзёбии рискаи лоиҳаҳо; -пешниҳоди ҳисоботи даврӣ ба роҳбарият.
Лоиҳавӣ (PMBOK Guide (PMI))	-ҳамгирӣ ба лоиҳаи мушаххас; -идоракунии марҳилавӣ; -тезонидаи вақти иҷро ва истифодаи захираҳо.	-таҳлили риск дар ҳар як марҳила; -таснифи чораҳои пешгирӣ; - маҳдудсозӣ таъсиррасонӣ ба бучет ва вақт.
Арзёбӣ ва техникӣ (ISO 31010)	-равандҳои арзёбии стандартӣ; -усул ва андозагириҳои дақиқ; -муайянкунии эҳтимолият ва таъсири он.	-амалиётҳои арзёбии эҳтимолият ва таъсирот; -дохилкунии усулҳои SWOT, FMEA, Monte Carlo; -пешниҳоди ҳисоботҳои техникӣ ба раёсат.
Устуворӣ ва давомнокӣ (ISO 22301)	-тамаркуз ба идомадиҳии фаъолият; -барқарорсозӣ пас аз буҳрон; -ҳифзи захираҳо.	-таҳияи нақшаҳои барқарорсозӣ; -сохтани низомии идомадиҳии тичорат; -санчиши нақшаҳо.
Пешгирӣ ва такмилдиҳӣ (Lean ва Kaizen)	-идомаи фаъолият ва такмили доимии он; -ихтисори талафот ва ноқисҳо; -ҷалби муттаҳассисон ба беҳтарсозии фаъолият.	-амалиётҳои такмили раванди истеҳсолот; -ҷамъоварӣ ва таҳлили пешниҳодҳои кормандон; -лоиҳаҳои сарфаи захираҳо ва беҳтарсозии сифат.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

3. Стандарти асосии тавсияшаванда барои соҳаи савдои чакана. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки стандарти асосӣ ё появӣ барои ташкил ва татбиқи низоми риск-менеджмент дар соҳаи савдои чакана метавонад стандарти ISO 31000 бошад. Зеро, он дорои хусусият ва имкониятҳои зерин (расми 1.3.3) аст, ки ба фаъолияти савдои чакана мутобиқат менамояд:

Меъёр	Асосносозии илмӣ ва амалӣ
☐ Универсали будан	☐ Барои ҳама корхонаҳо мутобиқ аст, аз ҷумла корхонаҳои савдои чакана
☐ Равиши системавӣ	☐ Ҳамаи равандҳои савдои чакана (харид, нигоҳдорӣ, фуруш)ро фаро мегирад
☐ Равиши равандӣ	☐ муайянкунӣ, таҳлил, арзёбӣ ва мониторинги риск
☐ Баррасии рискҳои мубат ва манфӣ	☐ имкониятҳои бозорӣ ба назар гирифта мешавад
☐ Мутобиқшавӣ	☐ ба ҳаҷм ва сатҳи рушди корхона мутобиқ мебошад
☐ Қобилияти ҳамгирӣ	☐ бо Lean ва Kaizen, ISO 9001 ва стандартҳои молӣ ва мувофиқ мебошад.

Расми 1.3.3. Хусусиятҳои мутобиқати стандарти ISO 31000 ба фаъолияти КСЧ (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ)

4. Стандартҳо ва равишҳои иловагии мувофиқ. Дар мувофиқат бо талаботи «...стандартҳои идоракунии риск ва модели татбиқи он барои боз хубтар ва беҳтар идоракунии риск ва таъмини самаранокии фаъолияти КСЧ дар якҷоягӣ истифодаи стандартҳо (ISO 31000+Lean+Kaizen)-ро бо тавсифи самаранокии ҳар кадоми он чунин тасвир намоем...» [175] (расми 1.3.4).

Унсур	Нақш дар савдои чакана
☐ ISO 31000	☐ идоракунии умумии ҳамаи рискҳо
☐ Lean	☐ коҳишдиҳии талафот; ваёрошавии мол, сарфаи вақти интизорӣ
☐ Kaizen	☐ пешгирии риск тариқи тақмили мунтазами равандҳо ва иштироки кормандон

Расми 1.3.4. Тасвири нақшаи истифодаи модели ҳамгиро дар КСЧ (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ)

Дар асоси таҷрибаи хориҷӣ ва равишҳои муосири риск-менеджмент дар савдои чакана, сохтори он дар расми 1.3.5 пешниҳод мегардад.

ИДОРАКУНИИ РИСК ДАР САВДОИ ЧАКАНА

Расми 1.3.5. Сохтори умумии низоми идоракунии риск (риск-менеджмент) дар савдои чакана (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Сохтори идоракунии риск дар соҳаи савдои чакана нишон медиҳад, ки унсурҳои асосии идоракунии онро модел ё худ стандарти ISO 31000 дар якҷоягӣ бо стандартҳои дигар (Lean+Kaizen)-ро ташкил дода, «...аз марҳилаҳои муайянкунӣ, таҳлил ва арзёбӣ, мониторинг ва аксуламал таркиб ёфта, барои коҳишдиҳии талафоти молӣ, оптимизатсияи логистикӣ, беҳтаргардонии амалиёт, такмилдиҳӣ ва пешгирии хатогиҳои рискофар равона гаштааст, ки дар натиҷа барои коҳишдиҳӣ ва рушди савдои чакана...» [175] замина мегузорад.

Дар робита бо сохтори ташакулёбии риск-менеджмент дар корхонаҳои савдои чакана ва стандартҳову равишҳои татбиқи низоми мазкур, метавон зикр дошт, ки воситаи муҳими татбиқи он, варақаи (картаи) риск мебошад.

Бинобар он, «...барои татбиқи механизми риск-менеджмент дар КСЧ моро зурураст, ки то варақаи (картаи) рискро бо назардошти марҳилаҳо ва омилҳои ташакулёбии rischi савдо ва чораҳои татбиқи он дар амалияи онҳо

тартиб диҳем. Барои иҷрои ин амал мегузарем ба тасвири варакаи (картаи) риск дар корхонаҳои савдои чакана, ки дар ҷадвали 1.3.5 оварда мешавад...» [68, 71, 170, 182].

Ҷадвали 1.3.5 - Варакаи риск (risk card) дар савдои чакана

ВАРАКАИ РИСК (RISK CARD) ДАР САВДОИ ЧАКАНА					
№	Номгӯи риск	Эҳтимол ият (1-5)	Таъсир (1-5)	Сатҳи риск	Чораҳои пешгирӣ
1	Камшавии захираҳо (бо сабабҳои объективӣю субъективӣ)	4	3	Баланд	Насби камераҳои назоратӣ, барӯйхатгирии доимӣ
2	Вайроншавии мол (гузаштани мӯҳлат)	3	4	Миёна	Низоми арзёбии ФИФО, назорати ҳарорат.
3	Қаъшавии занҷираи таъминот	2	5	Хавфнок	Диверсификатсияи таъминкуандагон
4	Хатогии низоми ИТ ситема	3	4	Баланд	Нусхабардории маълумот, низоми барқи бефосила.
5	Пастшудани қобилияти харидорӣ	4	4	Баланд	Гузaronидани иқдомҳо, таҳлили чандирии нархҳо

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Матритсаи арзёбии варакаи риск барои корхонаҳои савдои чакана шакли зеринро (расми 1.3.6) дорад, ки дар асоси он арзёбии риск гузаронида мешавад.

МАТРИТСАИ АРЗЁБИИ РИСК			
Эҳтимолият	Хурд	Хавфнок	Хавфнок
	Миёна	Баланд	Миёна
	Хурд	Миёна	Хурд
Эҳтимолият			

Расми 1.3.6. Матритсаи арзёбии риск дар КСЧ (таҳияи муаллиф дар асоси [182])

Аз ин ҷо, хулоса карда метавон, ки механизми риск-менечмент ҳамчун як низоми мустақил бо хусусиятҳои соҳавӣ фаъолият мекунад ва дар он истифодабарии усулҳои махсуси муайянсозӣ, арзёбӣ, идора ва татбиқи механизмҳои идоракунии хатарҳо дар шароити тағйирёбандаи муҳити бозорӣ таҷассум меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми самараноки риск-менечмент ҳанӯз дар марҳилаи ташаккули ибтидоӣ қарор дошта, рушди он бо монеаҳои объективӣ, аз ҷумла мушкилоти иқтисодии давраи гузариш, норасоии заминаи ҳуқуқӣ ва маҳдуд будани иқтисодии кадрӣ дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ маҳдуд мегардад.

Таҷрибаи байналмилалӣи риск-менечмент дар савдо ба равиши ҳамачониба барои муайян кардан, арзёбӣ ва назорати рискҳо (бозорӣ, қарзӣ, пардохтпазирӣ, амалиётӣ ва кибер-риск) бо истифода аз технологияҳои муосир ва стандартҳои байналмилалӣ (COSO, ISO 31000), деривативҳо барои хедҷиронӣ, қоидаҳои қатъии мани-менечмент (стоп-лоссҳо, маҳдудиятҳои зарар), моделсозии пешгӯишаванда ва AI барои пешгирии бӯҳронҳо асос ёфтааст, инчунин фарҳанги дарки риск дар байни кормандон ва мизочон, ки барои нигоҳ доштани устувории бизнес ва ба ҳадди аксар расонидани арзиши ширкат мусоидат мекунад.

Дар натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши назариявӣ амалии боби мазкур чунин хулосабарорӣ карда мешавад:

1. Дар натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ амалии сохтор, таркиб ва хусусиятҳои фаъолияти субъектони савдои чакана аниқ шуд, ки савдои чакана худ зерсохтори соҳаи хизмат буда, аз хусусиятҳои мухталиф ташаккул ёфта, фаъолиятҳо таъминотӣ, захиракунии, тайёркунии, фурӯш ва хизматрасонӣ ба истеъмолгарони ниҳой машғул мебошад. Натиҷабарорӣ гардид, ки савдои чакана ҳамчун миёнарав дар муносибатҳои иқтисодӣ иштирок намуда, ба

суръатбахшии гардиши пулӣ мусоидат мекунад ва самараи иқтисодӣ, техникӣ-технологӣ, молиявӣ ва иҷтимоиро таъмин менамояд.

2. Таҳлили назариявии асосҳои ташкилӣ ва иқтисодии ташаккулёбии риск нишон медиҳад, ки риск як мафҳуми бисёрҷабҳа, мураккаб ва ғайриягона аст, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ фаҳмишҳои хархела дошта, то кунун маънои воқеии худро пайдо накардааст. Дар мафҳуми риск ҳам натиҷаҳои мусбӣ ва ҳам манфии фаъолият чой дода шудаанд, ки дар фаъолияти савдои чакана бештар дар ҳолатҳои фурӯши нокифояи мол, иҷро нашудани уҳдадорӣҳои шартномавӣ, пайдоиши хароҷоти ғайричашмдошт, аз даст додани молу мулк ва манфиатҳои молиявӣ таҷассум меёбад.

3. Дар натиҷаи таҳқиқи сабабҳо ё худ омилҳои пайдоиши риск муайян гардид, ки риск аксаран аз ҳисоби омилҳои ташкилӣ-техникӣ ва иқтисодӣ-молиявӣ (ҷадвали 1.2.4) ба амал омада, оқибатҳои манфии иқтисодӣ, молиявӣ, техникӣ ва дигаронро дорад. Аниқ гашт, ки дар соҳаи савдои чакана усулҳои таҳлили риск асосан барои гурӯҳҳои миқдорию сифатӣ ташаккул ёфта, усулҳои мухталифи таҳлил ва арзёбиро (ҷадвали 1.2.5) дар бар мегирад;

4. Таҷрибаи хориҷии истифодаи риск -менеджмент муайян намуд, ки дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ISO 31000, COSO ERM, PCI DSS, GDPR, Lean ва Kaizen фаъолияти идоракунии риск ба роҳ монда шуда, дар корхонаҳои савдои чакана ба истифодаи равишҳои стандартишуда низоми риск-менеджмент дар савдои чакана ба стандартҳои байналмилалӣ (ISO 31000, Lean, Kaizen) ва методикаҳои арзёбии рискҳои молиявӣ, техникӣ ва амалиётӣ, аз ҷумла матритса ва варақаи риск (ҷадвали 1.3.5, расми 1.3.6) асос меёбад.

Барои арзёбии сатҳи риск ва омилҳои ташаккулдиҳандаи он, таҳлили нишондиҳандаҳои омории КСЧ заруранд, ки барои ноилгардидан ба ин мақсад мегузарем ба таҳлили боби навбатии диссертатсия.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ РИСК ДАР СОҲАИ САВДОИ ЧАКАНАИ ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Таҳлили вазъи кунунӣ ва рушди савдои чаканаи вилояти Суғд

Савдои чакана ҳамчун намуди асосии соҳаи савдо дар сохтори иқтисодиёти вилояти Суғд ва бозори истеъмолии он ба ҳисоб меравад. Савдои чакана дар вилояти Суғд барои ноил гардидан ба мақсади асосии он, ки аз конёгардонии талаботи рӯзафзуни аҳоли бо молу маҳсулот ва кору хизматҳо иборат аст, нақши беандоза мегузорад.

Барои гузаронидани таҳлили ҳолати муосир ва арзёбии сатҳи рушди савдои чакана дар шароити рақамӣ муайян намудани марҳила ва ё вазифаҳои таҳлил муҳим мебошад.

Бо мақсади таҳлили вазъи муосир ва тамоюлҳои рушди савдои чакана дар вилояти Суғд, анҷом додани таҳқиқ дар асоси нишондиҳандаҳои зерин зарур доништа мешавад:

1. арзёбии нақш ва мавқеи савдои чаканаи вилоят дар ташаккули иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла динамикаи рушди он дар ҷумхурий ва минтақаҳо, ҳиссаи гардиши молии вилоят дар сатҳи ҷумхурий, инчунин мавқеи шаҳру ноҳияҳо дар сохтори вилоят;

2. таҳлили ҳолати ҷорӣ савдои чакана дар вилояти Суғд, аз ҷумла сохтори гардиши мол ва манбаҳои ташаккули он, инчунин динамикаи рушди шумора ва инфрасохтори корхонаҳо ва кормандони соҳа;

3. арзёбии сатҳи рушди савдои чакана дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳо, бо таваҷҷуҳ ба динамикаи гардиши мол аз рӯи ҳамаи шаклҳои шабакаҳои фурӯш ва сатҳи даромаднокии фаъолияти корхонаҳо.

Барои иҷрои *вазифаи аввали таҳлил*, мегузарем ба таҳлили динамикаи инкишофи савдои чаканаи минтақаҳои ҷумхурий ва вилояти Суғд дар сохтори гардиши савдои чаканаи Ҷумҳирии Тоҷикистон.

Бояд қайд кард, ки мавқеи СЧ вилояти Суғд дар ҳаҷми гардиши молии СЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи назаррас ва устуворонаи рушдро дорад, ки тибқи нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.1.1 метавон ҳаҷм ва динамикаи рушди онро мушоҳида ва арзёбӣ намуд.

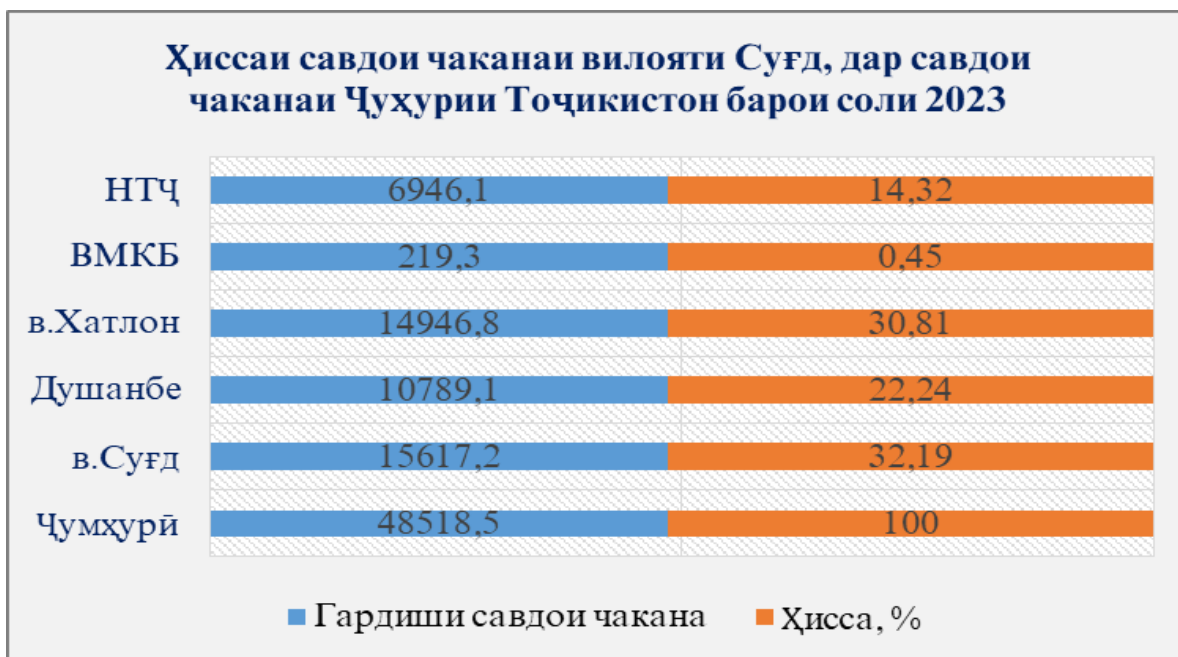
Ҷадвали 2.1.1 – Динамикаи савдои чакана дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023(млн.сомонӣ) *

Номгӯи минтақаҳо	Солҳо					Динамика				
	2019	2020	2021	2022	2023	2020 нисбат ба 2019	2021 нисбат ба 2020	2022 нисбат ба 2021	2023 нисбат ба 2022	2023 нисбат ба 2019
Дар Ҷумҳурӣ	32050,4	31377,3	35456,4	39498,4	48518,5	97,90	113,00	111,40	122,83	151,38
ВМКБ	156	152,7	172,6	192,2	219,3	97,88	113,03	111,35	114,10	140,58
Вилояти Суғд	10716,5	10491,5	11855,3	13206,9	15617,2	97,90	113,00	111,40	118,25	145,73
Вилояти Хатлон	8547,6	8368,1	9456,0	10534,0	14946,8	97,90	113,00	111,40	141,89	174,86
ш.Душанбе	7932,7	7766,1	8775,7	9776,1	10789,1	97,90	113,00	111,40	110,36	136,00
НТҚ	4697,6	4598,9	5196,9	5789,3	6946,1	97,90	113,00	111,40	119,98	147,86

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 341

Дар асоси маълумотҳои дар ҷадвали 2.1.1 овардашуда муайян мегардад, ки СЧ вилояти Суғд дар давраҳои таҳлилӣ бо нишондодҳои 97,90%, 113,00%, 111,40%, 118,25 ва 145,73% рӯ ба инкишоф дошта, дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ бо нишондоди динамикаи инкишоф (145,73%) дар мавқеи сеюм қарор гирифтааст. Албатта, ҳаҷми гардиши молии СЧ вилоят дар ин давраҳо нисбати дигар манотиқи кишвар нисбатан рушд кардааст, ки дар соли 2023 ҳаҷми он бо муқоиса ба соли 2019 дар ҳаҷми 4900,7 млн.сомонӣ ё 45,73% афзоиш ёфта, ба 15617,2 млн. сомонӣ расидааст. Мувофиқи ҳаҷми гардиши молӣ, вилояти Суғд дар ташаккулдиҳии ҳаҷми гардиши молии СЧ ҷумҳурӣ мавқеи аввалро ишғол менамояд (32,19%).

Барои тасдиқи гуфтаҳои болоӣ ва инчунин баҳодиҳии мавқеи СЧ вилояти Суғд дар ташаккулдиҳии ҳаҷми СЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти омории диаграммаи 2.1.1 -ро дида мебароем.

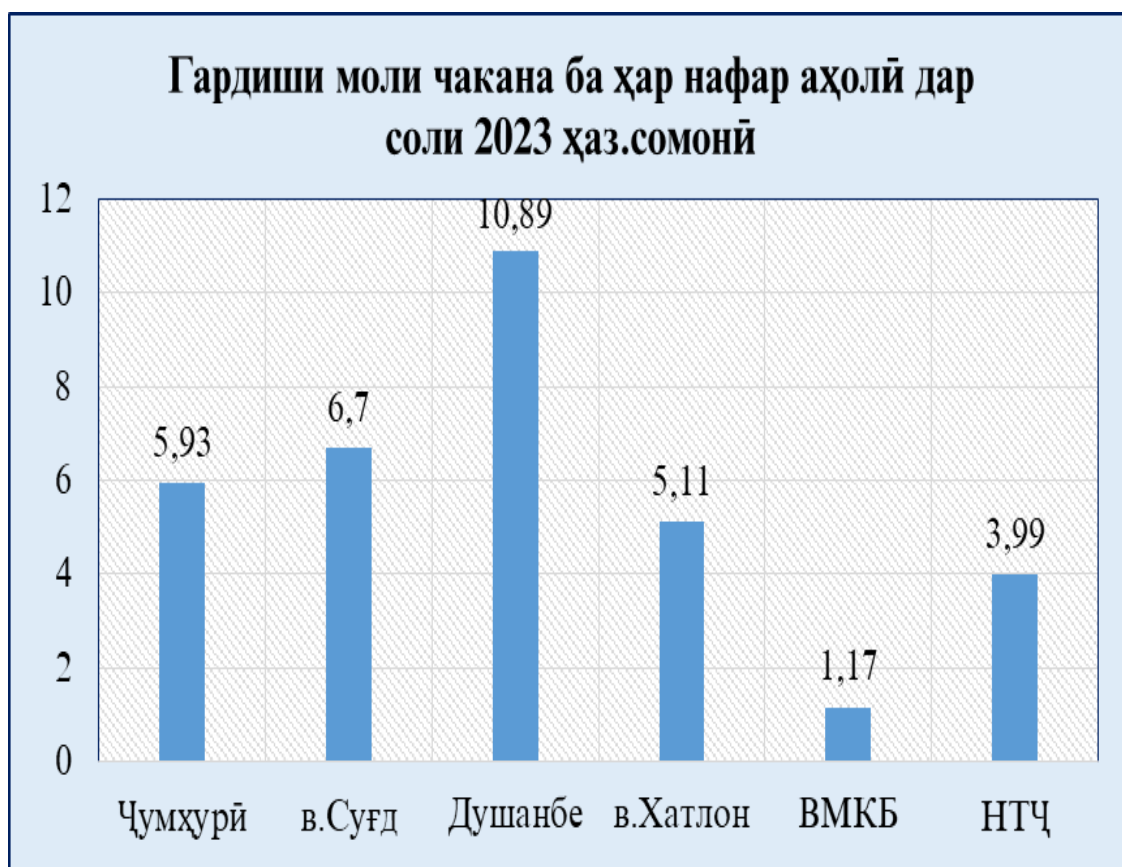

Диаграммаи 2.1.1 - Ҳиссаи савдои чаканаи вилояти Суғд дар ташаккули савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [189]

Тибқи маълумоти диаграммаи 2.1.1 мушоҳида мегардад, ки дар соли 2023 ҳиссаи вилояти Суғд дар ҳаҷми умумии савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 32,19%-ро ташкил додааст, ки дар муқоиса бо минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ (дар ҳоле ки ба 1,25% аз соли гузашта камтар гардидааст) ҳиссаи бештарро дорад. Ҳамчунин қайд намудан ба маврид аст, ки нишондиҳандаи зикршуда танҳо мавқеи СЧ вилоятиро дар ташкили ҳаҷми гардиши молии СЧ ҷумҳурӣ ифода менамояд. Аммо, акси мавқеи воқеии он дар ташкили муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкили истеъмолот дар ҳуди вилояти Суғд ин нишондиҳанда нокифоя аст. Аз ин рӯ, барои тавсифи ҳолати СЧ вилояти Суғд ва муайянкуни нақши он дар ташкили муносибатҳои иқтисодӣ нишондиҳандаи мувофиқат намудани гардиши моли чакана ба ҳар нафар аҳолиро дар вилоят таҳлил менамоям (диаграммаи 2.1.2).

Маълумотҳои диаграммаи 2.1.2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки гардиши молии СЧ дар вилояти Суғд барои соли 2023 ба ҳар нафар аҳоли ба нишондоди 6,7 ҳаз.сомонӣ баробар гардидааст, ки он пас аз ш. Душанбе (10,89 ҳаз.сомонӣ), нисбат ба дигар минтақаҳо, нишондоди баландтарин маҳсуб меёбад. Инчунин саҳми ноҳия ва шаҳрҳо дар ташаккули гардиши

савдои чаканаи вилоят назаррас аст. Аз ин рӯ, мегузарем ба таҳлили ҳиссаи савдои чаканаи шаҳру ноҳияҳо дар савдои чаканаи вилояти Суғд.

Диаграммаи 2.1.2 - Гардиши савдои чакана ба ҳар нафар аҳоли дар ҷумҳурий ва минтақаҳои он дар соли 2023 (ҳисоби муаллиф)

Барои иҷрои ин вазифа маълумоти ҷадвали 2.1.2-ро дида мебароем.

Ҷадвали 2.1.2 – Ҳиссаи савдои чаканаи шаҳру ноҳияҳо дар ташаккули савдои чаканаи вилояти Суғд барои солҳои 2019-2023*

Минтақаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2022 (+;-)	2023 нисбат ба 2019 (+;-)
Ҳамагӣ дар вилоят	3442,5	3284,7	4659,3	4902,8	4817	-85,80	1374,50
<i>аз ҷумла:</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>0,00</i>	<i>0,00</i>
н.Айнӣ	19,2	48,5	60,9	107	39,7	-67,30	20,50
Ҳисса дар вилоят, %	0,56	1,48	1,31	2,18	0,82	-1,36 б.ф.	0,27 б.ф.
н.Ашт	65,5	111,2	105,1	60,9	77,4	16,50	11,90
Ҳисса дар вилоят, %	1,90	3,39	2,26	1,24	1,61	0,36 б.ф.	-0,30 б.ф.
н.Б.Ғафуров	388,3	485,7	780,8	1039,9	1128,7	88,80	740,40
Ҳисса дар вилоят, %	11,28	14,79	16,76	21,21	23,43	2,22 б.ф.	12,15 б.ф.
ш.Бӯстон	144,8	240,1	240,1	186,4	309,2	122,80	164,40
Ҳисса дар вилоят, %	4,21	7,31	5,15	3,80	6,42	2,62 б.ф.	2,21 б.ф.
ш. Гулистон	59,4	66,3	114,2	134,4	138,7	4,30	79,30

Идомаи ҷадвали 2.1.2							
Ҳисса дар вилоят, %	1,73	2,02	2,45	2,74	2,88	0,14 б.ф.	1,15 б.ф.
н.Деваштиҷ	35,3	31,1	37,5	32,7	24,2	-8,50	-11,10
Ҳисса дар вилоят, %	1,03	0,95	0,80	0,67	0,50	-0,16 б.ф.	-0,52 б.ф.
н.Зафаробод	13	41,9	80,8	82,6	26	-56,60	13,00
Ҳисса дар вилоят, %	0,38	1,28	1,73	1,68	0,54	-1,14 б.ф.	0,16 б.ф.
ш. Истиклол	57,2	81	40,5	0,1	0,1	0,00	-57,10
Ҳисса дар вилоят, %	1,66	2,47	0,87	0,00	0,00	0,00 б.ф.	-1,66 б.ф.
ш.Истаравшан	509,7	649,7	1079,5	975,6	732,4	-243,20	222,70
Ҳисса дар вилоят, %	14,81	19,78	23,17	19,90	15,20	-4,69 б.ф.	0,40 б.ф.
ш.Исфара	52,3	59,4	71,8	79,4	86,6	7,20	34,30
Ҳисса дар вилоят, %	1,52	1,81	1,54	1,62	1,80	0,18 б.ф.	0,28 б.ф.
ш.Конибодом	84,7	81,3	121,2	118,2	75	-43,20	-9,70
Ҳисса дар вилоят, %	2,46	2,48	2,60	2,41	1,56	-0,85 б.ф.	-0,90 б.ф.
н. Кӯх. Мастҷоҳ	0,5	0,5	0,7	0,5	18,7	18,20	18,20
Ҳисса дар вилоят, %	0,01	0,02	0,02	0,01	0,39	0,38 б.ф.	0,37 б.ф.
н. Мастҷоҳ	44,8	48,7	78,1	80	84,8	4,80	40,00
Ҳисса дар вилоят, %	1,30	1,48	1,68	1,63	1,76	0,13 б.ф.	0,46 б.ф.
ш. Панҷакент	20,4	20,5	20,6	20,2	48,1	27,90	27,70
Ҳисса дар вилоят, %	0,59	0,62	0,44	0,41	1,00	0,59 б.ф.	0,41 б.ф.
н. Спитамен	538,8	134,7	202	158,8	163,7	4,90	-375,10
Ҳисса дар вилоят, %	15,65	4,10	4,34	3,24	3,40	0,16 б.ф.	-12,25 б.ф.
ш.Хучанд	1310,4	1065,5	1449,8	1660,3	1688,5	28,20	378,10
Ҳисса дар вилоят, %	38,07	32,44	31,12	33,86	35,05	1,19 б.ф.	-3,01 б.ф.
н.Ҷ.Расулов	93,6	113,8	168,3	159,7	171,3	11,60	77,70
Ҳисса дар вилоят, %	2,72	3,46	3,61	3,26	3,56	0,30 б.ф.	0,84 б.ф.
н.Шаҳристон	4,6	4,9	7,5	5,9	3,8	-2,10	-0,80
Ҳисса дар вилоят, %	0,13	0,15	0,16	0,12	0,08	-0,04 б.ф.	-0,05 б.ф.

***Сарчашма:** Омори солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 357

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1.2 дида мешавад, ки дар ташаккули сохтори гардиши СЧ вилояти Суғд ҳиссаи назаррасро ш. Хучанд бо нишондоди 35,05%, н. Б.Ғафуров - 23,43%, шаҳри Истаравшан – 15,20%, шаҳри Бӯстон – 6,42%, ноҳияи Ҷ.Расулов – 3,56, ноҳияи Спитамен – 3,40%, шаҳри Гулистон – 2,88% дар соли 2023 мегузоранд, ки ин нишондодҳо дар муқоиса бо солҳои 2019 дар ин минтақаҳо мутаносибан тағйирёфта, дар ш.Хучанд он -3,01 б.ф ва н.Спитамен ба -3,01 б.ф. коҳиш ёфта, баракс дар н.Б.Ғафуров ба 12,15 б.ф., ш.Бӯстон 2,21 б.ф., н. Ҷ. Расулов 0,84 б.ф., ш.Истаравшан 0,40 б.ф. афзоиш ёфтааст, ки аз тағйирёбии ҳисса ва шароити пешбарии фаъолияти савдои чакана дар минтақаҳо ро ифода менамояд.

Барои иҷрои *вазифаи дуҷуми таҳлил*, мегузарем ба таҳлили сохтори гардиши молии савдои чаканаи вилояти Суғд ва манбаҳои ташаккули он дар асоси маълумотҳои омории вилоят.

Бояд қайд кард, ки ба сифати манбаҳои ташаккули гардиши молӣ шаклҳои моликияти корхонаҳои савдои чаканаро интихоб намуда, дар асоси ҷадвали навбатӣ дида мебароем (ҷадвали 2.1.3).

Ҷадвали 2.1.3. – Манбаҳои ташаккули гардиши молии савдои чаканаи вилояти Суғд, бо нархҳои соли 2023, млн.сомонӣ*

Манбаҳои ташаккули гардиши молии савдои чакана	Солҳо					Тағйирот	
	2019	2020	2021	2022	2023	+;-	%
Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо	12462,6	11890,3	13636,7	13849,7	15617,2	3154,6	125,31
-сектори давлатӣ	2,6	2,9	1,4	0,07	0,06	-2,54	2,31
Ҳисса дар гардиши умумӣ, %	0,02	0,02	0,01	0,00	0,00	-0,020	1,84
-сектори ғайридавлатӣ	12038,6	11485,3	13174,2	13381,3	15617,1	3578,5	129,73
Ҳисса дар гардиши умумӣ, %	96,60	96,59	96,61	96,62	100,00	3,40	103,52
аз он ҷумла:							
савдои тижоратӣ	4511,6	3922,5	5007,4	4902,7	4816,9	305,3	106,77
Ҳисса дар гардиши умумӣ, %	37,48	34,15	38,01	36,64	30,84	-6,63	82,30
савдои кооперативии «Тоҷикматлубот»	0,05	0	0	0	0	-0,05	0,00
Ҳисса дар гардиши умумӣ, %	0,0004	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
бозори номуташаққил	7526,9	7562,8	8166,8	8478,6	10800,2	3273,3	143,49
Ҳисса дар гардиши умумӣ, %	62,52	65,85	61,99	63,36	69,16	6,63	110,61

***Сарчашма:** Омори солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 358

Тибқи маълумоти ҷадвали 2.1.3 мушоҳида мегардад, ки манбаи ташаккули гардиши моли чаканаи вилоятро асосан сектори ғайридавлатӣ бо нишондоди 100% дар соли 2023 ташкил додааст.

Дар навбати худ сохтори сектори ғайридавлатиро дар соли 2023 асосан бозорҳои номуташаққил бо 69,16% ва савдои тижоратӣ 30,84% ташкил

додаанд, ки таи солҳои охир муттаносибан бозорҳои номуташакил ба 6,63 б.ф. ё 10,61% афзоиш ёфта, бо ҳамин натиҷа савдои тичоратӣ коҳиш ёфтааст.

Мавриди қайд аст, ки ба беҳтар гардидани сатҳи некӯахлоқии мардуми вилояти Суғд ва умуман мамлакат нигоҳ накарда, ҳанӯз ҳиссаи хароҷот барои хариди маҳсулоти аввалиндараҷа ва хизматҳо инкишоф ёфта истодаанд.

Соли 2019 ҳиссаи хароҷоти аҳоли барои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ мутаносибан 48,4% ва 51,6%-ро ташкил дода, дар сохтори гардиши молии савдои чакана ин нишондиҳандаҳо ба 54,7% ва 45,3% баробар буданд (ҷадвали 2.1.4).

Ҷадвали 2.1.4 – Сохтори гардиши моли савдои чакана тибқи гурӯҳи молҳо барои солҳои 2019 - 2023*

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 ба 2019, %
Ҳамагӣ молҳо, млн.сомонӣ	9041,8	9448,9	12082,1	13204,2	15440,0	170,76
аз ҷумла:						
молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	4475,7	5215,8	6741,8	7183,1	8447,7	188,74
вазни қиёсӣ, %	49,5	55,2	55,8	54,4	54,7	-1,4 б.ф
молҳои ғайриозуқаворӣ, млн. сомонӣ	4566,1	4233,1	5340,3	6021,1	6992,3	153,13
вазни қиёсӣ, %	50,5	44,8	44,2	45,6	45,3	+1,4 б.ф

*Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 357

Натиҷаи таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.1.4 нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлил ҳиссаи молҳои озуқаворӣ дар гардиши молии вилояти Суғд, то 54,7% зиёд гардидааст. Сабаби асосии афзоиши ин нишондиҳанда бо тадриҷ инкишоф ёфтани нархи молҳои озуқаворӣ ва пастшавии сатҳи даромади аҳоли аз ҳисоби коҳиши сатҳи қуръби асъори миллӣ ва дигар омилҳои иқтисодӣ мебошад.

Инчунин барои бо таври дақиқ дарк намудани манбаҳои ташаккули гардиши молии савдои чакана метавонем, маълумоти ҷадвали навбатиро дида бароем(ҷадвали 2.1.5).

**Ҷадвали 2.1.5 – Сохтори таркибии гардиши молии савдои чакана
тибқи номгӯи гурӯҳи молҳо барои солҳои 2019 - 2023***

Намуди молҳо	Солҳо					Тағйирот	
	2019	2020	2021	2022	2023	+;-	%
Ҳамаи молҳо:	9042	9449	12082	13204	15440	6398,2	170,76
<i>Молҳои озуқа:</i>	4476	5216	6741,8	7183,1	8448	3972	188,75
гӯшт, колбаса ва гӯшти мурғ	851,4	1027	1297,6	1413,8	1653	801,7	194,16
моҳӣ ва маҳсулотибаҳрӣ	15,6	19,2	28,1	29,1	32,2	16,6	206,41
консерваҳо ҳамагӣ	22,8	28,8	38	35,5	42,5	19,7	186,40
равғани маска	33,9	35,9	49,5	57	68,5	34,6	202,06
равғани растанӣ	199,3	248,8	357,2	369	449,8	250,5	225,69
чарбуи хӯроквории	40,2	46,1	63,1	90,6	79,2	39	197,01
маҳсулоти маргаринӣ	26,9	32,8	44,2	49,3	61,1	34,2	227,14
-шир ва маҳсулоти ширӣ	74,3	89,6	124,2	142,2	155,3	81	209,02
-панир	26	31,4	37,5	48,1	51	25	196,15
тухм ва маҳсулоти тухмӣ	73,3	89,1	106,4	108,6	141,6	68,3	193,18
-қанд	136,9	167	209,6	212,7	241,6	104,7	176,48
-маҳсулоти қаннодӣ, асал	311,7	366,8	443,6	458,6	539,1	227,4	172,95
-ҷой	89,9	106,9	131,1	145	161,4	71,5	179,53
-намак	10,5	12,7	18,4	20,4	24,2	13,7	230,48
-нону булка	95,2	111,2	132,8	130,4	145,4	50,2	152,73
-орд	234,8	273,5	436,3	461,7	551,9	317,1	235,05
-ярма ва лӯбиёӣ	146,2	130,8	210	221,8	253,9	107,7	173,67
-маҳсулоти макаронӣ	80,7	95,4	136,4	130,7	154,4	73,7	191,33
-картошка	147,8	161,1	213	186,4	202,2	54,4	136,81
-сабзавот	148,8	154,9	253,5	233,4	284,2	135,4	190,99
-мева, буттамева, ангур, полезӣ	117,4	148,4	192,3	204,5	227,8	110,4	194,04
-машруботи спиртдор	52,5	59,8	79,4	83	99,2	46,7	188,95
-нӯшокиҳои беспирт	68,8	79,6	95,2	112	126,2	57,4	183,43
-дигар молҳои хӯрокворӣ	1471	1699	2044,1	2239,3	2702	1231,1	183,70
<i>Молҳои ғайриозуқа:</i>	4566	4233	5340,3	6021,1	6992	2426,2	153,14
-газвор- ҳамагӣ	595,1	587,2	670,2	781,8	896,7	301,6	150,68
-либос ва либоси тағ	256,4	243,1	347,1	427,1	471,7	215,3	183,97
-каллапӯшо	113,7	110,9	132,3	176	169,5	55,8	149,08
-маҳсулоти кашбофӣ	91,7	85,4	105	109,7	123,9	32,2	135,11
-ҷӯробу пайпоқ	49	46,7	67	90,4	93,7	44,7	191,22
-пайафзол-ҳамагӣ	411	391,8	500,3	594,7	678,9	267,9	165,18
собоуни ҷомашӯй (мушк)	133,7	134,7	145,2	161,1	174,8	41,1	130,74
атриёт	52,7	50,8	70,1	83,9	95,6	42,9	181,40
-чарчинворӣ ва риштаҳо	40,8	15,4	45,7	53,4	59,4	18,6	145,59
-маҳсулоти тамоку ва	20,9	20,5	24,6	29,2	30,1	9,2	144,02
-гӯгирд	12	11,9	14,4	16,6	17,8	5,8	148,33
-мебел ва қолинҳо	306,2	281,9	205,2	236,7	283,9	-22,3	92,72
-соатҳо	28,6	20,2	17,8	16,5	16,4	-12,2	57,34
-зарфҳо	86,2	80,9	95,6	161,5	182,5	96,3	211,72
-молҳои маданӣ	26,9	25,4	27,4	36,5	48	21,1	178,44
-велосипед ва мотосиклҳо	20,2	19,7	16,6	20,7	23,7	3,5	117,33
-молҳои барқӣ	164,1	153,7	179,7	209	247,3	83,2	150,70
-молҳои бинокорӣ	1350	1354	1716,7	1730,7	2006	655,9	148,60
-молҳои хоҷагӣ	54,2	54,1	55,2	67,8	81,7	27,5	150,74
-ҷавохирот	69,9	64,2	86,2	99,2	116,4	46,5	166,52
-автомобилӣ (запчасти к ним)	117,7	135,6	172,2	189,8	247,8	130,1	210,54
-дигар молҳои ғайриозуқаворӣ	565,3	344,8	645,8	728,8	927	361,7	163,98

***Сарчашма:** Омори солонии вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҶТ, 2024. Саҳ. 359

Таҳлили нишон медиҳад, ки дар солҳои 2019–2023 гардиши молҳои озуқаворӣ 188,75% ва молҳои ғайриозуқаворӣ 153,14% афзоиш ёфтааст. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар вилояти Суғд бештар маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсол ва истеъмол мегардад ё худ гардиш менамояд. Албатта, ин ҳолат аз татбиқи самти стратегии кишвар доир ба таъминоти беҳатарии озуқаворӣ далолат медиҳад.

Барои таҳлили миқдорӣ ва сифатии рушди фаъолияти КСЧ-и вилоят асосноккунии аҳамияти объекти таҳқиқот дар ташакули иқтисодиёти вилоят муҳим арзёбӣ мегардад. Бинобар он, гузаронидани таҳлили динамикии рушди фаъолияти КСЧ вилояти Суғд муҳим мебошад (ҷадвали 2.1.6).

Ҷадвали 2.1.6 -Тамоюли афзоиши шумораи корхонаҳои савдои чакана дар вилояти Суғд барои солҳои 2019-2023*

Нишондиҳанда	2019	2020	2021	2022	2023	2023 ба 2019, %	2023 ба 2022, %
Шумораи КСЧ	1271	1469	1734	1783	1935	152,24	108,52
аз ҷумла:							
дар шаҳрҳо	761	949	1214	1094	1317	173,06	120,38
вазни қиёсӣ, %	59,9	64,6	70	61,3	68	8,10 б.ф	6,70 б.ф
дар деҳот	510	520	520	689	618	121,18	89,70
вазни қиёсӣ, %	40,1	35,4	30	38,7	31,9	-8,20 б.ф	-6,80 б.ф

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОНПҚТ, 2023. Саҳ. 342

Маълумоти ҷадвали 2.1.6 нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлил, теъдоди умумии КСЧ барои манотиқи вилояти Суғд дар давраи соли 2023 дар муқоиса бо давраи соли 2019 ба 152,2% зиёд гардидааст, ки шумораи онҳо 1935 ададро ташкил додааст. Дар ин давра ҳиссаи корхонаҳои шаҳрҳо 68%-ро ташкил дода, ба 8,10 б.ф. афзоиш ёфтааст. Баръакс, шумораи корхонаҳои савдои чакана дар деҳотҳо бо ҳамин ҳисса коҳиш ёфта 38,9% -ро ташкил додааст, ки аз рушди соҳаи савдои чакана дар шаҳрҳоро нишон медиҳад.

Маврид ба қайд аст, ки имрӯз, рушди соҳаи СЧ дар вилояти Суғд ва манотиқи он ва инчунин ҷумҳури аз сатҳи инфрасохторҳои он вобаста буда, тибқи нишондиҳандаҳои инфрасохтории соҳа низ баҳо дода мешавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ барои баҳодиҳии ҳолати инфрасохтор истифодаи усулҳои интегралӣ пешниҳод шудааст, ки онҳо дар асоси принципҳои муқоисаи коэффитсиентҳои сатҳи рушди он ва дараҷаи истифодаи он татбиқ мегарданд (ҷадвали 2.1.7).

Ҷадвали 2.1.7- Тамоюли сатҳи рушди инфрасохтори савдои чакана*

Нишондиҳандаҳо	Вох. чен.	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нистаб и 2019, %
Микдори кормандон дар иқтисодиёт: -Ҷумҳури -Вилояти Суғд	ҳаз. Нафар	2463 421,54	2506 432,40	2534 438,00	2545 438,00	2625 438,50	106,58 104,02
Микдори кормандони шуғлдошта, дар инфрасохтори савдои чакана: -дар Ҷумҳури -дар вилояти Суғд	ҳаз. Нафар	153,5 19,8	157,2 19,9	158,7 19,2	114,9 19,3	159,8 21,6	104,10 109,09
Ҳиссаи шуғлдоштагон дар инфрасохтори савдои чакана: -дар Ҷумҳури -дар вилояти Суғд	%	6,23 4,7	6,27 4,6	6,26 4,38	4,51 4,41	6,08 4,92	-0,15 б.ф 0,22 б.ф
Сатҳи рушди инфрасохтор	(Кр)	1,0020	1,002	0,998	1,002	1,024	102,20
Сатҳи истифодаи инфрасохтор	(Ки)	1,0001	0,9997	1,0003	0,9998	1,3304	133,03

*Таҳияи муаллиф дар асоси омили солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 359

Тавре ки аз ҷадвали 2.1.7 дида мешавад, дар давраи таҳлилшаванда афзоиши шумораи коргароне, ки дар инфрасохтори савдои чаканаи вилояти Суғд кор мекунанд 21,6 ҳаз.нафарро ташкил дода, ба 9,09% афзудааст. Ҳиссаи кормандони шуғлдошта дар инфрасохтори савдои чаканаи вилоят

бошад 0,22 б.ф афзуда, ба 4,92% баробар гардидааст, ки дар муқоиса бо сатҳи ҷумҳури афзоиши он зиёд мебошад.

«...Дараҷаи рушди инфрасохтори минтақаро (K_p) ҳамчун таносуби ҳиссаи одамоне, ки дар минтақа кор меkunанд, ба ҳиссаи одамоне, ки дар ин соҳаи фаъолият дар маҷмӯъ дар ҷумҳури як воҳид гирифта шудаанд, ҳисоб мешавад...» [196].

Нишондиҳандаи дараҷаи истифодабарии инфрасохтори минтақа (K_n) ҳамчун таносуби зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_n = \frac{a}{b} \quad (2.1.1) [196]$$

дар ин ҷо:

а - шумораи кормандон дар минтақа нисбат ба шумораи кормандон дар иқтисодиёти кишвар;

в – шумораи кормандоне, ки дар инфрасохтори минтақа кор меkunанд, ба шумораи одамоне, ки дар инфрасохтори иҷтимоии кишвар кор меkunанд.

Вариантҳои гуногуни «...муносибатҳои K_p ва K_n барои муайян кардани вазъияти инфрасохтор ва дурнамои тараққиёти он истифода мегарданд. Ба андешаи муаллифон се вариантҳо ҳангоми арзёбии ҳолати инфрасохтор истифода бурдан мумкин аст... » [118]:

Якум, $K_p > K_n$, ҳангоми дар минтақа мавҷуд будани имкониятҳои истифоданагаштаи инфрасохторӣ бо мақсади рушди соҳаҳои асосии истеҳсолоти моддӣ;

Дуюм, $K_p = K_n$ — рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва инфрасохтор ҳамзамон сурат мегирад.

Сеюм, $K_p < K_n$ — маҳдудияти инфрасохтори мавҷуда рушди минбаъдаи иқтисоди минтақаро бозмедорад.

Умуман, «...ин нишондодҳо танҳо ҳамчун дастур истифода бурдан мумкин аст, зеро онҳо ба қадри кофӣ дақиқ набуда, аз дараҷаи баланди нишондиҳандаҳои таъмини аҳоли бо кор, нокифоягии дараҷаи рушди фондҳои асосӣ, тараққиёти прогресси илмию техникӣ ва паст будани

ҳосилнокии меҳнат иборат, вобаста мебошанд. Аз тарафи дигар, сохтори аҳоли ва истеҳсолот, хусусиятҳои маҳалҳои алоҳидаи аҳолинишин якхела нестанд. Бинобар ин, нишондиҳандаи шуғли аҳоли барои инкишофи инфрасохтори савдои чакана наметавонад ҳамчун меёри кофӣ аниқ хизмат намояд...» [196].

Нишондиҳандаи асосии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана гардиши мол мебошад. Таҳлил нишон медиҳад, ки солҳои 2019–2023 фуруши мол пурра аз ҷониби корхонаҳои дорои моликияти хусусӣ амалӣ гардида, дар соли 2023 ҳиссаи онҳо ба 100% расидааст.

Барои иҷрои *вазифаи сеюми таҳлил*, дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1.8 мегузарем ба таҳлили динамикаи инкишофи ҳаҷми гардиши молии савдои чаканаи вилояти Суғд тибқи нишондоди тамоми шабакаҳои фуруш ва муносибати он бо объектҳои инфрасохторӣ дар вилояти Суғд.

Ҷадвали 2.1.8 - Тамоюли рушди шумора ва ҳаҷми корхонаҳои савдои чакана дар вилояти Суғд барои солҳои 2019 - 2023*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023 нисбати 2019	2023 нисбати 2022
	2019	2020	2021	2022	2023		
Миқдори объектҳои савдо, адад	5282	5406	6338	4820	7880	149,2	163,5
Масоҳати савдо, ҳаз. м.м	180,4	185,5	230,44	165,05	265,64	147,3	160,9
Андозаи миёнаи масоҳати савдо ба 1 объект, м. М	29,28	29,14	27,5	29,12	29,66	101,3	101,9
Гардиши савдои чакана, млн. сомонӣ (бо нархҳои с.2023.)	10716,5	10491,5	11855,3	13206,9	15617,2	145,7	118,3
Гардиши миёнаи мол ба 1 объекти савдо, млн. сомонӣ	2,03	1,94	1,87	2,74	1,98	97,5	72,3
Гардиши миёнаи мол ба 1 м. м. масоҳати савдо, сомонӣ	1779,83	1999,48	2087,48	2302,85	2569,7	144,4	111,6
Миқдори кормандон, ҳазор нафар	11,89	11,48	11,89	12,18	13,64	114,7	112,0
Миқдори кормандон ба 1000 нафар аҳоли	570	540	550	550	620	108,8	112,7
Миқдори объектҳои савдо ба 1000 нафар аҳоли	141,4	131,8	137,1	142,9	153,2	108,3	107,2

*Таҳияи муаллиф дар асоси омили солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 360

Аз маълумоти ҷадвали 2.1.8 мушоҳида мегардад, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 аз ҳисоби афзоиши шумораи КСЧ ва масоҳати он андозаи миёнаи масоҳати СЧ ба ҳар як объект 29,66 м.м. баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 2019 ба 0,38 м.м. ва ё ба 1,3 % афзоиш ёфтааст. Муомилоти моли чакана бо нархҳои муқоисашаванда ба як корхонаи савдои чакана дар соли 2023 нисбат ба соли 2019-ум 1,98 ҳаз.сомониро ташкил додааст, ки ба 0,05 б.ф ва ё 2,5% коҳиш ёфтааст. Мувофиқан, гардиши моли чакана ба 1 метри мураббаъ масоҳати савдои чакана ба 44,4% афзоиш ёфтааст.

Ҳамчунин дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1.8 дида мешавад, ки теъдоди кормандони СЧ ба 1000 нафар аҳоли ва миқдори объектҳои он ба 1000 нафар аҳоли, мувофиқан дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 ба 108,8% ва 108,3% зиёд гардидааст, ки аз сатҳи рушди фаъолияти корхонаҳои соҳа гувоҳӣ медиҳад.

Инчунин дар асоси ҷадвали 2.1.9 ҳаҷми фурӯши чаканаи молхоро тибқи ҳамаи шабакаҳои фурӯши чакана таҳлил менамоем.

Ҷадвали 2.1.9 – Фурӯши моли савдои чакана тибқи ҳамаи шабакаҳои фурӯш барои солҳои 2019 - 2023*

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023 нисбати 2022	2023 нисбати 2019
	2019	2020	2021	2022	2023		
Ҳаҷми гардиши моли чакана, млн. сомонӣ	9182,1	9619	12256,3	13381,4	15617,2	116,71	170,08
Адади корхонаҳои савдои чакана (дар охири сол)	5282	5406	6338	4820	7880	163,49	149,19
Шумораи корхонаҳои ҳуҷраҳои умум	1210	1222	1357	1147	1670	145,60	138,02
Миқдори бозорҳо (озукаворӣ ва омехта)	123	123	127	116	118	101,72	95,93
Шумораи фурӯшандаҳо дар як рӯз, ҳаз. нафар	19,8	19,9	19,2	19,3	21,6	111,92	109,09
Шумораи бозорҳои фурӯши чорвои зинда	48	44	44	44	44	100,00	91,67
Шумораи бозорҳои фурӯши автомобил	2	2	2	2	2	100,00	100,00

*Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҚТ, 2024. Саҳ. 360

Тибқи маълумоти ҷадвал дида мешавад, ки гардиши моли чакана тавассути тамоми шабакаҳои фурӯш дар соли 2023 нисбат ба соли соли 2019 ба 70,08% ва нисбат ба 2022 ба 16,71% афзоиш ёфтааст. Шумораи корхонаҳои савдои чакана, корхонаҳои хӯроки умум, фурӯшандагон, мувофиқан нисбат ба соли 2019 ба 49,19%, 38,02%, 9,09% инкишоф ёфта, миқдори бозори озука ва чорво мувофиқан 4,17% ва 8,33% коҳиш ёфтаанд.

Нишондиҳандаҳои таҳлилшудаи соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд тибқи шабакаҳои фурӯш сатҳи рушди умумии савдои чаканаи вилоятро инъикос намуда, вале ба сатҳи рушди савдои чаканаи минтақаҳои вилоят ва динамикаи он баҳои мувофиқ дода наметавонад.

Ҷадвали 2.1.10 – Динамикаи гардиши моли савдои чакана дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд барои солҳои 2019 - 2023*

Минтақаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2022	2023 нисбат ба 2019
Ҳамагӣ дар вилоят	3443	3285	4659	4903	4817	98,25	139,93
н.Айний	19,2	48,5	60,9	107	39,7	37,10	206,77
н.Ашт	65,5	111,2	105,1	60,9	77,4	127,09	118,17
н.Б.Ғафуров	388,3	485,7	780,8	1040	1129	108,54	290,68
ш.Бӯстон	144,8	240,1	240,1	186,4	309,2	165,88	213,54
ш. Гулистон	59,4	66,3	114,2	134,4	138,7	103,20	233,50
н.Деваштич	35,3	31,1	37,5	32,7	24,2	74,01	68,56
н.Зафаробод	13	41,9	80,8	82,6	26	31,48	200,00
ш. Истиқлол	57,2	81	40,5	0,1	0,1	100,00	0,17
ш.Истаравшан	509,7	649,7	1080	975,6	732,4	75,07	143,69
ш.Исфара	52,3	59,4	71,8	79,4	86,6	109,07	165,58
ш.Конибодом	84,7	81,3	121,2	118,2	75	63,45	88,55
н. Кӯҳ. Мастҷоҳ	0,5	0,5	0,7	0,5	18,7	3740,00	3740,00
н. Мастҷоҳ	44,8	48,7	78,1	80	84,8	106,00	189,29
ш. Панҷакент	20,4	20,5	20,6	20,2	48,1	238,12	235,78
н. Спитамен	538,8	134,7	202	158,8	163,7	103,09	30,38
ш.Хучанд	1310	1066	1450	1660	1689	101,70	128,85
н.Ҷ.Расулов	93,6	113,8	168,3	159,7	171,3	107,26	183,01
н.Шаҳристон	4,6	4,9	7,5	5,9	3,8	64,41	82,61

*Сарчашма: Омори солонаи вилояти Суғд. –Хучанд: АОНПҶТ, 2024. Саҳ. 362

Барои арзёбии сатҳи рушди савдои чакана дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд маълумоти ҷадвали 2.1.10 таҳлил гардид. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки

соли 2023 нисбат ба солҳои 2019 ва 2022 гардиши мол дар аксари минтақаҳо афзоиш ёфта, танҳо дар ноҳияҳои Деваштич, Спитамен, Шахристон ва шаҳрҳои Истиқлолу Конибодом коҳиш ба қайд гирифта шудааст. Ин тамоюл асосан ба коҳиши фаъолияти бозорҳо ва дигар объектҳои савдои чакана, махсусан дар деҳот, вобаста мебошад.

Инчунин, барои арзёбии сатҳи даромаднокии (фоиданокӣ) корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд, метавонем, корхонаҳои пешсафи шаҳри Хучандро, ки саҳми бештари гардиши молии савдои чаканаи вилоятро ташкил медиҳанд, интихоб намуда таҳлили молиявӣ гузаронем.

Барои ноил гардидан ба ин мақсад маълумоти ҷадвали навбатиро таҳлил менамоем (ҷадвали 2.1.11).

Ҷадвали 2.1.11 – Даромаднокии фаъолияти корхонаҳои пешсафи савдои чаканаи шаҳри Хучанд, дар соли 2023*

№	Номгӯи корхонаҳо	Гардиши молӣ, сомонӣ	Арзиши фурӯш, сомонӣ	Фоидан умумӣ, сомонӣ	Даромаднокӣ, сомонӣ	Фоиданокӣ, сомонӣ	Мавқеъ
1	ҶДММ “Амид”	15444565	11356554	4088011	1,36	0,36	1
2	ҶДММ “Аниси Хучанд”	11549885	9995547	1554338	1,16	0,16	7
3	ҶДММ “Оазис”	12464563	10548662	1915901	1,18	0,18	6
4	ҶДММ “Ёвар”	8251355	6785256	1466099	1,22	0,22	4
5	ҶДММ “Green”	7355151	5725521	1629630	1,28	0,28	3
6	ҶДММ “Муҳайё”	5679812	4685756	994056	1,21	0,21	5
7	ҶДММ “Дӯстон”	6842522	5121651	1720871	1,34	0,34	2
8	ҶДММ “Сафия”	4538525	3985135	553390	1,14	0,14	8

*Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии корхонаҳо

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.1.11 дида мешавад, ки натиҷаи молиявии мағозаҳои пешсафи шаҳри Хучанд гуногун буда, аз ҳисоби ҳаҷми гардиши молӣ ва ҳам самаранокии фаъолият бо нишондоди даромаднокӣ - 1,36 сомонӣ ва фоиданокӣ -0,36 сомонӣ ҶДММ “Амид” мақоми аввалро ишғол кардааст. Инчунин тибқи натиҷаи самаранокӣ ҷойҳои навбатиро дигар корхонаҳо ишғол намудаанд.

Дар ниҳоят, аз гузаронидани таҳлили бузургҳои арзёбии ҳолати СҶ вилояти Суғд муайян гардид, ки он дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

➤ Таҳлили динамика ва сохтори гардиши мол нишон дод, ки дар давраи солҳои 2019–2023 ҳаҷми он 45,73% афзоиш ёфта, ҳиссаи вилояти Суғд дар гардиши умумии савдои чаканаи ҷумҳурӣ ба 32,19% расидааст. Ин нишондиҳанда мавқеи пешсафи вилоятро дар бозори истеъмолии кишвар тасдиқ менамояд;

➤ Арзёбии гардиши моли савдои чакана ба ҳар нафар аҳоли муайян намуд, ки вилояти Суғд бо 6,7 ҳазор сомонӣ баъд аз шаҳри Душанбе (10,89 ҳазор сомонӣ) ҷойи дуюмро ишғол намуда, аз сатҳи нисбатан баланди талаботи бозори истеъмоли шаҳодат медиҳад;

➤ Таҳлили манбаҳои ташаккули гардиши мол нишон дод, ки қисми асосии он (69,16%) ба бозори номуташаккил рост омада, ҳиссаи мазкур нисбат ба давраи муқоисавӣ 10,61 банди фоизӣ зиёд гардидааст, ки густариши шаклҳои ғайримуташаккили савдори инъикос мекунад;

➤ Омӯзиши сохтори гардиши мол аз рӯи гурӯҳҳои молӣ нишон дод, ки дар фаъолияти савдои чаканаи вилоят молҳои озуқаворӣ (54,7%) мавқеи афзалиятнок дошта, ҳиссаи молҳои ғайриозуқаворӣ 45,3%-ро ташкил медиҳад.

Ба назари мо, ҳолати кунунии КСЧ вилояти Суғд аз бузургии иқтисодии тичоратӣ ва истифода нагардидани он, гувоҳӣ медиҳад. Сабабгори асосии ба вучуд омадани ҳолати мазкур ин таъсири омилҳои сармоягузорӣ, норасоии кадрҳои соҳибкасб, дараҷаи пасти инфрасохторҳои лозимӣ доништа мешавад. Ҳалли мушкилоти зикршуда, рушди самаранокии СЧ, дастрасии нархҳо, зиёдшавии намуд ва анвои молӣ, тақвиятёбии сифати хизматрасонии тичоратӣ, афзоишёбии даромади корхонаҳо, зиёдшавии воридотҳои андозӣ ва дигаронро таъмин менамояд.

2.2. Арзёбии риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаи вилояти

Суғд

Соҳаи савдои чакана яке аз бахшҳои калидии иқтисодиёт маҳсуб ёфта, нақши муҳимро дар таъмини талаботи харрӯзаи аҳоли ва рушди иқтисоди маҳалли мебозад. Аммо фаъолияти чунин корхонаҳо бо як қатор хатарҳо ва номуайяниҳо рӯ ба рӯ аст, ки метавонанд ба даромаднокӣ ва устувории молиявии онҳо таъсири манфӣ расонанд. Аз ин рӯ, арзёбии дурусти rischi савдо яке аз омилҳои муҳими муваффақият дар идоракунии корхонаҳои чакана ба ҳисоб меравад.

Дар натиҷаи таҳлили ҳамаҷонибаи нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд муайян гардид, ки rischi савдо (тиҷорат) дар байни rischiҳои дигар мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ҳолати мазкур, пеш аз ҳама, бо он алоқаманд аст, ки корхонаҳои савдо бештар дар муҳити ноустувор ва пешгӯинашаванда фаъолият мебаранд.

Бинобар он, ин метавонад боиси пайдоиши хароҷоти ғайринақшавӣ ва аз даст додани як қисми фоидаи корхона гардад. Аз ин рӯ, корхонаҳои савдои чаканаро зарур аст, ки дар раванди фаъолияти соҳибкории худ оқибатҳои манфии омилҳои riskро таҳлил, пешгӯӣ ва пешгирӣ намоянд.

Тавре ки аз натиҷаи таҳқиқи параграфи 1.2-и диссертатсия муайян гардид, мо намудҳои гуногуни риск, аз ҷумла: rischiҳои савдо (тиҷорат) дар корхонаҳои савдои чаканаро омӯхта ва муайян намудем. Барои ноил гардидан ба ин ҳадаф, дар натиҷаи ҳамаҷониба омӯхтан, муайян ва арзёбӣ намудани rischiҳои савдо дар корхонаҳои савдои чакана, мо ба фаъолияти мағозаҳо дар шаҳри Хучанд ва бозорҳое, ки дар минтақаҳои гуногуни вилояти Суғд фаъолият мебаранд, тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, ҳолати онҳоро арзёбӣ ва дар натиҷа rischiҳои онро аниқ сохтем.

Ҳамчунин натиҷаи таҳлили фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ва бозорҳои истеъмоли дар вилояти Суғд нишон медиҳад, ки таи солҳои охир (2019-2023) дар фаъолияти онҳо тағйиротҳои назаррас ба амал омадаанд, ки

аз лиҳози самаранокӣ сатҳи миёна ва аксаран пастро доранд, ки барои рушди ояндаи онҳо захираҳои молиявии он басанда нест.

Барои тасдиқи ин натиҷаҳо, нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд дар соли 2023 (ҷадвали 2.2.1) таҳлил карда мешаванд.

Ҷадвали 2.2.1 - Нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаи Вилояти Суғд барои соли 2023*

Номгуи корхонаҳои савдои чакана	Шакли корхонаҳои савдо	Гардиши чакана (сомонӣ)	Масоҳаи савдо (м²)	Молгардиш ба 1 м²
ҚДММ “Амид”	Супермаркет	15444565	350	44,1
ҚДММ “Аниси Хучанд”	Супермаркет	11549885	250	46,2
ҚДММ “Оазис”	Супермаркет	12464563	280	44,5
ҚДММ “Ёвар”	Супермаркет	8251355	190	43,4
ҚДММ “Green”	Мағоза	7355151	200	36,8
ҚДММ “Мухайё”	Мағоза	5679812	150	37,9
ҚДММ “Дӯстон”	Мағоза	6842522	150	45,6
ҚДММ “Сафия”	Мағоза	4538525	160	28,4
Хамағӣ		15444565	1190	396,780

*Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи муҳосибии корхонаҳо

Маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, ки намуди супермаркетҳо аз ҳама масоҳати зиёд ва ҳаҷми гардиши молии бузургро дар байни намудҳои савдои чакана соҳиб буда, муттаносибан молгардиш ва самаранокии бештарро соҳиб мебошанд.

Дар ин радиф, бояд қайд кард, ки Иттифоқи ҷамъиятҳои матлубот низ дар соҳаи савдои чаканаи вилояти Суғд мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Зеро, дар баробари намудҳои савдои чакана, аз ҷумлаи супермаркетҳо, минимаркетҳо ва дигарон саҳми назарраси худро дар ташаккули гардиши молии савдои чаканаи вилоят мегузоранд.

Барои тасдиқи ин гуфтаҳо дар ҷадвали 2.2.2 натиҷаи фаъолияти бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд оварда мешавад.

Натиҷаи таҳлили маълумоти ҷадвали 2.2.2 ба мо имкон дод, ки номгуи пурраи рискҳои савдори бо назардошти фаъолияти КСЧ ва бозорҳои вилояти Суғд барои давраи солҳои 2020-2024 аниқ созем.

**Чадвали 2.2.2-Чамъбасти фаъолияти бозорҳои иттифоқи
чамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд дар солҳои 2020-2024***

Номгӯи бозорҳо	Маблағи умумии даромад (сомонӣ)					Афзоиш дар соли 2024 нисбат ба 2023 (%)
	2020	2021	2022	2023	2024	
Ашт	408922	471221	427986	443570	412182	96,3
Зафаробод	146026	171973	114419	138256	143592	125,5
Истаравшан	2284770	2455426	2466452	2588248	2635025	106,8
Исфара	87469	106290	113778	117148	137252	120,6
Конибодом	767693	732077	698736	705840	724255	103,6
Панҷакент	1284237	1425590	1501003	1586201	1637575	109,1
Спитамен	1076124	1214053	1173818	1256158	1300980	110,8
Шахристон	246370	270040	288596	315019	368546	127,7
Ҳамагӣ:	6301611	6846670	6795588	7150440	7359407	108,3

*Таҳияи муаллиф дар асоси Ҳисоботи муҳосиби чамъиятҳои матлуботи ноҳияҳо

Ба назари мо, барои арзёбии сатҳи риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана бояд дар асоси намудҳои асосии риск, ки дар зербанди 1.2 дода шудаанд (P1-P7) бо усулҳои арзёбии мувофиқ гузаронидашуда, тибқи натиҷаҳои он сатҳи риск дар КСЧ-и вилоят арзёбӣ карда шавад.

Барои боз ҳам бо таври мушаххастар дарк ва инъикос намудани дараҷаи афзоиши натиҷаҳои молиявӣ (даромад) аз фаъолияти бозорҳои Иттифоқи чамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 дар шакли диаграммаи зерин (диаграммаи 2.2.1) дида мебароем.

Дар асоси диаграммаи 2.2.1 дида мешавад, ки натиҷаҳои фаъолияти савдои Иттифоқи матлуботи вилояти Суғд дар минтақаҳои вилоят дар сатҳи гуногун рушд ёфта истода, сатҳи аз ҳама баланди рушдро Исфара бо нишондоди 156,96% ва сатҳи аз ҳама пастро Конибодом бо нишондоди 94,34%-ро ташкил додаанд, ки аз ҳисоби миёна (116,79%) Исфара ба 40,13% зиёд ва Конибодом -22,45% кам дар бар гирифта аст. Албатта, худ рушди миёна дар сатҳи 116,79% барои вилоят дар давраи 5 сол хеле нишондиҳандаи сатҳи пасти рушд махсуб меёбад, зеро барои ҳар сол 3,36% рост меояд ва

ҳамчунин он аз нобаробарии рушди фаъолияти Иттифоқи матлубот дар минтақаҳои вилоят гувоҳӣ медиҳад.

Диаграммаи 2.2.1- Динамикаи натиҷаҳои фаъолияти бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 (ҳисоби муаллиф)

Барои арзёбӣ намудани ҳолати ҷой доштани риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ва бозорҳои Иттифокҳои матлуботи вилояти Суғд аз усулҳои мавҷуддаи таҳлил, махсусан усули таҳлили коршиносиро бинобар сабаби бо таври зарурӣ дастрас набудани маълумоти оморӣ доир ба омилҳои ташаккули риск интихоб намуда, дар асоси ҳолгузориҳои коршиносони соҳаи савдо арзёбӣ менамоем. Барои арзёбии таъсири намудҳои риск (P1-P7) дар соҳаи савдои чанака зиёда аз панҷоҳ муттаҳассиси соҳаи савдо (аз ҷумла, соҳибкорон, менеҷерон, иқтисодчиён, муҳосибот) пурсиш гузаронида шуда, натиҷаи назарсанҷии онҳо бинобар сабаби наздик будани андешаҳо дар 5 гурӯҳи экспертон ҷудо намуда, ҷамъбаст карда шуд.

Дар асоси омӯзиши корҳои илмӣ муайян гардид, ки «...баҳодиҳии риск дар корхонаҳоро метавон бо истифода аз усулҳои гуногун анҷом дод. Яке аз усулҳои самаранок ва мувофиқ барои арзёбии рисқи савдо дар КСЧ ин усулест, ки ба усули экспертӣ асос ёфтааст...» [48, [49], [80].

Дар ин замина, бо истифода аз усули экспертӣ ҳиссаи ҳар як риск (P1-P7)-ро дар маҷмӯи рискҳо муайян менамоем.

Мо боварӣ дорем, ки «...афзалияти аввал (W_1) нисбат ба охирин (W_7) (арзёбии коршиносон) ҳафт маротиба зиёдтар аст, яъне $f = W_1 : W_7 = 7...$ » [40, 48].

Вазни гурӯҳро бо афзалияти камтарин муайян мекунем:

$$W_k = \frac{2}{k * (f + 1)} = \frac{2}{7 * (7 + 1)} = 0.0357$$

Вазнҳоро аз рӯи гурӯҳҳои афзалиятнок бо воситаи формулаи зерин (2.2.1) ҳисоб мекунем:

$$W_i = W_k * \left[\frac{(k - i) * f + (i - 1)}{(k - 1)} \right], \quad (2.2.1)$$

Натиҷаи ҳисоби вазнҳо барои гурӯҳҳои афзалиятнок (W_1 - W_7) баробар мегардад, ба:

$$W_1 = 0.0357 * \frac{6 * 7 + 0}{6} = 0.250$$

$$W_2 = 0.0357 * \frac{5 * 7 + 1}{6} = 0.214$$

$$W_3 = 0.0357 * \frac{4 * 7 + 2}{6} = 0.178$$

$$W_4 = 0.0357 * \frac{3 * 7 + 3}{6} = 0.143$$

$$W_5 = 0.0357 * \frac{2 * 7 + 4}{6} = 0.107$$

$$W_6 = 0.0357 * \frac{1 * 7 + 5}{6} = 0.071$$

$$W_7 = 0.0357 * \frac{0 + 6}{6} = 0.036$$

Азбаски шумораи рискҳои оддӣ дар ҳар як гурӯҳи афзалиятнок гуногун аст, мо вазни ҳар як гурӯҳи афзалиятнокро аз рӯи шумораи рискҳои оддии ин гурӯҳ бо истифода аз формулаи зерин танзим мекунем:

$$W_i = \frac{(W_i * M_i)}{M_s}, \quad (2.2.2)$$

дар ин чо,

W_i вазни гурӯҳи афзалиятноки i пас аз тасҳеҳи шумораи rischi гурӯҳ;

M_i - шумораи рискҳо дар ҳар як гурӯҳи афзалиятнок;

M_s - шумораи миёнаи хатарҳо барои гурӯҳҳои афзалиятнок.

Бинобар сабаби тафовути зиёд дар ҳисоб, натиҷаҳои бадастомадаро (вазнҳои афзалиятнок) бо формулаи зерин ислоҳ мекунем:

$$W_i^1 = W_i^0 : \sum_{i=1}^k W_i^0, \quad (2.2.3)$$

дар ин чо, W_i 2-3- вазни гурӯҳи афзалиятноки i пас аз тасҳеҳ аст.

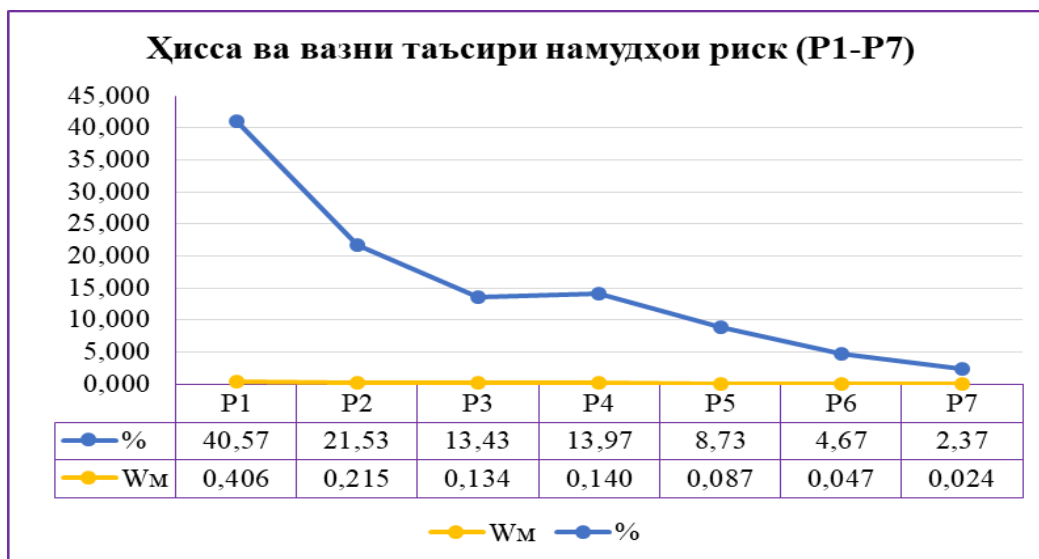
Бо истифода аз формулаи (2.2.3) ҳисобкуниҳоро анҷом медиҳем ва натиҷаҳоро дар ҷадвали 2.2.3 ҷойгир мекунем.

Ҷадвали 2.2.3-Нишондиҳандаҳои эҳтимолии гурӯҳи рискҳои савдо дар корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд*

Гурӯҳи рискҳо	Ало мат	Вазнҳо		
		W_1	W_2	W_3
1. Рискҳои ба фурӯш наарафтани молҳо	P1	0,250	0,519	0,448
2. Рискҳои иҷро нагардидани ухдадорихи шартномавӣ	P2	0,214	0,232	0,200
3. Рискҳои тундшавии рақобат ва тағйирёбии сохтори бозор	P3	0,178	0,121	0,104
4. Рискҳои пайдоиши хароҷоти ғайричашмдошт	P4	0,143	0,148	0,128
5. Рискҳои аз даст додани амволи корхона	P5	0,107	0,083	0,072
6. Рискҳои аз даст додани фоидаи молиявӣ	P6	0,071	0,037	0,032
7. Рискҳои талафот марбут ба низоми сертификатсия	P7	0,036	0,019	0,016

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Чуноне, ки аз ҷадвали 2.2.3 дида мешавад, нишондиҳандаҳои W_1 - W_3 барои P1-P7 тафовути зиёдро доранд, ки метавонад натиҷаи арзёбии рискҳоро нисбатан нодуруст муайян намояд. Аз ин рӯ, барои бо таври нисбатан наздиктар баён намудани ақидаи худ доир ба ҳиссаи намудҳои риск ва таъсири онҳо бузургии миёнаи ҳисобро муайян намуда, дар шакли диаграммаи навбатӣ тасвир менамоем (диаграммаи 2.2.2).

Диаграммаи 2.2.2- Ҳисса ва вазни намудҳои риск (P1-P7)-и савдо
(ҳисоби муаллиф)

Дар асоси диаграммаи 2.2.2 дида мешавад, ки rischi аз ҳама сатҳи баландтарин ва муҳимтарин дар фаъолияти савдо rischi P1 - rischi ба фурӯш наарафтани молҳо дар корхонаҳои савдои чакана ба ҳисоб меравад, ки вазни онҳо 0,250 ё 25% мебошад, дар ҳоле ки вазни камтарин ба 0,036 ё 3,6% баробар аст ва rischi P7 - талафот марбут ба низоми сертификатсияро дорад, ки байни онҳо ҳеле фарқияти зиёд (0,214 ё 21,4%) ҷой дорад.

Мавриди ёдоварист, ки «...марҳилаи дуҷуми баҳодихии rischi савдо дар корхонаҳои савдои чакана ин муайянкунии вазни rischi оддӣ тариқи истифодаи формулаи ҳисобкунӣ барои ҳар як rischi оддии ба гурӯҳи rischi мувофиқ дохилшуда маҳсуб меёбад...» [53].

Бояд қайд кард, ки афзалиятҳо барои rischi оддӣ мувофиқи талафоти эҳтимолии rischi мувофиқ муқаррар карда мешаванд. Натиҷаи ҳисобҳоро барои гурӯҳҳои рискҳои савдо ба ҷадвали 2.2.4. ворид мекунем.

Чуноне ки, аз ҷадвали 2.2.4 дида мешавад, дар он натиҷаҳои ҳисобкунӣ барои ҳама рискҳои оддии савдои корхонаҳои савдои чакана оварда шудааст. Ин натиҷаҳо ба ҳар як коршинос пешниҳод карда шуданд ва хоҳиш карда шуд, ки бо истифода аз арзёбии пешниҳодкардаи мо эҳтимолияти пайдоиши онҳоро ҳисоб кунанд. Ҳар як коршинос корро мустақилона, ҷудо аз дигар мутахассисон анҷом додааст.

Чадвали 2.2.4 - Нишондиҳандаҳои эҳтимолӣ оид ба рискҳои оддӣ, ки ба гурӯҳҳои рисқи савдо дохил карда шудаанд*

Рискҳои оддӣ	Афзалиятҳо, P_i	Вазн, W_i	Рискҳои оддӣ	Афзалиятҳо, P_i	Вазн, W_i
P-1			P-4		
P-1.1	0,268	0,120	P-4.1	0,417	0,053
P-1.2	0,227	0,102	P-4.2	0,305	0,039
P-1.3	0,163	0,073	P-4.3	0,195	0,025
P-1.4	0,132	0,059	P-4.4	0,083	0,011
P-1.5	0,088	0,039	P-5		
P-1.6	0,053	0,024	P-5.1	0,492	0,035
P-1.7	0,037	0,017	P-5.2	0,326	0,023
P-1.8	0,032	0,014	P-5.3	0,182	0,013
P-2			P-6		
P-2.1	0,307	0,061	P-6.1	0,784	0,025
P-2.2	0,235	0,047	P-6.2	0,216	0,007
P-2.3	0,186	0,037	P-7		
P-2.4	0,163	0,033	P-7.1	0,612	0,010
P-2.5	0,109	0,022	P-7.2	0,388	0,006
P-3					
P-3.1	0,492	0,051			
P-3.2	0,326	0,034			
P-3.3	0,182	0,019			

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз натиҷаи назарсанҷии коршиносон

Натиҷаҳои бадастомадаи баҳодиҳии экспертӣ барои мутобиқиқатшон таҳлил карда шуданд, ки барои онҳо мутаносибан панҷ баҳогузори барои ҳулосаҳои ду ҷуфти муқоисаи коршиносон: якум ва дуюм, якум ва сеюм, дуюм ва сеюм, якум ва панҷум, якум ва чорум, чорум ва панҷум.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми муқоиса, арзёбӣ тибқи қоидаҳои зерин гузаронида мешавад:

$$\max |A_i - B_i| \leq 50$$

дар ин ҷо,

A_i ва B_i баҳои ҳар i -ҷуфти коршиносон.

Дар асоси таҳлил, мо муайян намудем, ки фарқияти максималии байни эҳтимолиятҳои ду коршинос барои ҳама намуди рискҳои оддӣ савдои чакана на бештар аз 25, яъне камтар аз ҳадди ақали имконпазир буд. Аз ин

рӯ, натиҷаҳои арзёбии коршиносон дар ҷадвали навбатӣ оварда мешавад (ҷадвали 2.2.5).

Ҷадвали 2.2.5 -Таҳлили натиҷаи баҳодиҳии экспертӣ*

Si	Экспертҳо					Vi	Si	Экспертҳо					Vi
	1	2	3	4	5								
P-1							P-4						
P-1.1	100	100	100	100	100	100,0	P-4.1	50	50	50	25	25	40,0
P-1.2	75	75	75	75	75	75,0	P-4.2	25	25	50	25	50	35,0
P-1.3	100	100	75	75	75	85,0	P-4.3	25	0	25	0	0	20,0
P-1.4	75	75	100	75	100	85,0	P-4.4	50	50	25	25	50	40,0
P-1.5	75	50	75	50	50	60,0	P-5						
P-1.6	100	75	50	50	50	65,0	P-5.1	25	25	0	0	25	15,0
P-1.7	25	25	25	25	25	25,0	P-5.2	25	25	25	25	50	30,0
P-1.8	25	25	25	25	25	25,0	P-5.3	25	25	0	0	25	15,0
P-2							P-6						
P-2.1	75	50	50	50	50	55,0	P-6.1	50	25	50	25	50	40,0
P-2.2	25	25	25	25	25	25,0	P-6.2	25	25	25	25	25	25,0
P-2.3	25	25	25	25	25	25,0	P-7						
P-2.4	0	25	25	0	25	15,0	P-7.1	0	0	0	0	25	5,0
P-2.5	25	25	0	25	25	20,0	P-7.2	25	0	0	25	25	15,0
P-3													
P-3.1	25	25	25	25	25	25,0							
P-3.2	0	25	25	25	25	20,0							
P-3.3	25	0	0	50	25	20,0							

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз натиҷаи назарсанҷии коршиносон

Пас аз муайян намудани натиҷаҳои ҳолгузории коршиносони соҳа барои мо муайян намудани андозаи эҳтимолияти пайдоиши риск муҳим мебошад. Бинобар он, барои иҷрои ин амал ошкорсозии рискҳои тиҷоратии корхонаҳои савдои чаканаро аз рӯи эҳтимолияти пайдоиши онҳо дар ҷадвали навбатӣ (ҷадвали 2.2.6) гурӯҳбандӣ мекунем.

Ҷадвали 2.2.6 - Гурӯҳбандии rischi оддӣ аз рӯи эҳтимолияти пайдоиши он*

Эҳтимолияти пайдоиши риск	Миқдори рискҳо
0 – 25	15
25 – 50	5
50 – 75	3
75 – 100	4
Ҷамағӣ:	27

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз натиҷаи назарсанҷии коршиносон

Натиҷаҳои арзёбии эксперти (ҷадвали 2.2.6) нишон доданд, ки пасти тарин сатҳи риск (5 ҳол аз 100) ба рискҳои вобаста ба бастанӣ шартномаҳо, ҷорӣ намудани навоарӣ, талафоти фоида дар натиҷаи қатъи фаъолияти савдо, офатҳои табиӣ ва сертификатсияи молҳо рост меояд.

Мавриди зикр аст, ки дар доираи гурӯҳҳои рискҳои тиҷоратӣ гурӯҳи молҳои фурӯхтанашуда ҳамчун гурӯҳи рискноктарин махсуб меёбанд, зеро аз ҳашт намуди ин гурӯҳ (50%) эҳтимолияти 75 ҳол ё аз 100 болоро касб намудаанд. Марҳилаи навбатии (3) арзёбии рискҳои тиҷоратӣ дар КСЧ ҳисоби риск нисбати ҳар як гурӯҳи рискҳои тиҷоратист, ки формулаи он чунин аст: $R = W_i * V_i$.

Натиҷаҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳои арзёбии риск дар ҷадвали 2.2.7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.2.7 - Ҳисобкунии риск дар корхонаҳои савдои чаканаи вилоят*

Рискҳои оддӣ S_i	Вазнҳо W_i	Эҳтимолият V_i	Ҳол $W_i * V_i$	Рискҳои оддӣ S_i	Вазнҳо W_i	Эҳтимолият V_i	Ҳол $W_i * V_i$
P-1				P-4			
P-1.1	0,120	100,0	12,0	P-4.1	0,053	40,0	2,12
P-1.2	0,102	75,0	7,65	P-4.2	0,039	35	1,365
P-1.3	0,073	85,0	6,205	P-4.3	0,025	20	0,5
P-1.4	0,059	85,0	5,015	P-4.4	0,011	40	0,44
P-1.5	0,039	60,0	2,34	Ҷамъи P-4:	0,128	X	4,425
P-1.6	0,024	65,0	1,56	P-5			
P-1.7	0,017	25,0	0,425	P-5.1	0,035	15	0,525
P-1.8	0,014	25,0	0,35	P-5.2	0,023	30	0,69
Ҷамъи P-1:	0,448	X	35,545	P-5.3	0,013	15	0,195
P-2				Ҷамъи P-5	0,071	X	1,41
P-2.1	0,061	55,0	3,355	P-6			
P-2.2	0,047	25,0	1,175	P-6.1	0,025	40	1
P-2.3	0,037	25,0	0,925	P-6.2	0,007	25	0,175
P-2.4	0,033	15,0	0,495	Ҷамъи P-6:	0,032	X	1.175
P-2.5	0,022	20,0	0,44	P-7			
Ҷамъи P-2:	0,2	X	6,39	P-7.1	0,010	5	0,05
P-3				P-7.2	0,006	15	0,09
P-3.1	0,051	25,0	1,275	Ҷамъи P-7:	0,016	X	0,14
P-3.2	0,034	20	0,68				
P-3.3	0,019	20	0,38				
Ҷамъи P-3:	0,104	X	2,335				

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз натиҷаи назарсанҷии коршиносон

Чуноне ки аз ҷадвали 2.2.7 дида мешавад баҳои миёнаи арзёбии риск барои ҳафт гурӯҳи риск 7,345 ҳолро ташкил додааст, аз ҷумла:

- rischi фурӯхта нашудани мол – 35,545 ҳол;
- рискҳои иҷро нагардидани шартномаи таъминот – 6,39 ҳол;
- rischi инкишофи рақобат ва тағйирёбии шароити бозор - 2,335 ҳол;
- рӯйдоди ғайриҷашмдошти хароҷот ва талафоти даромад - 4,425 ҳол;
- rischi аз даст додани (гум шудани) амвол – 1,41 ҳол;
- rischi фоидаи молиявии аз даст рафта – 1,175 ҳол;
- rischi зарари ба низоми сертификатсия алоқаманд -0,14 ҳол.

Ба андешаи мо, барои аниқ сохтани рискҳои барои КСЧ аҳамияти бештардошта, бо истифода аз методологияи баррасишуда тибқи маълумоти ҷадвали 2.2.4, ки барои хатарҳои оддӣ пешбинӣ шудааст, ҳама арзишҳоро интихоб намуда, ба 10 наздикро ё $W_i * V_i > 10$ инъикос менамоем.

Умуман, дар КСЧ, тибқи ҳисобрасӣ ва арзёбӣ rischi аз ҳама зиёдтар ба сатҳи ташкили ҷараёни савдо (12,0 ҳол) тааллуқ дорад.

Бо истифода аз методологияи пешбинишудаи арзёбии сатҳи риск, дар мағозаи “Аниси Хучанд” воқеъ дар шаҳри Хучанд рискро ҳисоб менамоем. Натиҷаҳои ҳисоби сатҳи риск дар доираи гурӯҳҳои муқараршуда дар ҷадвали 2.2.8 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.2.8-Ҳисоби rischi мағозаи “Аниси Хучанд”*

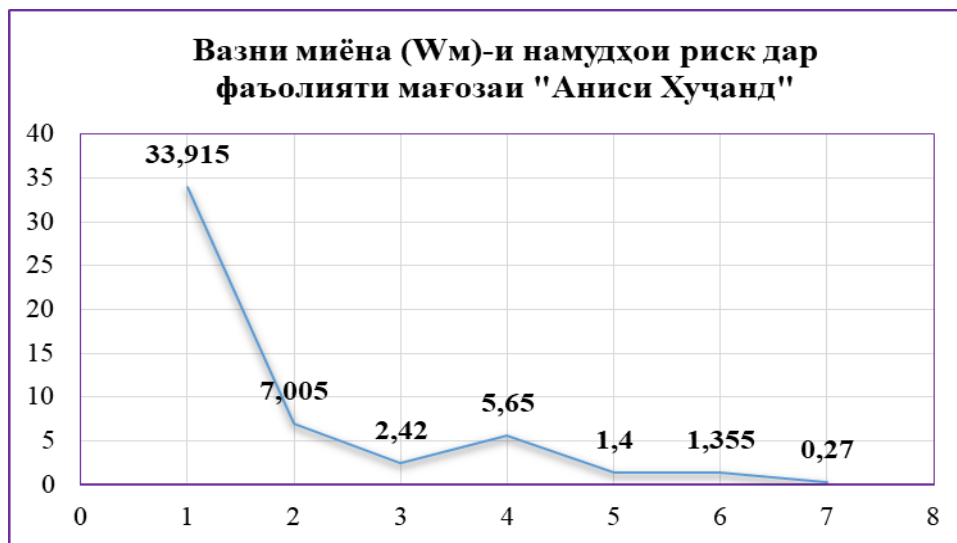
Рискҳои оддӣ S_i	Вазнҳо W_i	Эҳтимол ият V_i	Ҳол $W_i * V_i$	Рискҳои оддӣ S_i	Вазнҳо W_i	Эҳтимол ият V_i	Ҳол $W_i * V_i$
P-1				P-4			
P-1.1	0,120	95,0	11,4	P-4.1	0,053	50,0	2,65
P-1.2	0,102	80,0	8,16	P-4.2	0,039	45	1,755
P-1.3	0,073	80,0	5,84	P-4.3	0,025	30	0,75
P-1.4	0,059	75,0	4,42	P-4.4	0,011	45	0,495
P-1.5	0,039	50,0	1,95	Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,128	X	5,650
P-1.6	0,024	60,0	1,44	P-5			
P-1.7	0,017	25,0	0,425	P-5.1	0,035	10	0,35
P-1.8	0,014	20,0	0,28	P-5.2	0,023	40	0,92
Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,448	X	33,915	P-5.3	0,013	10	0,13
P-2				Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,071	X	1,400

Идомаи ҷадвали 2.2.8							
P-2.1	0,061	45,0	2,745	P-6			
P-2.2	0,047	35,0	1,645	P-6.1	0,025	50	1,25
P-2.3	0,037	35,0	1,295	P-6.2	0,007	15	0,105
P-2.4	0,033	20,0	0,66	Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,032	X	1,355
P-2.5	0,022	30,0	0,66	P-7			
Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,2	X	7,005	P-7.1	0,010	15	0,15
P-3				P-7.2	0,006	20	0,12
P-3.1	0,051	30,0	1,53	Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,016	X	0,270
P-3.2	0,034	15	0,51				
P-3.3	0,019	20	0,38				
Ҷамъ дар гурӯҳ:	0,104	X	2,420				

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз натиҷаи назарсанҷии коршиносон

Чуноне ки, аз ҷадвали болоӣ дида мешавад, баҳои миёна барои P1-P7 - 7,431 холро ташкил дод, аз ҷумла: P1- 33,915 хол; P2– 7,005 хол; P3 – 2,420 хол; P4– 5,650 хол; P5– 1,400 хол; P6 – 1,355 хол; P7 - 0,270 хол.

Дар шакли нақша ҳиссаи онҳо чунин шаклро дорад (диаграммаи 2.2.3).

Диаграммаи 2.2.3- Вазни миёна (W_m)-и намудҳои риск дар фаъолияти мағозаи "Аниси Хучанд" (ҳисоби муаллиф).

Ҳамчунин дар асоси маълумоти диаграммаи 2.2.3 дида мешавад, ки дар мағозаи «Аниси Хучанд» тибқи ҳисобҳо, аз ҳама зиёд аст:

- rischi вобаста ба сатҳи ташкили раванди савдо (P 1.1- 11,40хол);
- rischi вобаста бо сифати мол дар муқоиса бо шабеҳи он (P 1.2 - 8,16хол).

Бо назардошти он, ки риск чузъи чудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, барои ҳар як намуди он бояд тадбирҳои мувофиқи пешгирӣ, маҳдудсозӣ ва идоракунии пешбинӣ карда шаванд. Самаранокии идоракунии риск пеш аз ҳама аз сатҳи саривақт муайян намудани омилҳои хавфзо ва арзёбии эҳтимолии таъсири онҳо ба натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ вобаста аст. Дар ҳолате ки фаъолияти тиҷоратӣ ба таъсири омилҳои дохилии риск дучор мегардад, зарур аст, ки имкониятҳои коҳиш додани таъсири манфии онҳо тавассути истифодаи воситаҳои таҳлили иқтисодӣ, тақмили низоми идоракунии ва назорати мунтазами равандҳои хоҷагидорӣ мавриди омӯзиш қарор дода шаванд. Ин гуна тадбирҳо имкон медиҳанд, ки сатҳи талафоти эҳтимоли паст гардида, устуворӣ ва самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити номуайянии муҳити бозорӣ таъмин карда шавад.

2.3 Усулҳои ташаккули низоми идоракунии риск ва омилҳои таъсиррасони он дар корхонаҳои савдои чакана

Савдои чакана яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди миллӣ дар шароити рақамикунонӣ ба ҳисоб рафта, зарурияти таҳияи заминаҳои методӣ барои коркарди низоми самарабахши идоракунии риск дар он ба вуҷуд омада истодааст. Ҳамзамон риск яке аз масоили мубрами ташаккули низоми идоракунии рискҳо дар соҳаи савдои чакана буда, тибқи тадқиқотҳои иқтисодии муосир фаҳмиши якхелаи истилоҳи «идоракунии риск» ба назар намерасад.

Мавриди зикр аст, ки «...истилоҳи «идоракунии риск» бо тарзҳои гуногун шарҳ дода шуда, ҳам ба маънои маҳдуд ва ҳам ба маънои васеъ мавриди истифода қарор мегирад...»[40, 47,48] (ҷадвали 2.3.1).

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 2.3.1 бар меояд, мафҳуми идоракунии рискҳо ба *таври васеъ* тамоми маҷмӯи амалҳои амалӣ - аз қабili таҳлил,

арзёбӣ, пешгӯӣ, муайянсозӣ, андозагирӣ ва камкунии хатарҳоро дар бар мегирад.

Ҷадвали 2.3.1 – Низоми идоракунии риск дар мафҳуми васеъ ва маҳдуд*

Параметрҳо	Мафҳуми васеъ	Мафҳуми маҳдуд
Мазмун	Маҷмӯи ҳама амалҳо оид ба таҳлил, пешгӯӣ, арзёбӣ, ченкунӣ, назорат ва кам кардани хатарҳо	Танҳо амалиёти кам кардан ё бартарафсозии хатарҳо
Самтҳои асосӣ	Стратегия, таҳхис, мониторинг, назорат	Амалҳои фаврии камкунии риск (чуброн, суғурта)
Восита ва усулҳо	Таҳлили PEST, SWOT, моделсозӣ	Суғурта, сиёсати захиравӣ, диверсификатсия
Вақти таъсиррасонӣ	Пешакӣ дар раванди рӯй додани риск ва минбаъда	Асосан баъди ба миён омадани хатар
Мутахассисон	Менеджери риск, гурӯҳи идоракунии риск, таҳлилгари риск	Менеджери бехатарӣ ва мутахассиси фаврӣ
Ҳадаф	Пурра фаро гирифтани хатарҳо ва кам кардани таъсири онҳо	Бартарафсозии оқибатҳои хатар

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар ин замина, мафҳумҳои «риск-менеджмент» ҳамчун низоми мураббаи идоракунии хатарҳо ва «идоракунии риск» фарқ мекунад. Дар *маънои маҳдуд*, «идоракунии риск» танҳо ба камсозӣ ё бартарафсозии хатарҳо равона шудааст.

Чуноне, ки Боровкова В. А. қайд мекунад, натиҷаи таҳқиқи корҳои илмӣ нишон медиҳад, ки «Идоракунии риск ҳамчун фаъолияти мақсадноки идоракунии баррасӣ гардида, ба пешгирӣ ё коҳиш додани талафоти эҳтимоли ва маҳдуд намудани таъсири манфии онҳо ба натиҷаҳои фаъолияти корхона равона карда мешавад...» [53, 86, 122, 144].

Инчунин, аз нигоҳи мо, низоми идоракунии риск бояд маҷмӯи амалҳои зерин: пайгирии алтернативаҳои дорон хатар бо мақсади маҳдуд намудани таъсири риск танҳо дар доираи сатҳи иҷтимоии қобили қабул барои фаъолияти корхонаҳои савдо; таҳияи тавсияҳои илман асоснок ҷиҳати коҳиш ё бартарафсозии оқибатҳои эҳтимолии манфии хатарҳо; таъсиси низоми самарабахши идоракунии рискҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бо дарназардошти

омилҳои равонии қабули қарорҳои рискнок ва барномарезии онро фаро гирад.

Дар ин замина, яке аз шартҳои асосӣ, ин «...муайян сохтани принципҳои умумии ташкили идоракунии рискҳо ба ҳисоб меравад...» [47, 53], ки он дар ҷадвали 2.3.2 муфасссал оварда мешавад.

Ҷадвали 2.3.2 – Принципҳои ташкили идоракунии риск дар савдои чакана

Принципҳои идоракунии риск	Тавсифи принципҳои идоракунии риск
Ҳислати комплекси таъсири идоракунии	Идоракунии бояд таъсири гуногунҷабҳа (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва ғ.) дошта бошад ва мувофиқати самара ва хароҷотро дар истифодаи усулҳо таъмин намояд.
Мувозинати самара ва хароҷот	Самаранокии идоракунии бояд дар сатҳи оптималӣ қарор гирад, на максималӣ ё минималӣ, то хароҷот ва натиҷаҳо мувозинат ёбанд.
Самти афзалиятнок дар сатҳи оптималӣ	Дар амалишавии қарорҳои идоракунии бояд ба беҳтарин натиҷаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ноил шуд, ки маънои он афзалият додан ба оптималист, на максимал ё минимал аст.
Робитаи мутақобилаи усулҳои идоракунии	Усулҳои идоракунии риск бояд бо ҳам ҳамоҳанг ва ҳамкори карда шаванд, зеро қарорди як риск метавонад ба дигар рискҳо таъсири бевосита ё ғайривосита расонад.
Хусусиятҳои корхонаҳои савдо, мақсад ва вазифаҳо	Идоракунии бояд мувофиқи хусусиятҳои хоси соҳаи савдо (масалан, гардиши мол, воридоти рақамӣ, муҳити рақобатпазир) ва ҳадафҳои стратегии корхона (баланд бардоштани фурӯш, ҳифзи муштариён) танзим шавад.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Тамоми принципҳои идоракунии риск дорои хусусияти фарогир буда, ҳамаи таъсироти эҳтимолии идоракуниро ба назар мегиранд. Онҳо мувозинати миёни самара ва хароҷоти татбиқи усулҳои мушаххаси идоракуниро таъмин мекунанд, зеро идоракунии риск бояд бо хусусиятҳо ва вазифаҳои корхона мутобиқ бошад ва робитаи мутақобила байни усулҳои татбиқшаванда ва рисолати корхонаро таъмин намояд.

Ҳамчунин дар робита бо саривақтии қабули қарор доир ба пешгирии зарари моддии баамалоянда чунин шаклҳои идоракунии рискҳо муқаррар шудаанд: шакли фаъол; мутобиқшаванда; консервативӣ.

Барои дарки амиқи мазмуну моҳият, шаклҳои баёншудаи идоракунии риск хусусият, афзалият ва кабудихоии онҳоро дар намуди ҷадвали навбатӣ (ҷадвали 2.3.3) тасвир менамоем.

Ҷадвали 2.3.3 –Шакл (модел)-ҳои идоракунии рискҳо ва хусусиятҳои он*

Шакли идоракунии	Хусусият	Афзалият	Камбудӣ
Фаъол (Active)	Мушоҳидаи доимии дохилӣ ва берунӣ, пешгӯи ва қабули қарори фаврӣ	✗ ихтисори эҳтимолияти пайдоиши хавф; ✗ инкишофи сатҳи омодагӣ; ✗ иқдомҳои фаврӣ босамар.	✗ арзишноқӣ (талаби захираи зиёд); ✗ талаботи зиёд ба кадрҳои баландихисос.
Мутобикшаванда (Adaptive)	Фаъолият дар асоси таҷриба, тағйирдиҳии стратегия ва омӯхтани хатогӣ	✗ гузариш аз хатогӣ; ✗ мутобикшавӣ ба муҳити ноустувор; ✗ пасткунии таъсири хатар.	✗ талаби вақти зиёд барои таҳлил ва қабули қарор ; ✗ қабули қарори ғайриумумӣ.
Консервативӣ (Conservative)	Авлавияти амният, устуворӣ ва маҳдудсозии фаъолият барои пешгирии хатар	✗ имконпазирии идоракунии устувор; ✗ пасткунии эҳтимолияти зарарҳои бузург.	✗ аз даст додани имконоти рушди устувор; ✗ ҳассосият ва зуд тағйирёбии бозор.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши [53, 122, 144].

Албатта, шакл ё моделҳои идоракунии дар ҷадвали болоӣ зикршуда, пеш аз ҳама, хусусият ва имконоти онҳоро вобаста аз фаъолияти корхонаҳо ифода намуда, ҳар кадоми он дар ин ё он марҳилаи идоракунии афзалият ва норасоииҳои худро дорад. Вале, ҳадафи ҳар кадоми он якест, яъне пешгирӣ ва баратараф намудани эҳтимолияти пайдоиши хавфу хатари гирифтани зарари моддию молиявӣ мебошад.

Таҳлили таҷрибаҳои амалии соҳаҳо нишон медиҳанд, ки «...истифодаи усулҳои идоракунии риск дар ташкилотҳо суғуртавӣ ва бонкӣ то имрӯз самаранок татбиқ гардида, муассирии худро собит намудааст. Вале, дар фаъолияти корхонаҳои савдо, махсусан савдои чакана механизми идоракунии риск то ҳол ба таври кофӣ ҷорӣ нагардида ё васеъ истифода бурда

намешавад. Ин, пеш аз ҳама, ба нокифоягии дониши шахсони тасмимгиранда оид ба рискҳо ва усулҳои коркарднашудаи идоракунии рискҳо барои КСЧ вобаста аст...» [57, 59].

Ба назари мо, дар шароити корхонаҳои савдо, масъалаҳои марбут ба риск бояд аз ҷониби мутахассисон - мисли менеҷери риск, менеҷери молия ё гурӯҳи мутахассисони шӯъбаи молия - ҳал карда шаванд. Қабули қарорҳои идоракунӣ дар корхонаҳои савдо ба таври зич бо таҳлили ҳамаи намудҳои рискҳо алоқаманд аст.

Менеҷери риск бояд тавонад сатҳи рискро ба дараҷаи оптималӣ кам намуда, сатҳеро ки барои корхона мувофиқ ва идорашаванда аст ба инобат гирад. Ҳатто дар сурати рӯй додани ҳолатҳои хатарнок, ӯ бояд имкони кам кардани оқибатҳои манфиро таъмин намояд.

«...Усулҳои идоракунии риск бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти савдои чакана ва раванди идоракунӣ ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд...» [53, 122, 144] (ҷадвали 2.3.4).

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки дар баробари усулҳои пешгирӣ ва ҷубронии дар ҷадвал зикршуда, усулҳои дигари идоракунии риск (локализозӣ ва диверсификатсия) низ истифода бурда мешаванд.

Усулҳои локализозии рискҳо одатан дар ҳолатҳои татбиқ мегарданд, ки муайянсозии ошкоро ва дақиқи хавфҳо ва манбаъҳои онҳо имконпазир мебошад. Бо ҷудо кардани бахшҳо ё марҳилаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар осебпазир ба воҳидҳои алоҳидаи ташкилот, сатҳи идорашавии онҳо афзоиш ёфта, имкони коҳиши таъсири умумии риск таъмин мегардад.

Усулҳои диверсификатсияи риск дар бар мегиранд тақсими сармоягузорӣ миёни объектҳои гуногуни дорои хусусият ва самтҳои мустакили фаъолият, махсусан дар доираи низомҳои логистикӣ, ки бо ҳам вобастагии мустаким надоранд. Ин гуногунсозӣ барои коҳиши таъсири хавфҳои инфиродӣ ва камкунии талафоти умумӣ мусоидат менамояд.

Зикр намудан зарур аст, ки гурӯҳи усулҳои ҷуброни рискҳо бо ташаккули механизмҳои пешгирии рискҳо иртиботи зич доранд. Ин усулҳо

одатан заҳматталаб ва захираталаб буда, барои татбиқи муассири онҳо гузаронидани таҳлили амиқи пешакӣ талаб карда мешавад.

Чадвали 2.3.4 –Гуруҳбандии усулҳои идоракунии риск дар КСЧ

Ало- мат	Усулҳо	Чораҳои татбиқи усулҳои идоракунии
Гуруҳи усулҳои пешгирии риск		
УПР1	Назорати дохилӣ	➤ Ташкили системаи мониторинг ва санҷишҳо дар корхона. ➤ Мутобиқгардонии равандҳо бо стандартҳои байналмилалӣ. ➤ Назорати ҳисоботҳои молиявӣ қарзӣ.
УПР2	Омӯзиш ва таълими кормандон	➤ Ташкили тренингҳо ва курсҳои таҳассусӣ барои кормандон. ➤ Таҳия ва амалисозии барномаҳои омӯзишии дарозмуддат. ➤ Огоҳ сохтани кормандон дар бораи хатарҳои эҳтимолӣ.
УПР3	Суғуртаи амвол	➤ Интихоби усули суғурта вобаста ба эҳтимолияти хатар. ➤ Назорати шартномаҳои суғурта бо таъмингарони бозътимод. ➤ Пардохти суғурта ва баррасии мунтазами хавфҳо.
УПР4	Назорати таъмингарон	➤ Баррасии шарикон ва таъмингарон тибқи арзёбии ҷубронпазирӣ. ➤ Санҷиш ва таъриф кардани шартномаҳои таъминот. ➤ Истифодаи амалҳои байниминтақавӣ барои пасткунии хавф.
УПР5	Нақшаи ҳолатҳои фавқулода	➤ Таҳияи нақшаи амалӣ барои ҳолатҳои фавқулодда. ➤ Омодагӣ ба ҳолати риск ва татбиқи чораҳо дар ҳолати фавқулода. ➤ Озмоиш ва тактикаи амалии ҳодисаҳои фавқулодда.
Гуруҳи усулҳои ҷубронии риск		
УҚР 1	Суғуртаи умумӣ	➤ Суғуртаи амвол, коргарон ва фаъолияти иқтисодии корхона. ➤ Танзими равандҳои суғурта дар асоси таҳлили хавф. ➤ Танзими тариф ва шартномаҳои суғурта барои коҳишдиҳии хавф.
УҚР 2	Фонди эҳтиётӣ	➤ Ташаккули захираҳо барои пешгирии ҳолатҳои риск. ➤ Таини фоизҳо аз фонди захиравӣ дар ҳолатҳои фавқулодда. ➤ Назорат ва истифодаи мунтазами маблағҳо барои пардохти зарар.
УҚР 3	Шартномаҳои муҳофизатӣ	➤ Омода кардани шартномаҳои ҳуқуқӣ барои муҳофизати корхона. ➤ Аниқсозии ўҳдадорӣ ва вазифаҳои тарафайни шартномаҳо. ➤ Баррасии дурусти шартномаҳо дар ҳолатҳои баҳс.
УҚР 4	Ҷуброни дохилӣ	➤ Воридкуни зарарҳои дохилӣ дар феҳристи таҳлили хавф. ➤ Ҳамоҳангсозии иҷроиши амалиёти воҳидҳои дохилӣ. ➤ Тағйирот дар равандҳои дохилии корхона ва ислоҳи ҳатогиҳо.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Ба қатори чунин усулҳо метавон банақшагирии стратегии фаъолияти корхонаро шомил намуд, ки дар ҳолатҳои фарогири ҳамаи ҷонибҳои

фаъолияти корхона метавонад таъсири мусбат ва устуворро ба идоракунии риск расонад.

Ҳамчунин, таҳияи сценарияҳои рушд ва арзёбии муҳити эҳтимолии иқтисодию иҷтимоӣ, ҳукуқӣ ва бозорӣ барои иштирокчиёни лоиҳа, мониторинги доимии муҳити «...макроиқтисодӣ, таҳлили омилҳои меъёрӣ-ҳукуқӣ, пайгирии иттилооти ҷорӣ оид ба равандҳои марбут ба ташкили низоми дохилии захиравӣ (аз ҷумла, шаклҳои дохилии суғурта) муҳим...» [53] ба шумор мераванд. Ғайр аз ин, зарур аст, ки ба масъалаи пешгирии хатарҳо таваҷҷуҳи махсус зихир гардад. Ҳарчанд КСЧ метавонанд хавфҳои муайянро коҳиш диҳанд, вале бартарафсозии комили онҳо дар амал ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, ҳадаф бояд ба коҳиши эҳтимол ва таъсири хавфҳо равона карда шавад, на ба бартарафсозии пурраи онҳо, яъне пешгирии эҳтимолияти пайдоиши риск.

Пешгирии риск – қобилияти муҳофизат кардани корхона аз ҳолатҳои ногаҳонӣ, садама ва ё омилҳое, ки боиси пайдоиши риск мегарданд, тавассути як қатор чораҳои пешакӣ банақшагирифтaro дар назар дорад.

Чораҳои пешгирӣ - ин амалҳое мебошанд, ки барои пешгирии рӯй додани ҳодисаҳои ғайричашмдошт андешида шуда, бо мақсади кам кардани сатҳи талафот нигаронида шудаанд.

Ҳар чанде ҳар як корхона (аз ҷумла КСЧ) барои ҷорӣ намудани чораҳои пешгирӣ манфиатдор аст, вале дар амал татбиқи он бинобар маҳдудиятҳои техникӣ ва иқтисодӣ мудом имконпазир набуда, дар аксари ҳолатҳо бо хароҷоти молиявӣ ҳамроҳ аст, ки амалӣ гардонидани он мушкил мегардад.

Ба назари мо, гузоришдиҳӣ худ метавонад як воситаи муҳими пешгирӣ аз хатар ё риск арзёбӣ гардад, ки онро ҳамчун репортинг низ тавсиф мекунанд. «...Репортинг худ аслан – ин раванди ҳуҷҷатгузории мунтазами маълумоти марбут ба таҳлил ва арзёбии хатарҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад...» [19]. Ҳамчунин он сабти хатарҳои боқимондaro пас аз татбиқи чораҳои идоракунии риск дар бар мегирад. Ҳамаи ин маълумот бояд дар

пойгоҳҳои иттилоотӣ ва шаклҳои муайяни ҳисоботӣ ба қайд гирифта шаванд, то ки дар оянда дастрасӣ ва истифодаи онҳо барои КСЧ осон ва самараовар бошад.

Яке аз самтҳои муҳими идоракунии риск ин кам кардани талафот буда, КСЧ мебояд кӯшиш кунад, ки талафоти бузургро пешгирӣ намояд. Тарики риояи ҳамаи талабот ва меъёрҳои қонунгузориҳо, корхона ҳангоми пайдоиши ҳодисот аз муҷозотҳои иловагӣ дар канор бошад.

Дигар усули муҳимтарин барои ихтисори зарари моддию молиявӣ барои КСЧ ин татбиқи низоми босамари идоракунии сифат маҳсуб меёбад. Низоми мазкур, тарики унсурҳои додани кафолат ба сифат, банақшагирӣ, назорат, танзим ва беҳтаргудонии сифат амалӣ гардонидани мешавад.

Бояд таъкид кард, ки «...низоми муосири идоракунии сифат дар корхонаҳои савдои чакана (КСЧ) дар марҳилаи ҳозира як раванDEST, ки тамоми ҷанбаҳои фаъолияти тижоратиро фаро мегирад: аз маркетинг ва таҳқиқоти бозор, таҳлил ва хариди захираҳои молӣ, то ҷамлу нақл ва нигоҳдории молҳо бо нигоҳдории сатҳи сифат, хизматрасонӣ ва фурӯш, инчунин борбандӣ ва хизматрасониҳои пас аз фурӯш. Ин раванд ҳамаи қадамҳои муҳими истеҳсолот ва тижоратро дар бар мегирад ва сифати хизмат ва маҳсулотро таъмин мекунад. Ҳамчунин низоми сифат идоракунии кормандонро ҳам дар бар гирифта, афзоиши ҳамкориҳои манфиатбахши тарафайнро дар занҷири тарафайн (таъмингар-корхона-харидор) таъмин менамояд. Ҷараёни мазкур, бо таври фаъолона дар ҳамаи равандҳо, ҷамъовариҳои мулоҳизот ва муайянсозии мақсад ва талаботҳои воқеиро ба амал мебарорад...» [38, [52](#), 83, 98].

Аз нигоҳи мо, татбиқи низоми сифат дар фаъолияти КСЧ боиси камшавии хароҷоти умумӣ, афзоиши самаранокии идоракунӣ ва бештар қонеъ гардонидани талаботи истеъмолгарон мегардад. Раванди мазкур дар навбати худ ба зиёдшавии ҳаҷми фурӯш боси гардида, ба афзоиши фоида, пардохтпазирии молиявӣ ва рақобаттавонии КСЧ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, корхонаҳои дорои сатҳи баланди идоракунии сифат метавонанд сармоягузoronро бештар ва беҳтар ҷалб намуда, барои сармоягузорӣ шароити мусоид фароҳам биёранд. Ба ақидаи мо, методикаи худбаҳодиҳӣ барои КСЧ имконият медиҳад, ки фаъолияти худро онҳо бо истифода аз нишондиҳандаҳои иқтисодӣ арзёбӣ карда, ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфро аниқ ва ретинги умумиро муайян намояд. Методикаи зикршуда метавонад аз ҷониби ҳам худи муттаҳассисони корхона ва ҳам коршиносони берунӣ татбиқ гардад.

Афзалияти муҳими усули худбаҳодиҳӣ дар он дида мешавад, ки он хангои истифодаи усул омилҳои ҳархеларо, ба монанди: қаноатмандии коргарон, таъсири фаъолияти КСЧ ба ҷамъият ва натиҷаҳои фаъолиятимолӣвино куллан ба эътибор мегирад.

Натиҷаҳои таҳқиқот муайян намуд, ки стандартикунонӣ, метрология ва сертификаткунонӣ унсурҳои ҷудонашавандаи низоми идоракунии сифат мебошанд ва онҳо имрӯз, дар кишвар Консепсияи низоми миллии стандартиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Ҳадафи асосии ин Консепсия таъмин намудани сифат ва рақобаттавонии мол, кор ва хизмат буда, бо ёрии он мутобиқатсозии стандартҳои Тоҷикистон бо стандартҳои байналмилалӣ сифат ва рақобаттавонии маҳсулот дар бозорҳои байналмилалӣ амалӣ мегардад.

Ҳамзамон, чунин мешуморем, ки «...барои коҳиш додани сатҳи риск дар КСЧ бояд намунаи усулҳои навӣ идоракунии сифат истифода гардад, зеро онҳо тибқи равиш ва принципҳои умумии сифат (TQM-идоракунии умумии сифат) таҳия гардидаанд, ки худ ин консепсия (TQM) бо назардошти дар мадди аввал гузоштани таваҷҷуҳ ба харидор, мавқеи идоракунии дар фаъолият, ҳамкорӣ бо таъмингарон ва харидорон, тақомулдиҳии пайваста, низоми идораи сифат, ҳамкорӣ бо ҷамъият ва натиҷаҳо тақия менамояд...» [53] (ҷадвали 2.3.5).

Яке аз усулҳои муҳимтарин дар идоракунии риск — ин усули интиқолдиҳии риск мебошад.

Ҷадвали 2.3.5 - Принципҳои асосии концепсияи TQM

Принципҳои асосии TQM	Тавсифи кӯтоҳ
Таваҷҷӯҳ ба истеъмолкунанда	Қонеъ кардани эҳтиёҷҳо ва интизориҳои мизочон
Нақши идоракунии дар ташкили кор	Роҳбарӣ ва идоракунии барои таъмини сифат ва самаранокӣ
Шарикӣ бо таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон	Ҳамкории мутақобилан судманд бо таъминкунандагон ва мизочон
Такмили доимӣ	Чустуҷӯи пайвастаи роҳҳо барои беҳтар кардани раванди фаъолият ва маҳсулот
Низоми идоракунии сифат	Қорикунии низомҳои самаранокӣ идоракунии сифат
Ҳамкорӣ бо ҷомеа	Муносибати мусбӣ бо ҷомеа ва муҳити атроф
Самти натиҷаҳо	Таваҷҷӯҳ ба дастоварду натиҷаҳои аниқ ва ҷеншаванда

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

КСЧ метавонанд зарар ё эҳтимолияти rischi пайдошавандаро аз ҳисоби манбаҳои берунӣ ё худ дигар ҷонибҳо бо усули интиқолдиҳӣ руйпӯш намоянд. Интиқолдиҳии риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ба воситаи усулҳои зерин амалӣ гардонида мешавад (расми 2.3.1).

Яке аз усулҳои маъмули интиқоли риск ин хеджиронӣ мебошад, ки айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни корхонаҳои савдои чакана ба таври васеъ истифода намешавад. Хеджиронӣ усули интиқоли риск тавассути хариду фурӯши шартномаҳои фьючерсӣ дар вақти фурӯши маҳсулот бо мӯҳлати амалиёти баракси таҳвилӣ мебошад. Ин амал тағйирёбии ногаҳонии нархҳо пешгирӣ мекунад. Хеджиронӣ яке аз роҳҳои маъмули коҳиш додани риск ба ҳисоб меравад.

Зикр кардан ҷоиз аст, ки «...тақомули низоми РМ ҳамчун ҷузъи низоми умумии идоракунии фаъолияти хоҷагии корхона ва ташкилотҳо зерин таъсири маҷмӯи омилҳо қарор дорад...» [53]. Самаранокӣ фаъолияти он ба сатҳ ва ҳудуди таъсиргузориин омилҳо мустақиман вобастагӣ дорад, ки арзёбии сатҳи таъсироти онҳо муҳим мебошад.

Барои арзёбии таъсири омилҳо ба ташаккули низоми риск-менеджмент аз усули PEST-таҳлил, ки гурӯҳбандӣ ва арзёбии омилҳои муҳити берунро таъмин менамояд, истифода карда мешавад.

Расми 2.3.1. Усулҳои интиқолдиҳии риск дар КСЧ (таҳияи муаллиф)

Дар асоси натиҷаи таснифоти омилҳои таъсиррасон ба МРМ тавассути PEST – таҳлил мегузарем ба ҳисоби натиҷаи арзёбии экспертии коршиносон доир ба дараҷаи таъсиррасонии омилҳо.

Барои иҷрои ин амал, сараввал, натиҷаи ҳолгузори коршиносонро муайян намуда сипас, ба ҳисоби дараҷаи таъсири омилҳо мегузарем (ҷадвали 2.3.6).

Барои арзёбии коршиносии дараҷаи таъсири омилҳо, ақидаи аксар коршиносони сатҳҳои роҳбарӣ ҷамъоварӣ гардида, шумораи он ба 8 нафар тақсим карда шуда, шумораи омилҳо ба 16 банд ҷудо карда шудааст.

Чадвали 2.3.6 - PEST – таҳлили омилҳои таъсиррасон ба механизми риск-менеджмент дар корхонаҳои савдои чакана

Гурӯҳи омилҳо	Аломат	Гурӯҳи омилҳо	Аломат
Сиёсӣ (Political)	(P)	Иқтисодӣ (Economic)	(E)
Номукаммалии бамеъёргии риск дар конунгузории соҳаи савдо	P ₁	Таваррум ё ноустувории қурби асъори милли	E ₁
Тағйирёбии қоида ва меъёрҳои андозбандӣ ва пардохтҳои гумрукӣ	P ₂	Нокифоягии сармоягузорӣ барои татбиқи низоми риск-менеджмент	E ₂
Сиёсати давлатӣ ва маҳдудиятҳо дар соҳаи савдо	P ₃	Дараҷаи баланди рақобати носолим дар бозор	E ₃
Фишори идора ва мақомотҳои танзимкунанда ва ё бюрократия	P ₄	Тағйирёбии қобилияти харидории аҳоли	E ₄
Иҷтимоӣ (Social)	(S)	Технологӣ (Technological)	(T)
Тағйирёбии афзалиятҳо ва талаботи истеъмолгарон ба молҳо	S ₁	Номукаммалии низомҳои иттилоотӣ дар самти рақамисозии идоракунии риск	T ₁
Дараҷаи пасти фарҳанги молиявӣ ва тижоратӣ дар ҷомеа	S ₂	Таҳдидҳои амнияти киберӣ ва ҳифзи маълумотҳо	T ₂
Нокифоятии кадрҳои дорои малака ва дониши риск-менеджмент	S ₃	Норасоии маблағгузорӣ барои дастрасӣ ба технологияҳои нав	T ₃
Хатарҳои дохилии корхона (бекористӣ, талафот, хатогӣ ва ғ..)	S ₄	Заифӣ дар таъмини инфрасохтори логистӣ ва таъминот	T ₄

Таҳияи муаллиф дар асоси [192, с. 93-94]

Холгузории коршиносон тибқи чадвали холгузории зерин амалӣ гардонида шудааст (ҷавали 2.3.7).

Чадвали 2.3.7- Низоми холгузории коршиносии таъсири омилҳо ба МРМ

Хол	Сатҳи таъсирот	Баҳо бо фоиз
0 ≤ 1	Бетаъсир	то 10%
1 ≤ 2	нисбатан бетаъсир	10%-20%
2 ≤ 3	Паст	30%-40%
3 ≤ 4	нисбатан паст	40%-50%
4 ≤ 5	Миёна	50%-60%
5 ≤ 6	нисбатан миёна	60%-70%
6 ≤ 7	Баланд	70%-80%
7 ≤ 8	нисбатан баланд	80%-90%
8 ≤ 9	Баландтарин	90%-100%
9 ≤ 10	бе он ғайриимкон аст	100%

Таҳияи муаллиф

Дар асоси меъёрҳои арзёбии муқарраршуда, натиҷаи пурсишномаи коршиносонро ҷамъбаст намуда, дар ҷадвали навбатӣ тасвир менамоем (ҷадвали 2.3.8).

Ҷадвали 2.3.8- Низомии ҳолгузории коршиносии таъсири омилҳо ба МРМ

№	Намуди омилҳо	Коршиносон							
		K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
1	P ₁	9	7	8	7	9	7	8	9
2	P ₂	6	8	7	6	8	6	7	8
3	P ₃	5	6	4	5	6	5	6	5
4	P ₄	6	7	5	6	7	6	5	4
5	E ₁	9	8	9	8	9	7	8	9
6	E ₂	10	9	10	9	10	8	9	10
7	E ₃	9	8	7	6	9	7	8	7
8	E ₄	6	7	8	6	7	8	7	6
9	S ₁	5	8	6	5	6	7	6	5
10	S ₂	6	7	5	4	5	6	5	4
11	S ₃	9	10	8	9	10	9	9	10
12	S ₄	7	8	6	8	6	7	6	8
13	T ₁	9	7	8	7	8	9	7	9
14	T ₂	6	5	4	6	4	6	5	4
15	T ₃	8	9	9	7	9	9	8	9
16	T ₄	9	8	7	9	8	7	9	7

Таҳияи муаллиф дар асоси ҷамъбасти пурсишномаҳо

Бо сабаби он ки дар баъзе аз рангҳои ҳолгузории коршиносон ҳолҳои як хела ба назар мерасад ва натиҷаи арзёбии он метавонад дақиқ набояд, бинобар он азнавташкилдихии рангҳоро бе назардошти тағйирдихии ақидаи коршиносон гузаронида мешавад, яъне рақамҳои байни рангҳо бояд бо таносуби ҷойдошта нигоҳ дошта шавад.

Натиҷаи аз нав ташкилдихии рангҳо дар ҷадвали навбатӣ, ки тибқи барномаи он-лайнӣ semester.ru гузаронида шудааст, дар ҷадвали навбатӣ оварда мешавад ҷадвали (2.3.9).

Барои боварӣ ҳосил намудан ба дурустии матритсаи нав суммаи рангҳои онро дар асоси формулаи зерин ҳисоб намуда натиҷаи онро месанҷем.

Ҷадвали 2.3.9- Матритсаи аз нав ташкилдиҳии рангҳо

№	Намуди омилҳо	Коршиносон								Ҷамъ	d	d ²
		K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈			
1	P ₁	12.5	5	11.5	10	12.5	8.5	11.5	12.5	84	16	256
2	P ₂	5	10.5	8	6	9	3.5	8	9.5	59.5	-8.5	72.25
3	P ₃	1.5	2	1.5	2.5	4	1	5	4.5	22	-46	2116
4	P ₄	5	5	3.5	6	6.5	3.5	2	2	33.5	-34.5	1190.25
5	E ₁	12.5	10.5	14.5	12.5	12.5	8.5	11.5	12.5	95	27	729
6	E ₂	16	14.5	16	15	15.5	12.5	15	15.5	120	52	2704
7	E ₃	12.5	10.5	8	6	12.5	8.5	11.5	7.5	77	9	81
8	E ₄	5	5	11.5	6	6.5	12.5	8	6	60.5	-7.5	56.25
9	S ₁	1.5	10.5	5.5	2.5	4	8.5	5	4.5	42	-26	676
10	S ₂	5	5	3.5	1	2	3.5	2	2	24	-44	1936
11	S ₃	12.5	16	11.5	15	15.5	15	15	15.5	116	48	2304
12	S ₄	8	10.5	5.5	12.5	4	8.5	5	9.5	63.5	-4.5	20.25
13	T ₁	12.5	5	11.5	10	9	15	8	12.5	83.5	15.5	240.25
14	T ₂	5	1	1.5	6	1	3.5	2	2	22	-46	2116
15	T ₃	9	14.5	14.5	10	12.5	15	11.5	12.5	99.5	31.5	992.25
16	T ₄	12.5	10.5	8	15	9	8.5	15	7.5	86	18	324
Σ		136	136	136	136	136	136	136	136	1088		15813.5

Ҳисоби муаллиф дар асоси сарчашма [28]

$$d = \sum x_{ij} - \frac{\sum \sum x_{ij}}{n} = \sum x_{ij} - 68$$

Санҷиши дурустии таҳияи матритса дар асоси ҳисоби ҷамъи санҷишӣ чунин ҳосил гардид:

$$\sum x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2} = \frac{(1+16)16}{2} = 136$$

Аз ин ҷо, бармеояд, ки маблағи сутунҳои матритса бо суммаи байни худ ва маблағи санҷишӣ баробар аст ва ин аз дурусти он шаҳодат медиҳад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки омилҳои таҳқиқшаванда дараҷаи таъсири гуногун дошта, арзёбии онҳо дар ҷадвали 2.3.10 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 2.3.10- Мавқеи ҷойгиршавии омилҳо вобаста аз вазни таъсиррасонӣ

Мавқеъ	Омилҳо	Суммаи рангҳо	Мавқеъ	Омилҳо	Суммаи рангҳо
1	P ₃	22	9	E ₃	77
2	T ₂	22	10	T ₁	83.5
3	S ₂	24	11	P ₁	84
4	P ₄	33.5	12	T ₄	86
5	S ₁	42	13	E ₁	95
6	P ₂	59.5	14	T ₃	99.5
7	E ₄	60.5	15	S ₃	116
8	S ₄	63.5	16	E ₂	120

Ҳисоби муаллиф дар асоси сарчашма [28]

Албатта, барои дурустии натиҷаи ҳисоби вазни омилҳои таъсиррасон бояд дараҷаи мувофиқатии ақидаи ҳамаи коршиносон арзёбӣ карда шавад.

Барои ноил гардидан ба ин мақсад аз коэффитсиенти конкордатсия дар ҳолате, ки рангҳои бо ҳам алоқаманд мавҷуд аст, истифода мебарем ва тавассути формулаи зерин дараҷаи мувофиқати (W) ҳар як рангро ҳисоб менамоем.

$$W = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot m^2(n^3 - n) - m \cdot \sum T_i}, \quad (1)$$

дар ин ҷо,

$$S = 15813.5, n = 16, m = 8$$

$$T_i = \frac{1}{12} \cdot \sum (t_l^3 - t_l), \quad (2)$$

дар ин ҷо,

L_i – шумораи алоқамандӣ (намуди унсурҳои такрорёбанда) дар ҳолгузории i -ум коршинос, t_l – шумораи унсурҳо дар l -ум алоқа барои i -ум коршинос (шумораи унсурҳои такрорёбанда).

$$T_1 = [(6^3-6) + (5^3-5) + (2^3-2)]/12 = 28$$

$$T_2 = [(5^3-5) + (6^3-6) + (2^3-2)]/12 = 28$$

$$T_3 = [(4^3-4) + (3^3-3) + (2^3-2) + (2^3-2) + (2^3-2) + (2^3-2)]/12 = 9$$

$$T_4 = [(3^3-3) + (5^3-5) + (2^3-2) + (2^3-2) + (3^3-3)]/12 = 15$$

$$T_5 = [(4^3-4) + (3^3-3) + (3^3-3) + (2^3-2) + (2^3-2)]/12 = 10$$

$$T_6 = [(6^3-6) + (4^3-4) + (2^3-2) + (3^3-3)]/12 = 25$$

$$T_7 = [(4^3-4) + (3^3-3) + (3^3-3) + (3^3-3) + (3^3-3)]/12 = 13$$

$$T_8 = [(4^3-4) + (2^3-2) + (2^3-2) + (3^3-3) + (2^3-2) + (2^3-2)]/12 = 9$$

$$\sum T_i = 28 + 28 + 9 + 15 + 10 + 25 + 13 + 9 = 137$$

Инак, мувофиқати умумии рангхоро тавассути формулаи 1 (W) ҳисоб менамоем, ки натиҷаи он чунин аст:

$$W = \frac{15813.5}{\frac{1}{12} \cdot 8^2(16^3 - 16) - 8 \cdot 137} = 0.77$$

$W = 0.77$ аз мавҷудияти дараҷаи баланди мувофиқати ақидаи коршиносон далолат медиҳад ва дурустии натиҷаи ҳисобро ифода мекунад.

Ҳамчунин барои дурустии бузургии коэффитсиенти конкордатсия низ аз формулаи мувофиқаи Пирсон истифода бурда, натиҷаи онро дар шакли зер арзёбӣ менамоем:

$$\chi^2 = \frac{S}{\frac{1}{12} \cdot mn(n+1) + \frac{1}{n-1} \cdot \sum T_i}, \quad (3)$$

Инак, натиҷаи ҳисоб чунин шаклро ба худ мегирад.

$$\chi^2 = \frac{15813.5}{\frac{1}{12} \cdot 8 \cdot 16(16+1) + \frac{1}{16-1} \cdot 137} = 91.83$$

Бузургии χ^2 ҳисобшуда дар муқоиса бо бузургиҳои ҷадвал барои шумораи дараҷаҳои озоди $K = n-1 = 16-1 = 15$ ва дар ҳолати сатҳи гузошташуда $\alpha = 0.05$

Ҳамчунин, агар χ^2 ҳисоби $91.83 \geq$ аз бузургии ҷадвали (15813.5) бошад, он гоҳ $W = 0.77$ – бузургии тасодуфи нест, аз ин лиҳоз натиҷаҳои бадастомада бамаврид буда, метавонанд дар оянда истифода гарданд.

Ҳамин тавр, дар асоси суммаи рангҳои (ҷадвали 2.3.10) метавон бузургии назарраси омилҳои таъсиррасонро ба МРМ дар корхонаҳои савдои чакана ҳисоб намуд. Дар натиҷаи матритсаи назарсанҷии коршиносии аз нав ташкилдодашуда тавассути формулаи $s_{ij} = x_{\max} - x_{ij}$, ки $x_{\max} = 10$ аст, тартиб дода, натиҷаи арзёбиро аз рӯи PEST – таҳлил тасвир менамоем (ҷадвали 2.3.11).

Ҷадвали 2.3.11- Натиҷаи арзёбии сатҳи таъсири омилҳо ба MPM

Гурӯҳи омилҳо (P)	Вазни миёнаи холҳо	Бо %	Гурӯҳи омилҳо (E)	Вазни миёнаи холҳо	Бо %
P ₁	0,045	4,47	E ₁	0,036	3,63
P ₂	0,067	6,70	E ₂	0,014	1,40
P ₃	0,106	10,61	E ₃	0,053	5,31
P ₄	0,095	9,50	E ₄	0,070	6,98
Ҷамъ:	0,313	31,28	Ҷамъ:	0,173	17,32
Гурӯҳи омилҳо (S)	Вазни миёнаи холҳо	Бо %	Гурӯҳи омилҳо (T)	Вазни миёнаи холҳо	Бо %
S ₁	0,089	8,94	T ₁	0,045	4,47
S ₂	0,106	10,61	T ₂	0,112	11,17
S ₃	0,017	1,68	T ₃	0,034	3,35
S ₄	0,067	6,70	T ₄	0,045	4,47
Ҷамъ:	0,279	27,93	Ҷамъ:	0,236	23,46

Ҳисоби муаллиф

Натиҷаи арзёбии сатҳи таъсири омилҳои таъсиррасон ба механизми риск-менеджмент (MPM) дар соҳаи савдои чакана нишон дод, ки онҳо бо таври мухталиф дар доираи гурӯҳҳо таъсиргузор мебошанд ва аз ҳама таъсири бештарро омили T₂ - 11,17%, P₃ ва S₂ - 10,61% ва дигарон доранд.

Барои бо таври возеҳ тасвир намудани таъсири омилҳо дар маҷмӯъ онҳоро дар шакли диаграммаи зерин (диаграммаи 2.3.1) тасвир намоем.

Диаграммаи 2.3.1- Ҳиссаи омилҳои таъсиррасон ба MPM дар корхонаҳои савдои чакана тибқи натиҷаи PEST – таҳлил (таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.3.11)

Дар асоси диаграммаи 2.3.1 дида мешавад, ки ҳиссаи таъсиротро ба раванди ташаккули МРМ дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана тибқи гурӯҳбандии омилҳо, омилҳои сиёсӣ (P) – 31%, иҷтимоӣ (S) – 28%, техникӣ (T) – 24% ва иқтисодӣ (E) – 17% бо ҳамин тартиб мегузоранд. Вале, дар ҳисоби алоҳидагӣ ҳиссаи аз ҳама бештари таъсиротро омили T_2 - 11,17% мегузорад.

Дар ҳамин замина, бояд таъкид кард, ки барои корхонаҳои савдои чакана татбиқ ва амалигардонии МРМ бо назардошти ҳамаи омилҳои таъсиррасон ва имкониятҳои мавҷудаи баҳогузорӣ ба идоракунии риск ба таври самаранок аҳаммияти муҳим дорад.

**Дар натиҷаи нишондиҳандаҳои омории соҳа дар доираи боби мазкур
чунин хулосабарорӣ карда мешавад:**

1. Натиҷаи таҳлили маълумотҳои омории савдои чаканаи вилояти Суғд нишон дод, ки он дар савдои чаканаи ҷумҳурӣ нақши назаррас (32,19%) дошта, динамикаи инкишофи он дар 5 соли охир 145,73%-ро ташкил додаст, ки дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ натиҷаи назаррас аст. Таҳлили гардиши молии СЧ вилоят нишон дод, ки соҳа пурра аз ҳисоби моликияти шахсӣ ташаккул ёфта, манбаи ташкилии гардиши молии онро 69,16% бозорҳои номуташаккил дар бар мегиранд. Натиҷаи таҳлили интегралӣ фаъолияти КСЧ нишон дод, ки сатҳи рушди инфрасохтори соҳа нисбат ба сатҳи истифодабарии он нисбатан қафо мондааст;

2. Дар натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии КСЧ-и пешсаф ва бозорҳои иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд мушоҳида гардид, ки самранокии фаъолияти корхонаҳои шаклҳои супермаркет ва мағозаҳо нисбатан аз бозорҳо ва дигар шакли субъектон беҳтар аст. Сатҳи rischi савдо тибқи намудҳои он (7 номгӯй) гузаронида, бо истифода аз усули эксперти арзёбӣ ва дар натиҷа меъёрҳои пайдоиши риск гурӯҳбандӣ карда шуд. Тибқи он дар ҳолати то 25% эҳтимолият будан, шумораи бештари rischiҳо, махсусан rischi ба фуруш нарафтани мол ба амал меояд;

3. Арзёбии усулҳои методии таҳияи низоми идоракунии риск дар КСЧ муайян намуд, ки усулҳои методии арзёбии он вобаста аз марҳилаҳои пайдоши риск ба гурӯҳи усулҳои пешгирии риск (УП1-УП5) ва гурӯҳи усулҳои ҷубронии натиҷаи риск (УҚ1-УҚ4) ҷудо шуда, арзёбӣ мегарданд. Муайян шуд, ки усулҳои арзёбии риск меҳнатталаб буда, тибқи принципҳои мухталиф, аз ҷумла принципҳои асосии концепсияи TQM арзёбӣ мегарданд. Инчунин дар натиҷаи таҳлили омилҳои таъсиррасон аниқ гардид, ки ба низоми идоракунии риск таъсири бештарро омилҳои сиёсӣ (31%) ва омилҳои техникӣ (28%) дошта, ҳангоми таъсиси низоми идоракунии ба инобат гирифтани онҳо муҳим мебошад.

БОБИ 3. САМТҲОИ МУОСИРИ ТАШАККУЛЁБИИ МЕХАНИЗМИ РИСК-МЕНЕҶМЕНТ ДАР КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

3.1. Стратегияи риск-менеҷмент дар рушди фаъолияти корхонаҳои савдои чакана

Дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ, самаранокии фаъолияти корхонаҳо бештар ба қобилияти онҳо дар ошкорсозӣ, арзёбӣ ва идора намудани омилҳои риск вобаста мебошад. Маълумоти бадастомада дар натиҷаи таҳлили ҳамаҷонибаи хавфҳо ҳамчун заминаи муҳим барои интихоби қарорҳои асосноки идоракунӣ хизмат мекунад. Хусусан, барои корхонаҳои савдои чакана, ки фаъолияти онҳо таҳти таъсири доимии тағйироти муҳити бозорӣ, талаботи истеъмолкунандагон ва рақобат қарор дорад, истифодаи натиҷаҳои баҳодиҳии риск аҳамияти махсус касб менамояд. Ин раванд ба роҳбарияти корхона имкон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки рушдро муайян намуда, стратегияҳои дарозмуддати мутобиқ ба шароити бозорро таҳия ва татбиқ намояд, инчунин устувории фаъолияти иқтисодӣ ва мавқеи рақобатии худро дар оянда таъмин созад.

Ташаккул ва таҳияи стратегияи илман асоснок сохташуда дар фаъолияти КСЧ, пеш аз ҳама, бо афзоиши сатҳи риск ва зарурияти муносибатҳои низомнок ба идоракунии он алоқаманд мебошад. Дар чунин шароит муайянсозии самти стратегияи рушди фаъолияти минбаъда ба яке аз вазифаҳои калидии идоракунии корхонаҳо табдил дода шудааст. Дар таҷрибаи мусоирӣ илм ва амалияи идоракунӣ, усул ва механизмҳои гуногуни таҳияи стратегияҳо мавҷуд мебошанд. Яке аз муҳимтарини онҳо банақшагирии стратегӣ мебошад, ки на танҳо имконияти қабули қарорҳои пешгирикунанда ва мақсаднокро фароҳам меорад, балки ҳамчун воситаи муассири коҳишдиҳии риск ва таъмини самаранокии фаъолияти дохилии корхона ба амал бароварда мешавад. Маҳз, дар марҳилаи таҳияи стратегия

имкон фароҳам меояд, ки таҳлили амиқи муҳити дохила ва беруна анҷом дода шавад.

Стратегияи рушди фаъолияти КСЧ дар мувофиқат бо принципҳои гуногун, аз ҷумла: пасандозкунии маблағи сармояи худӣ, интихоби оқилонаи самти рушди сармоягузорӣ, ноил гардидан ба таносуби байни сатҳи рушди соҳибкорӣ ва навсозии фондҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, устуворгардонии ҳолати молиявӣ ва баландбардории рақобаттавонии корхона дар бозор ва инчунин ҳамоҳангсозии тақлифот ба эҳтиёҷоти бозор таҳия гардида, дар шакли ҷадвал чунин пешниҳод мешавад (ҷадвали 3.1.1)

Ҷадвали 3.1.1 - Принципҳои асосии таҳияи стратегияи КСЧ

Принсип	Шарҳи мухтасар
Ҷамъкунии сармояи худӣ	Таъмини рушди устувор тавассути пасандоз ва реинвеститсия кардани фоидаи дохилӣ
Интихоби самти оқилонаи сармоягузорӣ	Интихоби соҳа ва лоиҳаҳои воқеан фоиданок ва камхавф барои маблағгузорӣ
Мувозинати рушд ва хавф	Ҳамоҳангсозии сатҳи рушди тижорат бо сатҳи хавфи қобили қабул
Навсозии фондҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ	Модернизатсия ва навкунии захираҳои истеҳсоливу ғайримоддӣ барои нигоҳдории рақобатпазирӣ
Тақвияти вазъи молиявӣ ва рақобатпазирӣ	Беҳтарсозии сохтори молиявӣ ва афзоиши имкониятҳо барои рақобат дар бозор
Мутобиқсозии тақлифот ба талаботи бозор	Фаъолияти чандир ва мутобиқшаванда вобаста ба тағйироти талаботи истеъмолкунанда

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Сохтори таркибии стратегияи рушди фаъолияти КСЧ дар шароити номуайянии ё худ риск аз унсурҳои зерин таркиб ёфтааст: муқаррарсозии мақсади асосии корхона (аниқсозии принципҳои таъмини рушди дурнамо ва мавқеъгирӣ дар бозор); аниқсозии харидори эҳтимолӣ (қисматбандии бозор аз рӯи иқдоми маркетинг); таъсиси раванди технологӣ-тижоратӣ; муайянкунии тарзҳои дастраскунии мол ба харидорони воқеӣ; таҳлил ва назорати чораандешиҳо доир ба фурӯши мол ва хизматрасонии тижоратӣ.

Ҳамчунин бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқоти манбаҳо метавон баён намуд, ки «...менечменти стратегӣ барои субъектони иқтисодӣ нақши калидии худро дар оянда вобаста аз бартариҳои мақсаднокии худ муқаррар менамояд. Дар ин аснод, метавонем намудҳои стратегияҳои гуногунро, ки корхона ба онҳо таъҷ менамояд, ҷудо намоем...» [31, 152, 197] (Замимаи 6).

Қайд намудан ҷоиз аст, ки интихоби стратегияи рушди фаъолияти корхонаҳо тибқи дурнамои рушди онҳо дар самтҳои гуногун, муайянсозии самтҳои авлабиятдор ва тақсимои ҳадафманди захираҳои маҳдуд бо дарназардошти ба даст овардани натиҷа дар оянда амалӣ мегардад. Ҳамчунин, таъкид бояд кард, ки интихоби як ё якчанд стратегияҳо мустақиман ба омилҳои зерин вобастагӣ доранд:

- Намуд ё шакли корхона,
- Ҳаҷми корхона,
- Мақсад ва вазифаҳои, ки дар оянда ва дурнамо муқаррар гардидааст.

Аз дигар ҷониб, бояд «...интихоби стратегияи идоракунии фаъолияти корхона дар мувофиқат бо як гурӯҳ талаботҳо гузаронида шавад, аз ҷумла: дурустӣ ва далелнокии маълумот; интихоби беҳтари самти фаъолият; ошкоро будани стратегия; малакаи мутобиқгардӣ; муайянкунии дараҷаи дақиқӣ аз рӯи мақсадҳои кӯтоҳмуддат, миёна ва дарозмуҳлат. Барои татбиқи стратегия дар асоси қарорҳои идоракунӣ андешидани ҷораҳои талаб менамояд...» [53] (ҷадвали 3.1.2).

Бояд таъкид кард, ки ҳар як стратегия дар асоси тадбирҳои қабулшуда амалӣ гардонида мешавад. Дар ин аснод бояд таҳияи стратегия кулли омилҳои тақвият бахшидани даромаднокии корхонаи савдо ва фаъолгардони захираҳои дар бар гирад.

Ҳамчунин стратегияи корхонаи савдои чакана дар доираи бизнес-нақша асоснок ва самти он муайян карда мешавад. Бинобар он, масъалаи таъмини ҷандирнокии стратегияи идоракунӣ муҳим аст.

Ҳолати мазкур, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар шароити такомули равандҳои тиҷоратӣ ва технологӣ, инчунин бо дарназардошти тағйирёбии

махдудиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, бояд корхона бо таври фаврӣ ва дақиқ ба ин дигаргуниҳо мутобиқ гардад.

Ҷадвали 3.1.2 - Нақши стратегия ва тадбирҳои татбиқи он дар КСЧ

Намуди тадбирҳо	Шарҳи мазмун ва нақши тадбир
Тадбирҳои амалӣ намудани қарорҳо	Ҳар як стратегия маҷмӯи чораҳои талаб мекунад, ки қарорҳои қабулшударо амалӣ гардонад.
Сафарбаркунии захираҳо	Стратегия бояд тамоми омилҳои баландбардории даромаднокиро фаъол созад.
Татбиқи таҳқиқоти маркетингӣ	Барои таҳлили талаботи бозор ва мутобиқсозии тақлифоти маҳсулот ва хизматрасонӣ.
Инкишофи молҳои нав ва бозоргир	Корхона бояд молҳои нав таҳия ва ба бозор пешниҳод намояд.
Беҳсозии сифати хизматрасонӣ	Сатҳи баланди хизматрасонӣ яке аз омилҳои рақобатпазирӣ мебошад.
Мутобиқшавӣ ба технологияи нав	Азхудкунии равандҳо ва усулҳои нави фурӯш ва савдо барои рушди самаранок.
Сиёсати кадрҳо	Ҷалб ва омӯзиши мутахассисони қобил барои амалисозии стратегияи интихобшуда.
Сиёсати молиявӣ	Идоракунии самараноки захираҳои молиявӣ барои таъмини рушди устувор.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Дар ин замина, васеъ намудани номгӯи маҳсулоти фурӯхташаванда ва мутобиқсозии шароити фаъолияти бозорӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Стратегия бояд дорои механизми мутобиқшавӣ ба тағйироти эҳтимоли дар талаботи истеъмолгарон, муҳити беруна ва дигар омилҳои таъсиррасон бошад.

Дар шароити мавҷудияти рискҳо, интихоби стратегияи рушди фаъолияти КСЧ зери таъсири як қатор омилҳо қарор мегирад, ки андоза ва иштироки он фаъолияти дорои дараҷаи баланди хатарро маҳдуд месозад. Ба онҳо дохил мешаванд:

1) *Таъсиси фондҳо (воситаҳои молиявӣ)*, ки бо андоза ва мақсади ягона барои рушд дар ихтиёри корхона қарор мегиранд. Вобастагии фондҳо ва мақсадҳои рушди корхона, хусусан татбиқи доимӣ, муттаносибии намояндагони муқобил, ошкорнокии баҳисобгирӣ ва сатҳи пардохтпазирии молиявии КСЧ-ро инъикос мекунад.

2) **Таъсиси фонди риск.** Ин захира ё фондҳои молиявиро ифода менамояд, ки имконияти қабули қарорҳои рискнокро дар ҳолати муайян бо боварии зиёд таъмин мегардонад. Ин натиҷаи молиявӣ ё моддӣ аз оқибатҳои эҳтимолиии рисқи ҷойдошта, аз ҷумла зарари қарорҳои қабулшуда мебошад. Инчунин бояд қайд намуд, ки маблағи ҳиссагузориҳо вобаста ба ҳаҷми маблағгузории асосии дар пешистода дар шароити риск одатан 1-5 ва баъзан 10 фоизи фойдари ташкил медиҳад.

3) **Тадбирҳои идоракунӣ** маҷмӯи амалҳоро дар бар мегиранд, аз ҷумла безаргардонӣ, коҳиш ва маҳдудсозии сатҳи риск, инчунин интиқоли он ба дигар ҷонибҳо ҳангоми интихоби алтернативаҳои мавҷуда.

4) **Теъдод, ихтисос ва таҷрибаи коргарон**, ки барои таъмини фаъолияти босамари корхона натавонанд дар шароити риск, балки дар тамоми ҳолатҳо таъсир мерасонад.

5) **Омили вақт**, чора ва тадбире, ки бояд саривақти андешида шавад.

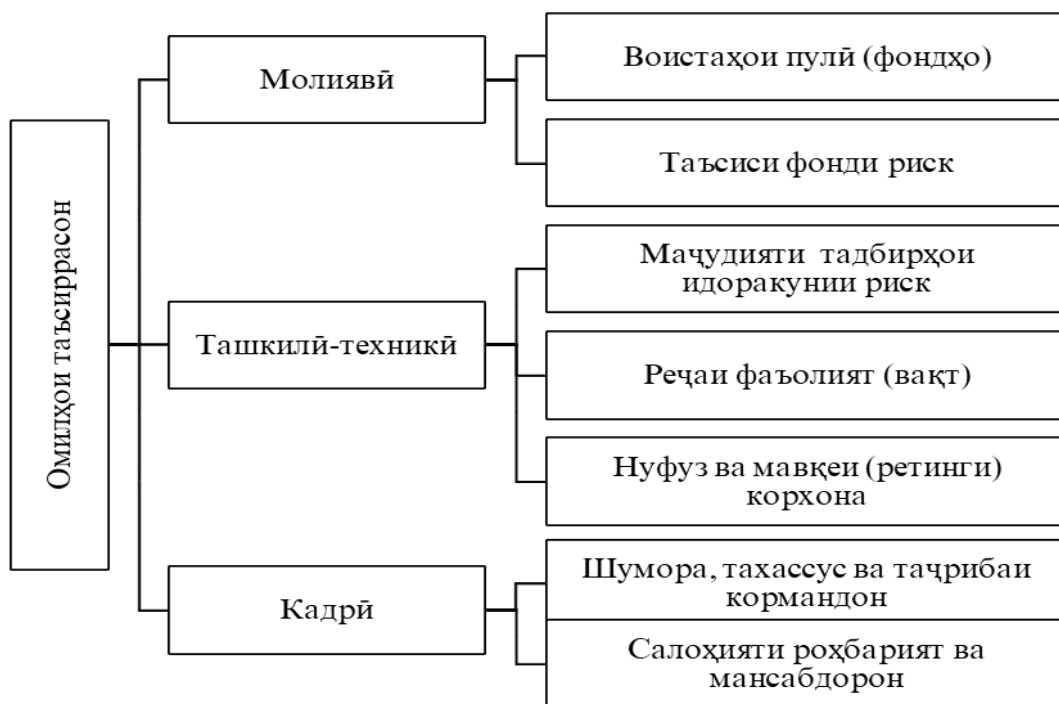
6) **Салоҳияти касбӣ ва малакаи роҳбар** дар самти интихоб ва қабули бевоситаи кормандони корхона; ҳиссиёти роҳбар; вазифаи роҳбар; ҳолати молиявии роҳбарон, ки бевосита қарорҳои рискнокро қабул мекунанд.

7) **Нуфуз ва мавқеи (рейтинги) корхона** дар бозор.

Омилҳои зикршуда хусусиятҳои гуногуни ташаккулёбӣ ва танзими дошта, таҳти гурӯҳи муайян тасниф нагардидаанд, ки ин метавонад «...ба коркарди стратегияи идоракунӣ, арзёбӣ ва пешгӯии онҳо мушқилот эҷод намояд. Аз ин рӯ, дар вобастагӣ бо хусусиятҳои ташаккулёбӣ, омилҳои таъсиррасон ба коркарди стратегияи идоракунӣ рискро, ба намудҳои зерин (расми 3.1.1) тасниф мекунанд...» [53].

Илова ба омилҳои мазкур, омилҳои дигар низ ба интихоб ва татбиқи стратегияи рушди корхонаҳои савдои чакана дар шароити риск таъсири назаррас мерасонанд. Аз ин рӯ, баҳодиҳии ҳамаҷонибаи чунин омилҳо барои таҳияи қарорҳои самараноки стратегӣ аҳамияти муҳим дорад. Ба назари коршиносон муҳимтарини онро: «...имкониятҳои молиявии корхона (аз ҷумла, дастрасӣ ба қарзҳо, қабули машварати мутахассисони бозорҳои

молиявӣ ва ғайра); хусусият ва тавсифи молҳои барои фурӯш пешниҳодшаванда; зинаҳои давраи ҳаётии мол; мавқеи корхона дар бозор; хусусияти сохтори бозор ва стратегияҳои бозории ширкатҳои рақиб ва шарик ташкил медиҳанд...»[52].

Расми 3.1.1 - Гурӯҳбандии омилҳои ташаккули стратегияи фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар шароити риск (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Интихоби стратегияи рушди корхона дар вобастагӣ аз вазифаҳо ва нақши он дар бозорҳои истеъмоли ба амал бароварда мешавад. Дар самти таҳияи стратегия нақши асосиро таҳлили таносуби мавқеи бозории корхона бо дурнамои васеъгардони бозор мебозад.

Дар вақти интихоби қисмати бозор КСЧ бояд мақсаду маром, афзалиятҳо, сатҳи рақобат, хусусияти хатти фурӯш, андозаи манфиат (фоида) ва нуфӯзи худро ба эътибор гирад. Таҷрибаҳо нишон доданд, ки одатан андозаи умумии фоида дар ҳаҷме афзоиш меёбад, ки корхона дар қисматҳои бозор бо ҳамон андоза хизматрасонӣ намудааст. Гуногунрангии (дифференсатсия)-и молҳо ҳаҷми рискро дар ҳоли камкунии қисматҳои бозорӣ коҳиш медиҳад.

Таҳлили натиҷаҳои корҳои илмӣ нишон дод, ки «...дар вақти интиҳоб намудани стратегияи рушди фаъолияти корхонаҳо, бояд қабл аз ҳама, ҷойгоҳ ва андозаи таъсири риск таҳлил ва арзёбӣ карда шавад...» [52], [139], [153].

Аз таҷрибаи КСЧ дидан мумкин аст, ки онҳо ҳангоми интиҳоби стратегияи рушди фаъолияти худ масъалаи калидиро дар ташаккули нарх мебинанд.

Бинобар он, шартҳои муҳими самаранокии фаъолияти КСЧ дар шароити бозоргонӣ, номуайянӣ ва хатарҳо (рискҳо) ба шумор мераванд:

- Асосноксозии методикаи умумии муқараркунии нарх,
- Таҳияи сиёсати оптималии нархгузорӣ ва татбиқи доимии он.

Боиси қайд аст, ки нарх яке аз воситаҳои муҳимтарини таъсиррасонии иқтисодӣ ба натиҷаҳои фаъолияти КСЧ маҳсуб меёбад. Ҳуд КСЧ нархҳоро дар мутобиқат бо шароити бозор муайян ва муқаррар менамоянд.

Илова бар ин аснод, қайд кардан ба маврид аст, ки ҳисоби муайян намудани арзиши мол низ аҳамияти махсус дошта, барои муайян кардани он зариби мушаххас пешбинӣ гардидааст. Ин зариб онро ифода менамояд, ки чӣ гуна арзиши харидории ҳар як мол ба ҳисоб гирифта шуда, дар натиҷа нархи фурӯши он (нархи чакана) муқаррар карда мешавад.

Зариби дар боло тавсифгардида ҷанбаҳои зеринро дар бар мегирад:

- хароҷот барои фурӯш,
- фоида ва ё бузургии он,
- андоз аз арзиши иловашуда ё аксиз,
- андози тибқи низоми соддакардашуда ё андоз аз даромад

Ҳамин тариқ, муқаррар кардани нарх на танҳо масъалаи молиявист, балки яке аз унсурҳои муҳими идоракунии хатар ва самаранокии фаъолияти савдо мебошад.

Дар фаъолияти корхонаи савдои (чакана), ҳисоби омили арзиширо бо формулаи зерин ба амал баровардан мумкин аст:

$$H_{\Phi} = H_X + B_c + ((H_{\Phi} - H_X) * (AAI * K_1)) + (H_{\Phi} * M_{AF} * K_2), \quad (3.1.1)$$

дар ин чо,

H_{Φ} - нархи фурӯш;

H_X - нархи харид;

БС – болонархи савдо;

ААИ – меъёри андоз аз арзиши иловашуда;

K_1 – зариби ифодакунандаи ҳиссаи арзиши иловашудаи даромади умумии корхона;

$M_{\text{АФ}}$ - меъёри андоз аз фурӯш;

K_2 – зариби ифодакунандаи ҳиссаи арзиши молҳои тариқи нақд фурӯхташуда.

Барои муайян намудани нархи фурӯш (H_{Φ})-и молҳо, бо истифода аз формулаи болоӣ формулаи навбатиро чунин табдил медиҳем:

$$H_{\Phi} = \left[\frac{((1 + \text{БС} - \text{ААИ}) * K_1)}{((1 - \text{ААИ} - M_{\text{АФ}}) * K_2)} \right] * H_X, \quad (3.1.2)$$

Дар ин формула омили арзишӣ (ОА), ки барои муайян кардани нархи фурӯш бояд нархи харид зарб карда шавад, баробар аст ба:

$$\text{ОА} = \frac{((1 + \text{БС} - \text{ААИ}) * K_1)}{((1 - \text{ААИ}) * K_1) - (M_{\text{АФ}} * K_2)}, \quad (3.1.3)$$

«...Ҳисобкунии омили арзишӣ имкон медиҳад, ки фавран андозаи болонархи савдо дар мавридҳои зарурӣ барои афзоиш додани даромад аз фурӯш тағйир дода, дар асоси зудтаргардонии суръати гардиши молҳо дар КСЧ ва дар асоси пасткунии сатҳи нархи фурӯши молҳо дар вақти гузоштани болонархи савдо тибқи усули зикршуда барои истеъмолгарон низ манфиатовар мегардад. Хавфи асосӣ барои КСЧ ҳангоми ба амал баровардани фаъолияти тиҷоратии худ онест, ки ба фаъолияти харид ва фурӯши молҳо бевосита алоқамандӣ дорад...» [53].

Мавриди зикр аст, ки эҳтимолияти барнагаштани нархи хариди мол дар мавриди созишномаи мушаххас, барои мол бо ҳарфи Ξ_n ишора мешавад. Дар вақти ҷой доштани риси баргардонидани нарх ё арзиши хариди мол,

эҳтимоли барнагаштани он, ба сифати функсияи ин ҳисса $\Theta(x)$ тасвир мегардад. Мувофиқан, $\Theta(1)$ ҳамчун эҳтимоли барнагаштани нархи хариди мол ($x=1$) ва $\Theta(0)$ эҳтимоли баргаштани пурраи он ($x=0$) қабул карда мешавад. Эҳтимоли дер баргаштани нархи моли харидашуда $\Theta(d)$, яъне ҳамчун функсияи давраи таъхир - t ишора карда мешавад. Барои арзишҳои хеле калон ин муҳлат $\Theta(d)$ ба $\Theta(x)$ майл мекунад, ки он худ ҳамчун маҳдудияти эҳтимолияти барнагаштани нархи хариди молро ифода менамояд.

Моделҳои муайянкунандаи нархи фурӯши мол ба имконоти дар ҷараёни фаъолияти худӣ КСЧ муқарар намудани меъёри муайяни болонархи савдо (BC_0) тақия намуда, нархи молро дар ҳолати комилан набудани риск ифода мекунад.

Бо назардошти он, дар шароити воқеӣ ё шароити риск он КСЧ-ро водор менамояд, ки БС-ро то бузургии ба сатҳи рискҳои эҳтимоли аз даст рафтани ғоида ё гирифтани талафотро ба инобат гирад. Дар ҳолати мазкур корхона ин ҳолатро ба инобат гирифта, бо назардошти товони зарари пешбинишуда дар болонархи савдо онро муқаррар менамояд. Дар сурати муайян будани эҳтимоли барнагаштани арзиши хариди мол дар амалиёти мазкур Θ_n , он ба $(1-\Theta_n)$ баробар мешавад. Ин маънои онро дорад, ки КСЧ бо эҳтимоли зиёд маблағи X (нархи ҷақанаи мол)-ро бояд баргардонад. Бузургии он бо таносуби зерин ифода меёбад:

$$X = (1 - \Theta_6) * \left(\frac{1 + BC_{MF}}{100\%} \right) * N_{XM}, \quad (3.1.4)$$

дар ин ҷо,

N_{XM} – нарх ё арзиши хариди мол (маблағи барои хариди мол пардохта);

Θ_6 - эҳтимоли барнагаштани хароҷоти хариди мол;

BC_{MF} – болонархи савдо, ки бо назардошти риск гузошта мешавад.

Ҳангоми мавҷуд набудани риск арзиши хариди мол дар КСЧ ба андозаи болонархи савдо BC_0 пасгардонидашуда, андозаи маблағҳои пасгардонидашуда баробар ба X_0 мешаванд:

$$X_0 = \left(\frac{1 + BC_0}{100\%} \right) * H_{XM}, \quad (3.1.5)$$

Руйпӯшкунии андозаи зарари бо rischi паснагаштани арзиши хариди мол вобаста дар ин амалиёт чунин шакл $X = X_0$ мегирад. Ҳисоби он тавассути таносуби зерин амалӣ гардонида мешавад:

$$(1 - \varepsilon) * \left(\frac{1 + BC}{100\%} \right) = \left(\frac{1 + BC_0}{100\%} \right), \quad (3.1.6)$$

Гузариш ба болонархи савдо, ки бо бузургиҳои нисбӣ бо таносуби зерин арзёбӣ мегардад:

$$BC_M = BC/100\% \text{ ва } BC_{M0} = BC_0/100\%$$

дар натиҷа ҳосил менамоем:

$$(1 - \varepsilon_6) * (1 + BC_M) = 1 + BC_{M0}, \quad (3.1.7)$$

Таносуби мазкур шартӣ ҷуброни зарарро ифода мекунад ва тибқи он меъёри болонархи савдори муайян менамояд, ки КСЧ бояд барои руйпӯшкунии зарари эҳтимоли онро чунин ҳисоб намояд:

$$BC_M = \left(\frac{(1 + BC_{M0})}{(1 - \varepsilon_6) - 1} \right) = \left(\frac{(BC_{M0} + \varepsilon_6)}{(1 - \varepsilon_6)} \right), \quad (3.1.8)$$

Бинобар сабаби он ки болонарх ҳамчун ба сифати нархи фурӯш баромад менамояд, пас таносуби ҳисоби болоӣ ҳамчун формулаи муқарракунии нархи фурӯш дар КСЧ дар шароити rischi барнагаштани арзиши хариди мол истифода мегардад. Формулаи онро дар шакли зерин метавон тавсир кард:

$$BC_M = BC_{M0} * \left(\frac{(1 + \varepsilon_6/BC_{M0})}{(1 - \varepsilon_6)} \right), \quad (3.1.9)$$

Формулаи (3.1.9) нишон медиҳад, ки меъёри BC, ки аслан нархи фурӯши чаканаи молро ифода мекунад, дар шароити мавҷудияти rischi барнагаштани маблағи хароҷоти хариди мол чунин шаклро мегирад:

$$K = \frac{BC_M}{BC_0} = \frac{H}{H_0} = \left(\frac{(1 + \Theta_6)}{\frac{BC_{M0}}{(1 - \Theta_6)}} \right), \quad (3.1.10)$$

Бузургии ба даст овардани арзиши болонархи савдоро бо пешниҳоди вобастагии охирин дар намуди зерин муқаррар кардан мумкин аст:

$$BC_M = \Theta_6 + \left(\frac{(A_{XM})}{(1 - A_{XM})} \right) * (1 + \Theta_6), \quad (3.1.11)$$

Афзоиши BC_0 баробар аст ба $(\Theta_6 / (1 - \Theta_6)) \times (1 + BC_0)$

Дар асоси вобастагии мазкур дида мешавад, ки ҳузури риск доир ба ҳолати барнагаштани маблағи барои хариди мол пардохтшуда зарурати афзоиши болонархи савдоро ба миён меоварад ва ин афзоиш ёбӣ дар шакли хаттӣ бо афзоиши эҳтимолиии Θ_0 баланд мегардад. Дар ҳолатҳое, ки арзиши эҳтимолияти барнагаштани нархи харид ба як наздик мешавад, иловапулии савдо ба шиддат меафзояд.

Дар ҳолати бо таври назаррас афзоиш додани нишондиҳандаи болонархи савдо (BC) ё худ нархи чакана, корхонаи савдо (KC) бо rischi аз даст додани муштариёни худ r_u ба r_u гардида метавонад. Вале, барои ҷуброн намудани rischi аз даст додани шумораи муштариёни дорои даромади сатҳи пасттарин, корхона rischi зарар ё талафоти молиявии худро бо ин васила нисбатан пастар мегардонад.

Мушкилии дуҷум ба афзоиши нархҳои чакана дар шароити мавҷудияти риск вобаста мебошад.

Дар ин ҳолат харидор ҳангоми хариди мол маблағи муайянро пардохт менамояд, ки бо ифодаи $((1 + BC_0) \times H_x)$ муайян карда мешавад.

Инчунин бояд таъкид кард, ки нархи фурӯш аз арзиши харид ва иловаи маржаи савдо иборат мебошад. Дар натиҷаи иваз кардани арзиши меъёри нисбии арзиши мол мувофиқи (3.1.8) натиҷаи он шакли зеринро мегирад:

$$X = \frac{(1 + (BC_{M0} + \Theta_6))}{(1 - \Theta_6)} * H_{XM} \frac{(1 + BC_{M0})}{(1 - \Theta_6)} * H_{XM} = , \quad (3.1.12)$$

Ҳангоми мавҷуд набудани риск, суммаи изофанархи савдои (C_0), ба корхонаи савдо аз ҷониби харидор пардохтшаванда тариқи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$X_0 = (1 + BC_{M0}) * H_{XM}, \quad (3.1.13)$$

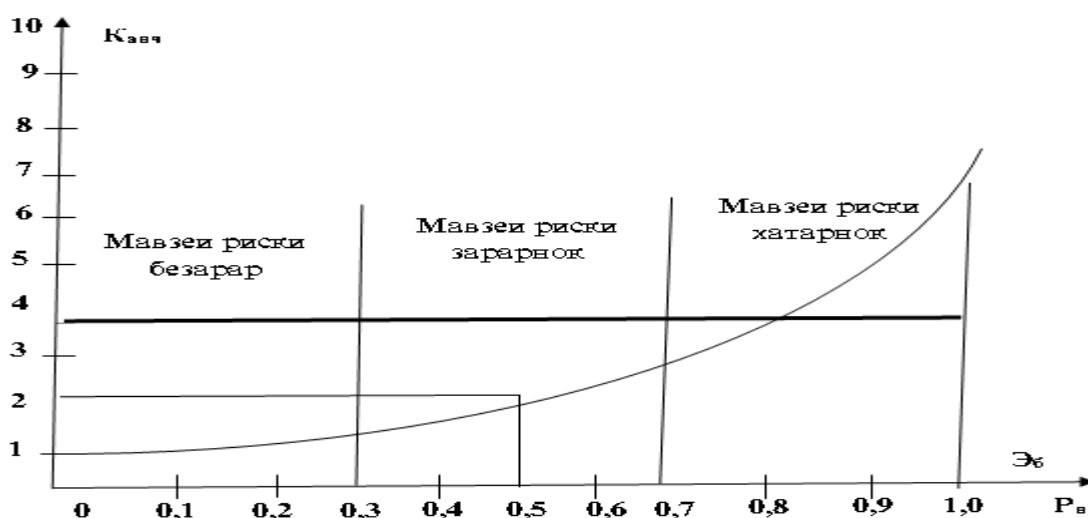
Бо назардошти ин вобастагӣ, ифодаи (3.1.12) чунин шакл мегирад:

$$X = \left(\frac{1}{(1 - \Xi_6)} \right) * X_0, \quad (3.1.14)$$

Дар ҳоли мавҷудияти rischi нархи хариди мол, он бо ёрии эҳтимолияти Ξ_6 арзёбӣ гардида, боиси зиёдшавии арзиши пардохтшавандаи харидор мегардад ва он бо зариби $K_{анч}$ дар шакли зерин ифода меёбад:

$$K_{анч} = \left(\frac{X}{C_0} \right) = \frac{1}{(1 - \Xi_6)}, \quad (3.1.15)$$

«...Тасвири вобастагии зариби афзоиши нархи фурӯши мол (нархи чакана) ($K_{анч}$) аз эҳтимолияти барнагаштани арзиши хариди мол, ки аз тарафи харидор пардохта мешавад дар расми 3.1.2 оварда мешавад...» [53].

Расми 3.1.2. Качхаттаи вобастагии афзоиши нархҳои чакана аз эҳтимолияти барнагаштани мол (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Ба андешаи мо, расми 3.1.2 мавҷудияти мавзеҳои рискро бо таври ошкоро нишон медиҳад. Корхонаи савдо ҳангоми $\Xi_6 = 0,3$ метавонад рискро тавассути баланд бардоштани нархи мол нисбат ба нархи бе риск на зиёда аз

40% чуброн намојад. Дар ин маврид нархи мол, чунон ки аз формулаи (3.1.11) дида мешавад, хеле афзоиш меёбад. Дар ин ҳол rischi мазкур безарар доништа шуда, талафоти он бузург набуда, афзоиши нархи чаканаи мол ба меъёр ва талабот мутобиқ аст.

Ҳангоми эҳтимолияти барнагаштани нархи хариди мол Δ_6 аз 0,3 то 0,6 будан, ҳам нархи аз ҷониби харидор пардохтшаванда ва ҳам риск дар ҳоли афзоиш ёфта, дар ҳоли $\Delta_6 = 0,5$, харидор маҷбур мегардад, нархро аз пештара ду маротиба зиёд пардохт намојад.

Ҳангоми ба вуҷуд омадани эҳтимолияти барнагардонидани нархи хариди мол аз 0,6 зиёд гаштан, риск ҷиддитар гардида, изофанарх ба арзишҳои ғайривоқеъ мерасад.

Мувофиқи таҳлилҳо, зиёд шудани коэффитсиенти арзиши хариди мол аз 0,3 (30%) хавфи бақайдмонии маҳсулотро дар анбор афзоиш дода, хариди онро бесамар мегардонад. Дар шароити ҳадди ақали риск, маржаи тичоратӣ одатан дар ҳудуди 0-20% аз нархи фурӯш муайян карда мешавад.

Аз ин рӯ, зариби баргардонидани хароҷоти хариди молҳо набояд аз 0,3 ($\Delta_6 = 0,3$) ва болонархи шартии бе риск аз 0,2 ($БС_m = 0,2$) зиёд бошад. Дар акси ҳол, бо дарназардошти риск, миқдори талабшавандаи болонархи савдо чунин ҳисоб карда мешавад: $0,2 + 0,3 / 0,7(1 + 0,2) = 0,71$, ки ин ба афзоиши он то ҳадди на бештар аз 3,55 маротиба ($\approx 0,51$ воҳид) нисбат ба ҳолати бе риск баробар бошад.

Гарчанде омили таваррум дар ҳисобу китобҳои арзёбии риск мустақиман ворид нашудааст, вале таъсири он бо таври ғайримустақим дар сохтори модели нархгузори КСЧ дар шароити риск инъикос ёфтааст. Дар ҳолати ибтидоии чуброни зиён (3.1.7), меъёри болонархи савдои бе rischi $БС_0$ - бо назардошти таваррум ҳисоб карда шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки меъёри болонархи савдо ($БС$), ки бо назардошти риск ҳисоб кардашуда, бо таваррум тавассути меъёри бе риск $БС_0$, ки бо он бевосита алоқаманд аст, амал менамојад (3.1.8), (3.1.9).

Таъсири таваррум ба нархи чаканаи мол дар шароити рисқи барнагардонидани арзиши харид тавассути нархи бе риск (X_0) инъикос меёбад, ки он, тибқи формулаи (3.1.13), ба меъёри бе риск будани БСs вобаста мебошад ва сатҳи таваррумро дар бар мегирад. Таносуби таваррум ва зарби риск метавонад ба ташаккули нархи ниҳони мол таъсири ҳалкунанда расонад.

Ҳамин тариқ, вобастагҳои (3.1.9, 3.1.11 ва 3.1.14) ин моделҳои математикии нархгузори молҳо аз ҷониби корхонаҳои савдои чакана дар шароити рисқи барнагардонидани арзиши хариди мол мебошанд. (барнагардондани маблағи барои хариди мол сарфшуда).

Моделҳои нархгузорӣ бо назардошти риск эҳтимолияти аз даст рафтани арзиши харидро барои тамоми гурӯҳҳои мол ба ҳисоб мегирад. Дар шароити набудани маълумоти инфиродӣ, корхона ба сатҳи миёнаи риск таъия намуда, болонархи савдоро дар асоси арзиши миёнаи эҳтимолии талафот муайян мекунад. Дар натиҷа, модели математикии нархгузорӣ бо ифодаи меъёри миёнаи болонархи савдо (BC_M) такмил дода мешавад.

$$BC_M = BC_{M0} + \left(\frac{H_6}{(1 - H_6 - X)} \right) * (1 + BC_{M0}), \quad (3.1.16)$$

Хусусияти модели мазкур дар он ифода меёбад, ки нишондиҳандаи тағйирёбии риск (X) ва эҳтимолияти барнагардонидани арзиши хариди мол (ΔB) ба тамоми портфели нархҳои чаканаи корхонаҳои савдои чакана татбиқ мегарданд. Аз ҳамин сабаб, арзишҳои ΔB дар модели мазкур одатан паст буда, аз арзишҳои эҳтимолии барнагардонидани молҳои алоҳида бо сатҳи баланди риск фарқ мекунанд. Дар натиҷа, меъёри болонархи савдо (БС) метавонад аз меъёри BC_{M0} (дар шароити мавҷуд набудани риск) фарқияти назаррас надошта бошад. Масалан, агар $BC_{M0} = 0,1$ бошад, (яъне $BC_{M0} = 10\%$, $H = 0,05$ ва $X = 0$), пас $BC_{M0} = 0,1 + 0,05 / (1 - 0,05) \times (1 + 0,1) = 0,155$.

Бинобар сабаби он ки «...барои баъзе молҳо риск метавонад аз сатҳи миёнаи баланд ё камтар бошад, онро метавон ба формулаҳои ҳисобкунии тағйирёбии рисқи X арзёбӣ намуд. Ин нишондиҳанда онро тавсиф медиҳад, ки

то чӣ андоза моле, ки барои он меъёри BC_m ҳисоб карда мешавад, нисбат ба сатҳи риске, ки барои тамоми портфели нархҳо ҳисоб карда шудааст, бузургии камтар дорад. Агар риск зиёд шавад, $X > 0$ ва агар кам шавад, $X < 0$ (қимати X ҳамчун қисми эҳтимолияти Θ_6 мешавад) мебошад...» [53].

Бо назардошти хатари эҳтимолии барнагардонидани маблағи харид, татбиқи равиши озоди интиҳоб дар нархгузорӣ ҳамчун як воситаи муҳим арзёбӣ мегардад. Ин равиш бештар хоси фаъолияти КСЧ, аммо бидуни истифодаи моделҳои нархгузорӣ татбиқ мегардад.

«...Моделҳои нархгузорӣ дар шароити риск, ки бо хавфи барнагардонидани арзиши хариди мол (маблағи барои хариди мол сарфшуда) алоқаманданд, мураккабтар мебошанд. Дар чунин вазъият бояд бо як қатор эҳтимолиятҳо шинос гардид. Качхаттаи эҳтимолияти $H(a)$ -и барнагаштан, ки вобастагии ҳар як эҳтимолиятро аз ҳиссаи a тавсиф медиҳад, ки қисми баргардонидашудаи арзиши хариди (маблағи барои хариди мол) мол ва маблағи умумии сарфшуда барои хариди мол (нархи хариди мол)-ро ифода менамояд. Дар амал на қачон $H(a)$, балки нақшаи сатри басомад (гистограмма) ба назар гирифта мешавад. Тамоми маҷмӯи ҳиссаҳои бебозгашт ба n қисм тақсим карда мешавад, ки ҳар яки онҳо ҳиссаи худро доранд ($a_1, a_2, \dots, a_n$). «...Ҳар як зерқисми модели таҳлилшаванда ба эҳтимолияти муайян (ϵ басомади нисбӣ – H) мувофиқат мекунад, ки дар асоси он ҳиссаи мушаххаси маблағ барои хариди мол сарф гардида, бинобар таъсири омилҳои гуногуни бозорӣ ва шароити муомилот баргардонидани намешавад. Ин нишондиҳанда имконият медиҳад сатҳи эҳтимолии талафоти молиявӣ дар ҳар як зерқисм арзёбӣ гардида, дар маҷмӯъ барои таҳлили пурраи риск дар фаъолияти савдо замина фароҳам оварда шавад...» [53].

Масалан, метавонад интервали аз 0 то 1 ба панҷ зерқисм ҷудо карда шавад:

$$a_1 = 0,2; a_2 = 0,4 \text{ (аз } 0,2 \text{ то } 0,4); a_3 = 0,6; a_4 = 0,8; a_5 = 1,0.$$

Дар вақти дохил намудани нархи миёнаи H_m маҳсулот, эҳтимоли пасгардонидани нархи хариди он (интизории математикии паснагаштани мол) тибқи муносибати зерин ҳисоб намудан мумкин аст:

$$H_M = \sum_{i=1}^n (H_i a_i), \quad (3.1.17)$$

Ҳамзамон, муттаносибӣ доир ба меъёри нисбии БС – ро метавон дар шароити мавҷудияти risks барнагардонидани нопурраи арзиши моли харидашуда чунин ҳисоб кард:

$$BC_M = \frac{(BC_{M0} + H_M)}{(1 - H_M)}, \quad (3.1.18)$$

Бояд қайд намуд, ки таносуби болоӣ модели математикие маҳсуб меёбад, ки нархи молро дар шароити мавҷудияти risks барнагардонидани арзиши нопурраи хариди мол аз ҷониби мизоҷон инъикос мекунад.

Дар ин модел ба ҷои истифодаи эҳтимолияти барнагардонидани арзиши хариди мол (Эб) эҳтимолияти миёнаи баргардониши арзиши хариди як мол ё тамоми гурӯҳи молҳои тиҷорати чакана ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар ҳар ду ҳолат ҳангоми ҳисоб намудани интизории математикӣ ҳиссаи баргардонидани арзиши хариди мол, яъне маблағи сарфшуда барои харид, муайян карда мешавад, ки он барои арзёбии сатҳи риск дар раванди муомилоти савдо истифода мегардад.

Таърихи баргардонидани маблағ дар муддати муайяншудаи D_i боиси талафи маблағе мегардад, ки он ба $3M_M \times D_i \times H_{xM}$ баробар аст, ки дар ин ҷо,

$3M_M$ - ҳадди имконпазири фоизҳои бонкӣ доир ба пасандозҳо;

D_i – давраи таъхир;

H_{xM} – ҳаҷми маблағи ба таъхиргузошташуда (нархи хариди мол) мебошад.

Бо дарназардошти нишондиҳандаи D_i ҳамчун давраи эҳтимолии таъхир дар баргардонидани маблағи барои хариди мол сарфшуда, имкони муайян намудани ҳаҷми талафоти эҳтимолӣ ба вучуд меояд ва он дар асоси ин вобастагӣ ҳисоб карда мешавад.

$$X_n = (3M_M * X_M * H_{xM}), \quad (3.1.19)$$

Ҳамчун механизми ҷуброн, КСЧ меъёри баландтарини нархро нисбат ба нархи бе риск муқаррар менамояд, то тавассути он талафоти эҳтимолии X_n –ро пӯшонад ва амнияти молиявии худро бо ин роҳ таъмин намояд.

Дар ҳоле, ки тибқи нақша маблағи хариди мол аз ҷониби корхона дар муҳлати муайяни баъди як давра баргардонидани мешавад, шартҳои ҷуброни эҳтимоли талафот чунин шакли ифодаро мегирад:

$$(BC_M * D_0) = (BC_{M0} * D_0) + (3M_M * D_M), \quad (3.1.20)$$

Дар шароити мавҷудияти хатари ба таъхир афтодани баргардонидани маблағи барои хариди мол сарфшуда, зарур аст, ки арзиши фурӯши мол дар давраи D_m (BC_M) бо истифода аз муносибати зерин муайян карда шавад:

Яъне, ҳангоми ба назар гирифтани таъсири омилҳои хатар ва таъхир дар пардохт, ҳисобкунии нархи фурӯш бояд дар асоси баробарии зерин анҷом дода шавад:

$$BC_M = (BC_{M0} + \left(\frac{3M_M}{D_0}\right) * 3M_M, \quad (3.1.21)$$

КСЧ бояд усули соддакардашуда ва қобили амал барои нархгузориҳои молҳои худро дошта бошанд, ки дар он рискаи баргардонидани арзиши харид, баргардонидани нопурра ва ё таъхир дар баргардонидани мол ба инобат гирифта шавад.

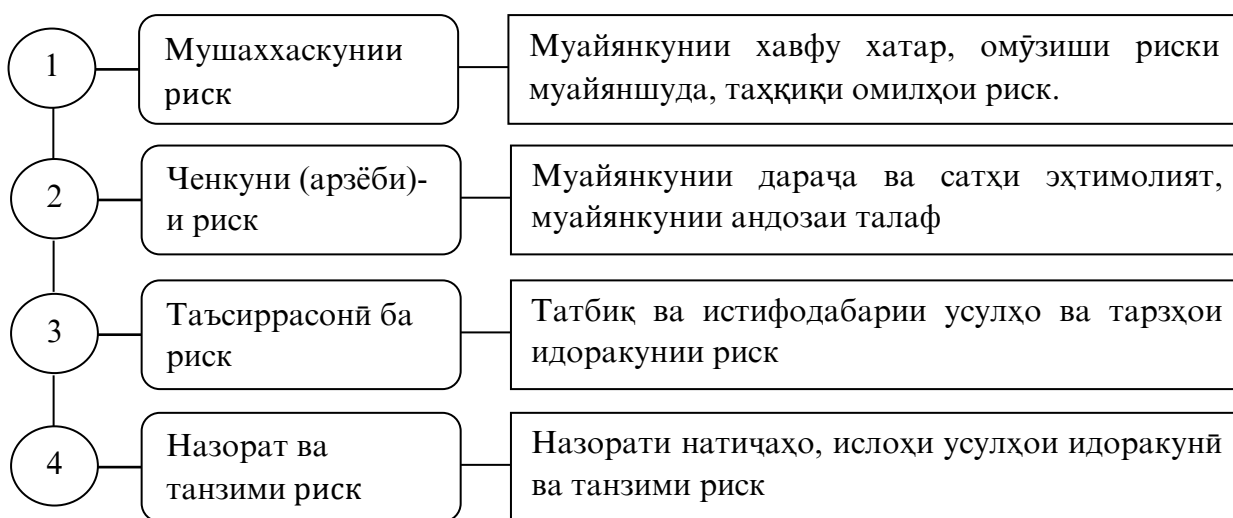
Ниҳоят, интихоби дуруст, «...оқилона ва асосноки усулҳои моделҳои арзёбии риск заминаи амалиро барои таҳлил ва арзёбии самаранокии қарорҳои тижоратӣ дар муҳити дорои риск фароҳам меорад. Моделҳои мазкур барои корхонаҳои савдо бо мақсади таҳияи стратегияи мутобик бо ҳадафҳои стратегӣ, рушди устувор ва манфиатҳои корхона шароит фароҳам меоранд...» [53].

3.2. Самтҳои асосии рушди механизми риск-менеджмент дар соҳаи савдои чакана

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ муайянкунии самтҳои асосии тақмили механизми риск-менеджменти (МРМ) корхонаҳои савдои чакана дар

вилоят ва дар ҷумхури аҳаммияти бузург дорад. Зеро, барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ таҳия ва татбиқи стратегияи рушд хеле муҳим мебошад.

«Механизми РМ ҳамчун алгоритми пайдарпайи амалҳо вазифаи татбиқи мустақими раванди риск-менеджментро ба дӯш дошта, таъсири гуногуни идоракуниро дар бар мегирад ва иҷрои функсияҳои муайянсозӣ, андозагирӣ, таъсиррасонӣ ва назоратро талаб мекунад...» [169]. Дар шакли мухтасар ин раванд дар расми 3.2.1 инъикос карда мешавад.

Расми 3.2.1 - Нақшаи функционалии механизми риск-менеджмент [184]

Бояд зикр намуд, ки дар асоси функсияҳои (1-4) дар нақша додашуда, дар вақти ба амал баровардани ин функсияҳо, масалан, функсияи мушаххасозӣ, омилҳои риск дар робита бо сатҳи хавфу хатарашон асосан бо усулҳои таҳлили сифатӣ, аз ҷумла назарсанҷӣ, пурсиш ва арзёбии эксперти, усулҳои PEST ва SWOT-таҳлил муайян карда мешаванд.

Дар марҳилаи ченкунӣ, арзёбии риск тавассути таҳлили миқдорӣ бо истифода аз усулҳои математикӣ ва омории муайянкунандаи бузургии омилҳо дар шакли рақамӣ гузаронида мешавад.

Тоифабандии риск бошад, тибқи дараҷаи хатарнокии он гузаронида дар варақаи риск қайд карда мешавад.

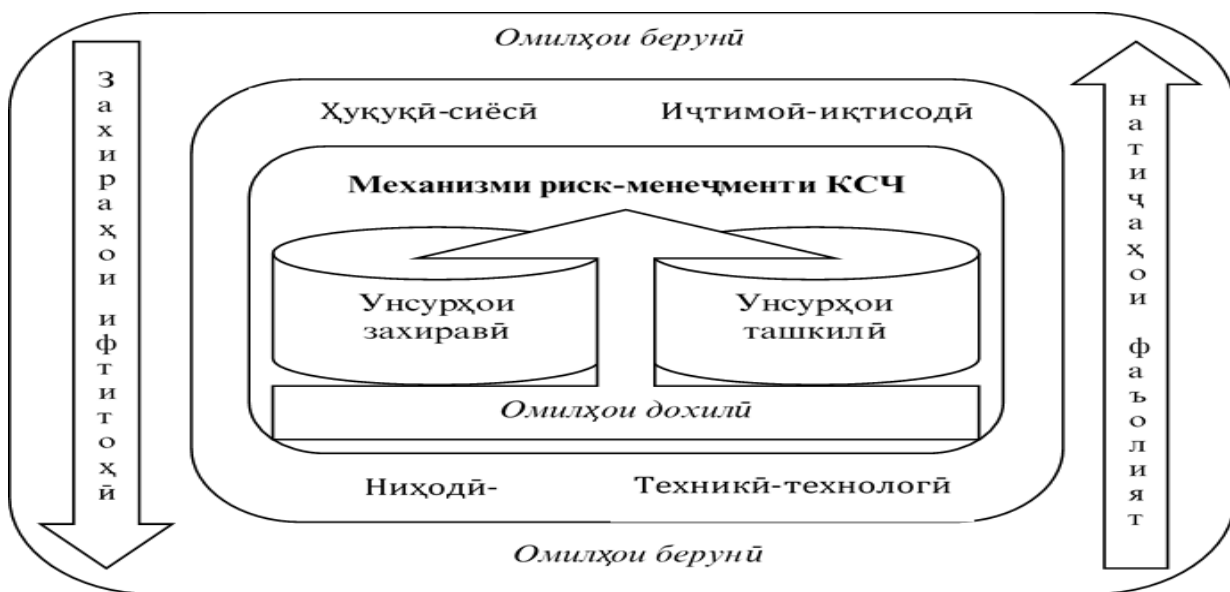
«...Варақаи риск – ин инъикоси графикӣ ва матнии риск, мисол дар шакли ҷадвал мебошад...» [164]. Дар асоси маълумоти варақаи риск,

моделҳои молиявии арзёбии риск дар корхона бо ифодаи ҳамаи шаклҳои риск таҳия дода мешавад.

Дар марҳилаи ниҳой бо таври мунтазам мониторинг ва назорати риск гузаронидашуда усулҳои идоракунии риск барои минималисозии зарари имконпазир муайян ва татбиқ карда мешавад.

Механизми риск-менеджмент (МРМ) ҳамчун низоми идоракунӣ ва маҷмӯи муносибатҳо дар асоси унсурҳои дохилии сохторӣ ва омилҳои муҳити берунӣ ташаккул меёбад, ки омӯзиш ва таҳлили онҳо барои самаранок идора намудани хатарҳо аҳамияти калидӣ дорад.

Дар ин замина, таъкид намудан зарур аст, ки ҳамаи унсурҳои механизми риск-менеджмент бо ҳамдигар робитаи зич дошта, дар маҷмӯъ як низоми ягона ва муттаҳидро ташкил медиҳанд, ки фаъолияти он ба таъмини устувории раванди идоракунии хатарҳо равона шудааст. (расми 3.2.2).

Расми 3.2.2 - Нақшаи умумии муносибати механизми риск-менеджменти корхонаҳои савдои чакана ва омилҳои асосии он (таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ)

Механизми мазкур аз ҷузъҳои таркибии дохилӣ (захиравӣ ва ташкилӣ) ва берунӣ (ҳуқуқӣ-сиёсӣ, иқтимоӣ-иқтисодӣ, ниҳодӣ ва техникӣ-технологӣ) ташаккул ёфта, зарурият ба мувофиқатсозиро дорад.

Бинобар он, «...барои тасвири модели математикии механизми риск-менечменти корхона онро бо аломати U ишора карда, сипас раванди мутобиқсозии механизми риск-менечмент бо омилҳои дохилӣ ва беруна дар шакли зерин инъикос карда мешаванд...» [53, 134]:

$$U = P(X; Z), \quad (3.2.1)$$

$$U = p(x=j(A, B, \dots, N); Z = I(R; S; \dots; W)), \quad (3.2.2)$$

дар ин ҷо,

P – намуди вобастагии U аз X ва Z ;

X ва Z - моделҳои пешгӯи номуайянии омилҳои дохилӣ ва беруна;

$(A, B, \dots, N), (R; S; \dots, W)$ – маҷмӯи кулли номуайяниҳое, ки онҳо омилҳои дохилӣ ва берунии дар шароити риск ба амал омадаро тавсиф медиҳанд;

j, I - шакли алоқамандии X, Z аз кулли омилҳои таъсиррасони риск.

Мебояд қайд намуд, ки «...МРМ кулли номуайяниҳоро инъикос карда, онҳоро дар чунин таносуби математикӣ ифода менамояд...» [183]:

$$U = k(PC; OC; CO), \quad (3.2.3)$$

дар ин ҷо,

k – алоқамандии таъсири тарафайни қисматҳо;

КО – қисми захиравӣ;

ОС – қисми ташкилӣ;

СО – низоми таъминотӣ.

Барои самаранокии идоракунии риск дар корхонаҳои савдои чакана, дар асоси усулҳои арзёбии экспертӣ варианти оптималӣ интиҳоб карда мешавад.

Барои интиҳоби варианти мувофиқи механизми идоракунии рисқи КСЧ аз усули матритсаи таҳлили иерархия (МТИ)-и Томас Саатӣ, ки барои интиҳоби механизми оптималӣ дар натиҷаи мавҷудияти вариантҳои гуногун бо назардошти хусусиятҳои хоси интиҳобии он мувофиқ аст, истифода мебарем.

Дар рафти истифодаи усули МТИ барои интиҳоби алтернативаҳо чараёни интиҳоб ба марҳилаҳо ҷудо карда мешавад [163 с.69-75].

1. Муайянкунии мақсади гузаронидани таҳлили МТИ. Мақсад – муайян намудани механизми мувофиқи идоракунии риск дар соҳаи савдои чакана мебошад.

Ба сифати алтернативаҳо, механизмҳоеро интихоб менамоем, ки вобаста аз хусусият ва афзалият тибқи маълумоти ҷадвали болоӣ мувофиқтар ба фаъолияти савдои чакана махсуб меёбанд:

- A1 – механизми хеджиронӣ;
- A2 – суғурта ва азнавсуғуртакунӣ;
- A3 – ISO 31000 / COSO ERM (стандартҳо);
- A4 – Kaizen / TQM (идоракунии сифат);
- A5 – Just-in-Time (JIT);
- A6 – Stress-тест ва таҳлили сценария.

Ҳамчун меъёрҳои интихоб нишондиҳандаҳои натиҷаҳои интизории татбиқи механизмҳои идоракунии риск истифода мешаванд, ки инҳоянд:

- E – Самаранокӣ дар паст кардани риск
- D – Дастрасӣ / амалӣ будан
- C – Арзиши татбиқ
- F – Чандирӣ дар шароити буҳрон

2. Дар марҳилаи навбатӣ, «...тибқи натиҷаи ҷадвали арзёбии Томас Саатӣ натиҷаи ҳолгузории экспертии аз назарсанҷии муттаҳасисон бадастомадаро тартиб медиҳем...» [13].

Шумораи ҳолҳои (эҳтимоли) додашуда (дараҷаи 1-5) барои ҳар як алтернатива ва меъёрҳо чунин натиҷаро ташкил додааст (ҷадвали 3.2.1).

Барои арзёбӣ ва тартибдиҳии матритсаи ҷуфтӣ алтернативаҳоро аз рӯи ҳар як меъёр тавассути: $унсури(i, j) = баҳои i / баҳои j$, амалӣ мегардонем.

3. Марҳилаи муайянкунии вазни меъёрҳо (бо усули муқоисаи ҷуфтӣ).

Дар ин марҳила тибқи арзёбии эксперти ва таҳлили матритсаи ҷуфтӣ (ТМЧ) натиҷаро тартиб медиҳем:

Чадвали 3.2.1- Натиҷаи ҳолгузории экспертон тибқи критерияҳо

Механизм	Е	Д	С	Ғ
Ҳеджиронӣ	5	3	2	4
Суғурта	4	5	3	4
ISO / COSO	3	3	2	3
Kaizen / TQM	4	4	4	3
JIT	3	3	3	2
Stress-тестирование	4	2	2	3

Таҳияи муаллиф дар асоси назарсанҷӣ

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 1,6 & 2 & 2,67 \\ 0,625 & 1 & 1,25 & 1,67 \\ 0,5 & 0,8 & 1 & 1,33 \\ 0,375 & 0,6 & 0,75 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0,40 \\ 0,25 \\ 0,20 \\ 0,15 \end{bmatrix}$$

Натиҷаи ҳисобкунии ТМҚ метавонад аз ҳолати воқеӣ фарқкунанда бошад. Аз ин рӯ, барои боварӣ ҳосил намудан ба натиҷаи ҳисоби ТМҚ мегузарем ба санҷиши мутобиқати меъёрҳо (CI). Шумораи меъёрҳо, $\lambda_{\max} = 4,0$,

аз ин рӯ,

$$CI = (\lambda_{\max} - n) / (n-1) = (4 - 4) / 3 = 0$$

Барои $n=4$ $RI \approx 0.90$ $CR = CI / RI = 0$ матритса пурра мутобиқ аст.

Чӣ тавре аён аст, матритса ҳамчун муносибати ҳақиқии байни вазнҳо тартиб дода шудааст, ки дақиқан мутобиқати онро ифода менамояд.

4. Дар марҳилаи мазкур афзалиятҳои дохилии алтернативаҳо (механизмҳо) барои ҳар як меъёр ҳисоб намуда мебароем. Барои иҷрои ин амал натиҷаи ҳисоби вазни қиёсии алтернативаҳо дар вобастагӣ бо меъёр (критерия)-ҳо дар чадвали зер (чадвали 3.2.2) тасвир менамоям.

Албатта, натиҷаи ҳисобкунии алтернативаҳо дар асоси вазни қиёсии ҳар як механизм дар доираи гурӯҳи худ нишон медиҳад, ки ҳиссаи бештарро механизми суғуртакунӣ бо нишондоди 20,55%-ро дорад.

Чадвали 3.2.2- Натиҷаи ҳисобкунии вазни алтернативаҳо барои меъёрҳо

Нишондиҳанда	Меъёрҳо интихоб					Чамъ	Вазни миёна	Ҳисса, %
	Иш.	Е	Д	С	Ғ			
Ҳеджиронӣ	A1	0,2174	0,1500	0,1250	0,2105	0,7029	0,1757	17,57
Суғурта	A2	0,1739	0,2500	0,1875	0,2105	0,8219	0,2055	20,55
ISO / COSO	A3	0,1304	0,1500	0,1250	0,1579	0,5633	0,1408	14,08
Kaizen / TQM	A4	0,1739	0,2000	0,2500	0,1579	0,7818	0,1955	19,55
JIТ	A5	0,1304	0,1500	0,1875	0,1053	0,5732	0,1433	14,33
Stress-тестирование	A6	0,1739	0,1000	0,1250	0,1579	0,5568	0,1392	13,92
Чамъ:		1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	4,0000	1,0000	100,00

Ҳисоби муаллиф: дар асоси чадвали 3.2.1

Вале, натиҷаи мазкур дар доираи гурӯҳи худ ҳисоб кардашуда, баҳои умумии алтернативаро тасвир наменамояд. Бинобар он, мегузарем ба марҳилаи ҳисоби афзалияти умумии алтернатива (механизм)-ҳо.

5. Дар ин марҳила ҳисобкунии афзалияти умумӣ (Σ меъёр $\times$ вазн)-ро мегузaronем, ки натиҷаи он чунин мебошад:

$$A1 (\text{Ҳеджиронӣ}) = 0.2535 \times 0.40 + 0.1600 \times 0.25 + 0.1500 \times 0.20 + 0.2222 \times 0.15 = 0.1810$$

$$A2 (\text{Суғурта}) = 0.2028 \times 0.40 + 0.2667 \times 0.25 + 0.2250 \times 0.20 + 0.2222 \times 0.15 = 0.2011$$

$$A3 (\text{ISO / COSO}) = 0.1521 \times 0.40 + 0.1600 \times 0.25 + 0.1500 \times 0.20 + 0.1667 \times 0.15 = 0.1384$$

$$A4 (\text{Kaizen / TQM}) = 0.2028 \times 0.40 + 0.2133 \times 0.25 + 0.3000 \times 0.20 + 0.1667 \times 0.15 = 0.1932$$

$$A5 (\text{JIТ}) = 0.1521 \times 0.40 + 0.1600 \times 0.25 + 0.2250 \times 0.20 + 0.1111 \times 0.15 = 0.1430$$

$$A6 (\text{Stress-тест}) = 0.2028 \times 0.40 + 0.0400 \times 0.25 + 0.1500 \times 0.20 + 0.1667 \times 0.15 = 0.1432$$

Натиҷаи ҳисоби афзалияти алтернативаҳо (механизмҳо) рейтинги (аз беҳтарин то заифтарин) мавқеъгирии зерини онҳоро муайян намуд:

1. Суғурта (A2) – 0.2011 (беҳтарин механизм)
2. Kaizen / TQM (A4) – 0.1932
3. Хеджиронӣ (A1) – 0.1810
4. Stress-тест (A6) – 0.1432
5. JIT (A5) – 0.1430
6. ISO / COSO (A3) – 0.1384

Дар натиҷа, аз ҳисобкунӣ ва арзёбии усули оптималии пешгирӣ ва бартарафкунии риск бо усули Томас Саатӣ (ТМИ) муайян гардид, ки **A2-суғурта ва азнавсуғуртакунӣ** самараноктарин механизми идоракунии риск дар савдои чакана маҳсуб меёбад. Зеро, он имконоти паст кардани дараҷаи риск, дастрасӣ ва амалӣ гардонидани чораҳои пешгирӣ аз риск ва мутобиқшавӣ дар шароити бухронҳоро дорад.

Чуноне, ки «...аз натиҷаи таҳлили матритсаи иерархии Томас Саати маълум гардид, усули оптималии коҳиш додани сатҳи риск – ин A2 - суғурта ва азнавсуғуртакунӣ аст, ки тавассути табдил додани зарари ногаҳонӣ ба хароҷоти нисбатан хурди доимӣ амалӣ гардонида мешавад.

Суғурта ва азнавсуғуртакунӣ усули интиқолдиҳӣ ё пешгирии омилҳои пайдоиши риск мебошад, ки барои дилхоҳ субъектони иқтисодӣ дар рафти амалигардонии фаъолияти онҳо метавон аз ҳисоби сарчашмаҳои шахсии он (аз ҳисоби фоида, даромад ё хароҷоти ғайринақшавӣ) дар шакли фонди суғурта таъсис дода, дар ҳолатҳои зарурӣ истифода намуд...» [53].

«...Корхонаҳои савдои чакана бо баробари хариди полиси суғурта метавонанд рискҳои худро ба ташкилоти суғуртавӣ гузоранд. Ташкилоти суғуртавӣ навъҳои гуногуни талафот ва зарарҳои ба вучуд омада аз ҳодисаҳои ногуворро бо пардохти маблағи суғурта ҷуброн мекунад. Барои ин хизматрасониҳо, ташкилоти суғуртавӣ аз КСЧ гонорар ё мукофот мегирад...» [53].

«...Дар фаъолияти субъектони савдои чакана мутахассис, яъне менечер оид ба риск бо мақсади паст кардани риск бо усули суғурта бояд чораҷӯӣ намуда, унсурҳои зеринро амалӣ намояд...» [53] (ҷадвали 3.2.3).

Чадвали 3.2.3- Вазифаҳои риск – менеҷмент дар самти истифодаи суғурта

Вазифаҳои менеҷери риск дар истифодаи суғурта	Тавсифи кӯтоҳ
Интихоби суғуртакунандагон	Мувофиқи обрӯ ва эътимоди ширкатҳои суғуртавӣ интихоби беҳтарин суғуртакунандагон
Интихоби фарогирии суғуртавӣ бо назардошти нархҳо	Арзёбии имкониятҳо ва интихоби фарогирии мувофиқ бо нархи дастрас
Муайян кардани ҳифзи суғурта (муқоисаи муқофотҳо ва шартҳо)	Таҳлили шартҳои суғуртавӣ ва муқоисаи муқофотҳо барои интихоби беҳтарин
Иҷрои уҳдадорӣҳои корхона дар доираи шартҳои суғурта	Риояи ҳамаи талаботи шартномаи суғурта аз тарафи корхона
Пешниҳоди саривақтии зарар ва расмӣ додани ҳуҷҷатҳои даъво	Дарёфти ва пешниҳод кардани тамоми ҳуҷҷатҳои лозима барои даъво ба суғуртакунанда
Муайян кардани маҷмӯи оптималии суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ	Таҳияи маҷмӯи мувофиқи суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ барои ҳифзи беҳтар
Ташкили шӯъбаи суғуртаи дохилии корхона (агар зарур бошад)	Эҷод ва идораи шӯъбаи махсуси суғуртавӣ барои иҷрои вазифаҳои миёнаравӣ ва машваратӣ

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Аз маълумотҳои чадвал бармеояд, ки вазифаи менеҷер дар раванди татбиқи суғурта барои пасткунии сатҳи риск ин интихоби суғуртакунанда, фарогирии суғуртавӣ, муайянкунии ҳифзи суғурта дар бозори суғурта, аз тарафи КСЧ иҷро намудани уҳдадорӣҳое, ки дар шартҳои амалиёти суғурта пешбинӣ шудаанд, саривақт ба суғуртакунанда пешниҳод кардани зарар ва ба расмисозии ҳуҷҷатҳои даъво, оптималисозии суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрии risks худ, таъсис додани шӯъбаи суғуртаи шахсӣ, ки вазифаҳои миёнаравии суғурта ва машваратчиро иҷро мекунад, махсус меёбад.

Айни ҳол, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суғуртакунандагони давлатии «Тоҷиксуғурта», суғуртакунандагони ғайридавлатии «Муин», «Труд», «Ориён-иншуренс», «Эсхата-групп» ва ғайра фаъолият мебаранд.

«...Мутахассис оид ба идоракунии риск бояд ба назар гирад, ки на ҳар як рискро ширкати суғурта барои суғурта қабул карда метавонад, ӯ бояд risks суғурташаванда ва суғуртанашавандаро фарқ намояд...» [53, 171,174] (чадвали 3.2.4).

Чадвали 3.2.4 - Муқоисаи rischi суғурташаванда ва суғуртанашаванда

Критерияҳо	Риски суғурташаванда	Риски суғуртанашаванда
Мафхум	Рискест, ки ширкатҳои суғуртавӣ омодаанд онро ба уҳда гиранд	Рискест, ки ширкатҳои суғуртавӣ онро ба уҳда намегиранд
Эҳтимолияти рӯй додан	Ба осонӣ муайяншаванда, асосан дар асоси маълумоти омӯрӣ	Номуайян, кам маълумоти боэътимод барои таҳлили эҳтимол вучуд дорад
Андозаи зарар	Қобили ҳисоб ва пешгӯишаванда	Пешгӯинашаванда ва номаълум
Меъёри қабули ширкати суғурта	Баланд – ширкатҳо омодаанд онҳоро бо шартномаҳо пӯшонанд	Паст – суғурта карданро рад мекунад ё маблағи хеле баланд талаб мекунад
Сабабҳо	Сӯхтор, садамаи нақлиётӣ, бемориҳои маъмулӣ, талафоти мол	Ҷанг, ошӯбҳои сиёсӣ, пандемияҳои нодир, зарари киберӣ дар сатҳи глобалӣ, ихтилофоти қатъии ҳуқуқӣ
Омили муайянкунанда	Дастрасии маълумоти омӯрӣ ва қобилияти арзёбии риск	Набудани маълумоти кофӣ, хусусияти ғайримукаррар ва таъсири эҳтимолӣ
Идоракунии риск	Бо шартномаҳои суғуртавӣ, франшиза ва маҳдудкунии зарар	Бо чораҳои дохилии идоракунии: эҳтиёт, таъминот, захираҳо, диверсификатсия ва назорати қавӣ
Имкони табдил ба суғурташаванда	Эҳтимол надорад – аллакай суғурташаванда аст	Метавонад табдил ёбад, агар маълумоти омӯрӣ ва таҷриба барои баҳодихӣ чамъ шавад
Нақши муҳити танзимкунанда	Танзими қонунгузорӣ ошкоро ин навъи рискҳоро пӯшиш медиҳад	Қонунгузорӣ аксаран онҳоро пӯшиш намедиҳад ё маҳдуд танзим мекунад

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Маълумотҳои чадвали 3.2.4 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки агар рискҳои суғурташаванда барои идоракунии молиявии самаранок мувофиқ буда, ба таври расмӣ тавассути шартномаи суғурта амалӣ карда шаванд, онҳо рискҳои суғуртанашаванда маъноӣ аз ҷониби соҳибкор ё шахси ҳуқуқӣ ба роҳҳои ғайрисуғуртавӣ таъя намудан, мисли ташкили захираҳои дохилӣ, таҳлили васеи хавф ва диверсификатсияро ифода менамояд.

Ҳамин тариқ, менечери риск бояд донанд, ки дар як полиси суғурта пешбинӣ намудани ҳамаи ҳолатҳои ғайриҷашмдошт ғайриимкон аст. Инчунин сиёсати хариди полисҳои суғуртавӣ барои ҳама ҳолатҳои

ғайричашмдошт номувофиқ ва бесамар аст. Пардохтҳо барои нақшаҳои пурра суғурташуда метавонанд потенциали ғоидаро ба таври назаррас маҳдуд кунанд. Аз ин рӯ, бояд ҳамеша андозагирӣ ва баҳо дода шавад, ки чӣ бояд суғурта карда шавад, чиро бояд дар зери суғуртаи худ боқӣ монад ва чиро тақсим кунад.

Суғурта ё худсуғуртакунии барои КСЧ ва соҳибкорон як фишанги босамари коҳиш додани сатҳи хароҷоти суғурта ва боло бурдани устувори молиявии корхона мебошад.

Ба андешаи мо, барои КСЧ рӯ овардан ба усули худсуғуртакунии ба мақсад мувофиқ аст. Барои он, аввал бояд арзиши амволи суғурташуда нисбат ба нишондодҳои амволӣ ва молиявии корхона, нисбатан кам, дуюм, эҳтимолияти зарар ниҳоят паст; сеюм, корхона соҳиби миқдори зиёди амволи як хела бошад. Илова бар ин, худсуғуртакунии идораи тахассусии рискҳо ва идораи касбии фондҳои рискӣ дар корхонаро талаб менамояд.

Дар асоси ҷамъбасти гуфтаҳои болоӣ, чунин чораҳои коҳиш додани рискро дар корхонаҳои савдо пешниҳод менамоем (ҷадвали 3.2.5)

Натиҷаҳои аз таҳқиқоти илмӣ ба даст омада гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки дараҷаи кунунии тақомулдиҳии унсурҳои МРМ ба меъёрҳои зарурии он мувофиқ набуда, «...балки иҷроиши вазифаҳои калидии он ба талаботҳо, пурра ҷавобгӯ намебошанд ва ҳолати мазкур аз зарурати тақмилдиҳӣ ва мувофиқсозии ҳар як унсури сохтори МРМ дар КСЧ далолат медиҳад.

Мушкилотҳои асосии ба амал омадани ҳолати номувофиқати унсурҳои МРМ дар бар мегиранд:

- Мураккаб гардидани сохтори ташкилии КСЧ, ки идора намудани рискро мураккаб мегардонад;
- Талаботҳои таъсирбахш барои танзими робитаҳои дохилии хоҷагии барои устувор гардонидани низоми дохилии идоракунии риск зарур мебошад...» [53, 171,174];
- Ташаккули стратегияи ҳамаматарафаи ҳифз ва рушди фаъолияти КСЧ бо назардошти мавҷудияти риск;

Чадвали 3.2.5 -Тадбирҳо доир ба паст намудани сатҳи риск дар КСЧ

Шаклҳои риск	Намунаҳо дар корхонаҳои савдо	Суғурта- шаванда ва суғуртана- шаванда	Тадбирҳои зарурӣ
Табиӣ	Обхезӣ, сӯхтор, тундбод, фуру рехтан, ярҷ, садамаҳо ва ғ	Суғурташав анда	Суғурта. Таҳияи дастурҳои аниқ барои кадрҳо оид ба рафтор дар ин шароит
Инсонӣ	Марги коргар ё гузаштани он ба кори дигар Вандализм, дуздӣ, ғоратгарӣ, баромадан аз боварӣ ва ғ. Маҳсулнокии меҳнати нокифоя дар корфармо ё соҳибкор	Суғурташав анда Суғуртанаш аванда Суғурташав анда	Суғурта. Тайёр намудани ивазкунандаи суғурта Суғурта. Таҳия ва татбиқи инноватсияҳо, ноу-хау ва дигар чорабиниҳо
Иқтисодӣ	Риски он, ки шароити талабот метавонад тағйир ёбад, то талабот бо нархи додашуда аз интизорӣ камтар бошад Риски он, ки шартҳои таҳвили мол тағйир меёбанд ва таҳвил имконнопазир мегардад	Суғурташав анда Суғурташав анда	Қой надорад, зеро хавфро соҳибкор мепӯшонад Қой надорад, зеро хавфро соҳибкор мепӯшонад
Техникӣ	Риски ҷорикунии навоарӣ дар КСЧ аз ҷиҳати техникӣ назар ба қабли душвортар аст. Татбиқи навоарӣ ҳар қадар мушкилтар бошад, риск ҳамон қадар зиёд аст. Ба КСЧ пеш аз муҳлат қуҳна шудани таҷҳизот низ хос аст.	Суғуртанаш аванда	Бодикқат гузаронидани корҳои омодагӣ боэҳтиётӣ нисбати нарх ва таҳвили мол
Сиёсӣ	Риски мураккаб шудани вазъияти сиёсӣ ба фаъолияти корхонаҳои савдо таъсири манфӣ мерасонад, чанг, бетартибӣ, корпартоиҳо онро ғайриреалӣ мегардонад	Асосан суғуртанаша ванда	Таҳлили пурраи хароҷот ва фоида. Эҳтиёт дар робитаҳои байналмилалӣ. Дар сурати имконпазирӣ, суғуртаи қарзи содиротӣ
Молиявӣ	Риски он, ки таваррум ва дигар падидаҳо метавонанд ба стратегияҳои рушди корхона таъсири манфӣ расонанд	Суғуртанаш аванда	Бодикқатӣ ҳангоми таҳияи нақшаҳои молиявӣ

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

➤ Инкишофдиҳии самарҳои натиҷаҳои фаъолияти хоҷагии КСЧ бо ёрии
потенсиали ақлонӣ ва низоми идоракунии рискҳо;

➤ Баланд бардоштани дараҷаи эътимоди ҳамкорон ва харидорон ба худи корхона, ки бевосита ба идоракунии рискҳо вобаста аст.

Дар робита бо омилҳои зикршуда, МРМ бояд ба сифати як васоити калидӣ барои идоракунии стратегии КСЧ баромад намояд, ки на фақат вазифаи пасткунии хатарро иҷро менамояд, балки барои рушди босуботи субъектони хоҷагӣ низ мусоидат мекунад.

Бинобар ин, дар робита бо ҳолати ҷойдошта ва бо назардошти андешаи олимони соҳа, «...чунин тарзҳои такмили МРМ муҳим меҳисобем:

- ✓ Такмили чараёни татбиқи захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ;
- ✓ Арзёбии усул, тарз ва воситаҳои таъминоти фаъолияти РМ;
- ✓ Тақомули роҳҳои таъминоти меъёрӣ-ҳуқуқӣ, иттилоотӣ-барномавӣ ва техникӣ-технологӣ ва дигарон.

Ҳамчунин, бо мақсади такмили механизми риск-менеджмент ва коҳиш додани сатҳи риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, зарур аст:

- Таҳлили мунтазами эътимодноки ва воқеияти маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ анҷом дода шавад;
- Риояи интизоми қатъии молиявӣ таъмин гардад...»[60];
- Тафтиш ва назорати дохилии ширкат (аудити дохилӣ) ба таври даврӣ гузаронида шавад, то ки сатҳи шаффофият ва ҳисоботдиҳии дохилӣ баланд бардошта шавад.

Илова бар ин, барои тақомул бахшидан ба МРМ, бояд ба татбиқи оқилонаи натиҷаҳои илму техникӣ эътибори махсус дода, ҷорӣ намудани технологияҳои навтари фурӯш ва хизматрасонӣ ба аҳоли ва истифодаи низомҳои пардохтии рақамиро дар фаъолияти КСЧ ба роҳ гузошт.

Ҳолати кунунӣ талаб менамояд, ки асосҳои ниҳодии ташаккули механизми риск-менеджмент дар савдои чакана бо назардошти хусусияти корхонаҳо ва ҷойгиршавии онҳо бояд такмил дода шавад.

Такмили МРМ дар КСЧ бояд бо роҳи тақомулдиҳии усулҳои таъсиррасонии идоракунӣ ба фаъолияти он сурат гирад.

Мавриди қайд аст, ки натиҷаи такмили МРМ дар КСЧ ҳамчун чузъи муҳими самаранокии умумии фаъолияти корхонаҳо баррасӣ мегардад. Онро метавон бо истифода аз нишондиҳандаҳои интегралӣ ва локалии самаранокии фаъолият арзёбӣ намуд. Нишондиҳандаи самаранокӣ (Нсэ) дар шакли зерин ифода карда мешавад:

$$H_{\text{си}} = \left[\left(\sum_{i=1}^n \Phi M_2 - \sum_{i=1}^n \Phi M_1 \right) * \frac{\Phi_1}{\Phi M_1} + (X_1 + X_2) * \frac{\Phi M_2}{100} \right] * X_{\text{рм}}, \quad (3.2.5)$$

ва Ӯ

$$X_{\text{рм}} = \sqrt{X_{\text{T}_{\text{чз}}} + X_{\text{T}_{\text{чт}}} + X_{\text{T}_{\text{чнт}}}}, \quad (3.2.6)$$

дар ин ҷо,

Φ_1 – фоида (даромад) аз фурӯш то татбиқи чораҳо;

ΦM_1 , ΦM_2 - ҳаҷми фурӯш пеш аз татбиқи чораҳо ва пас аз он;

X_1 , X_2 , - хароҷот барои 1 сомонӣ фурӯш, пеш ва пас аз чорабинӣ;

$X_{\text{T}_{\text{рм}}}$ - ҳиссаи таъсири тақомулдиҳии чузъиёти МРМ;

$X_{\text{T}_{\text{чз}}}$ - ҳиссаи таъсири чузъиёти захираҳо;

$X_{\text{T}_{\text{чт}}}$ - ҳиссаи таъсири чузъиёти ташкилӣ;

$X_{\text{T}_{\text{чнт}}}$ - ҳиссаи самаранокии низоми таъминотӣ.

Ҳамаи нишондодҳои арзишӣ дар формулаи болоӣ бо дарназардошти шохиси (индекси) таваррум дар намуди муқоисавӣ пешниҳод мешаванд. Вале нишондиҳандаи интегралӣ, ки зарифҳои гуногунро муттаҳид месозад, наметавонад тасвири пурраи воқеиятро инъикос намояд, зеро на ҳамаи унсурҳои МРМ қобили арзёбии миқдорӣ мебошанд.

Ба андешаи мо, барои КСЧ арзёбии самаранокии такмили МРМ бояд на танҳо аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои миқдорӣ, балки аз мавқеи равандҳои таҳаввулотӣ низ анҷом дода шавад. Ин равандҳо бояд мувофиқат ба ҳадафҳо, татбиқи стратегияҳои рушд, таъмини амнияти иқтисодӣ, нигоҳдории иқтидор ва устувории фаъолияти корхонаро дар шароити таъсири омилҳои дохилӣ ва берунӣ, инчунин сатҳи қаноатмандии кормандон дар бар гиранд.

Аз ин рӯ, устувории фаъолияти корхона аз самаранокии механизми риск-менечмент вобаста буда, ин ҳолат зарурати таъя намудан ба таҳлилҳои амиқи омори ва ҳулосаҳои эмпирикиро ба миён меорад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ, зарурияти таҳия ва татбиқи усулҳои арзёбии самаранокии МРМ дар КСЧ ба миён меояд.

Аз таҳқиқи натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ муҳаққиқон муайян гардид, ки «...то кунун бо таври лозимӣ ба масоили арзёбии самарайи МРМ эътибор ҷалб карда нашудааст. Ҳолати мазкур, пеш аз ҳама, аз сабабҳои серпахлугӣ ва мураккабии сохтор, мушкилоти интхоб ва нишондиҳандаи арзёбӣ ва самарайи идоракунии ва дигарон ба амал омадааст...»[86, 122, 144, 152].

Арзёбии самаранокии МРМ дар КСЧ метавонад тавассути нишондиҳандаҳои умумии фаъолияти корхона ва таҳлили вазъии молиявии он анҷом дода шавад. Тавре ки таъкид гардид, сатҳи самаранокии корхона ба дараҷаи рушди МРМ вобаста буда, он ба танзими гардиши оптималии захираҳои моддӣ мусоидат мекунад.

Бо вуҷуди ин, барои баҳодихии дақиқ ва воқеӣ, таҳияи методикаи ягона ва асоснокӣ арзёбии самаранокии МРМ зарур мебошад.

Методикаи арзёбии миқдории самарайи РМ барои арзёби намудани низомии нишондиҳандаҳо, ки вазифаҳои МРМ нишон медиҳанд, фаро мегирад (расми 3.2.3).

Расми 3.2.3 - Нақшаи арзёбии интегралӣ самарайи низомии риск-менечменти корхонаи савдои чакана (таҳияи муаллиф дар асоси [53])

Нақшаи мазкури арзёбии интегралӣ самарай низом ё механизми риск-менечменти корхонаҳои савдои чаканаро метавон чунин тавсиф дод, ки дар натиҷаи муттаҳидсозии натиҷаи арзёбии нишондодҳои интегралӣ (НИ) ё ҷузъии низоми риск-менечмент ва миёнасозии натиҷаи онҳо баҳои миёнаи арзёбии сатҳи низоми риск-менечменти корхона муайян карда мешавад.

Барои арзёбии самаранокии механизми риск-менечмент метавон, дар шакли математикӣ онро чунин тасвир намуд:

$$НИ_{СРМ} = \frac{\sum_{i=1}^n A_1, A_2 + \dots + A_n}{\sum \text{ЧТ}_{РМ}}, \quad (3.2.7)$$

дар ин ҷо,

$НИ_{СРМ}$ - нишондиҳандаи интегралӣ самаранокии риск-менечмент;

$A_1, A_2 + \dots + A_n$ - натиҷаи иҷроиши функсияҳои низоми риск-менечмент;

$\sum \text{ЧТ}_{РМ}$ - ҷамъи шумораи ҷузъҳои таркибии низоми риск-менечмент.

Арзёбии миқдории механизми риск-менечмент (МРМ) тавассути нишондиҳандаҳои нисбии зерин, ки дараҷаи иҷрои функсияҳои онро инъикос мекунанд, сурат мегирад:

✎ Функсияи ҳифзи устуворӣ: коэффитсиентҳои пардохтпазирӣ ва худмухтории молиявӣ.

✎ Функсияи танзимкунӣ: суръати гардиши сармоя ва ҳаҷми гардиши мол.

✎ Функсияи ҳавасмандкунӣ: маҳсулнокии меҳнат ва ҳосилнокии фонди музди меҳнат.

✎ Функсияи назоратӣ: нишондиҳандаҳои рентабелӣ (даромадноқӣ).

Баҳодиҳии бузургии ин нишондиҳандаҳо бо ёрии гузаронидани муқоисаи маълумотҳои омории воқеии корхона ба нишондодҳои меъёрӣ амалӣ мегардад. Барои арзёбии сифати иҷроиши функсияҳои РМ ҷадвали ҳолгузорино (мисол, 10 ҳол дараҷаи олии иҷрои ҳар як функсияи РМ; 0 – иҷро нагаштани функсияҳои РМ) метавон истифода бурд. Ин гуна арзёбӣ

барои ченкунии самараи фаъолияти РМ дар 2 давра барои корхонаҳои гуногун дар давоми як давра истифода бурда шавад.

Балабанов И.Т. бар он назар аст, ки «...модели динамикии сохтори РМ-ро барои арзёбӣ истифода бурдан имконпазир мебошад. Мақсади он – инъикоси назарияи муайянкунии ҳаракати ғайритавозунии РМ дар намуди низом мебошад...» [47].

Самараи натиҷаи фаъолияти МНР-ро метавон аз се ҷанба мавриди арзёбӣ қарор дод. *Аввалан*, он ҳамчун дараҷаи ҳақиқии истифодаи захираҳо, усул ва фишангҳои ҷалбшуда дар ҷараёни амалӣ намудани фаъолияти корхона арзёбӣ мегардад, ки ин сатҳ, пеш аз ҳама, тавассути ҳаҷми муомилоти моли ҷакана, ғоида ва дигар нишонидҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ ифода меёбад. *Сониан*, самаранокӣ ҳамчун сатҳи интизории истифодаи имкониятҳои қаблан амалинашудаи захираҳо, усул ва фишангҳо баррасӣ шавад. *Сеюм*, самаранокӣ метавонад ҳамчун сатҳи пурраи фаъолияти РМ арзёбӣ гардад, ки дар он натавон захираҳо ва воситаҳои истифодагардида, балки инчунин тамоми имкониятҳои мавҷудии истифодашавандаи захираҳо:

$$\mathcal{E}_h = (\mathcal{E}_d + B_h), \quad (3.3.17).$$

дар ин ҷо,

$\mathcal{E}_h$ – дараҷаи самараоварии МРМ;

$\mathcal{E}_d$ - самараоварии ба даст оварда;

B_h - имконоти истифоданошудаи захира, усул, ё фишангҳо.

Муайян намудани самаранокии риск-менеджмент ва баҳодиҳии захираҳои истифоданашуда имконият медиҳад, ки фарқи байни сатҳи воқеӣ ва потенсиалии истифодаи захираҳо дар корхонаҳои савдо ошкор шуда, самтҳои коҳиш ва бартаарафсозии он муайян карда шаванд. Ин раванд барои банақшагирии илмӣ иқтисодӣ риск ва таъмини рушди устувори корхона заминаи муҳим фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, равиши пешниҳодшуда имкон медиҳад як қатор масъалаҳои муҳими такмили механизми риск-менеджмент дар корхонаҳои савдои чаканаро ҳал намояд, аз ҷумла:

1. амалӣ намудани андозагирии миқдорӣ ва баҳодиҳии дақиқи самаранокии низоми риск-менеджмент, ки ҳамчун воситаи муҳими қабули қарорҳои асоснок хизмат мекунад;
2. муайян ва таҳлили камбудии мавҷуда ва захираҳои истифоданашуда дар раванди идоракунии, ки барои баланд бардоштани сатҳи оптимизатсияи фаъолияти корхона имконият фароҳам меорад.
3. Роҳҳои самараноки такмили минбаъдаи механизми идоракунии хавфҳо мушаххас гарданд, ки бо стратегияи рушди корхона ҳамоҳанг аст.

Мавриди зикр аст, ки «...натиҷаҳои мазкур ҳамчун заминаи таҳлилии муҳим барои баланд бардоштани устувории молиявӣ, самарани идоракунии ва рақобатпазирии корхона дар бозори муосир баромад менамоянд...» [60].

Методикаи пешниҳодшудаи арзёбии самаранокии МРМ аз маҷмӯи усулҳо ва равишҳои интегралӣ иборат буда, имконият медиҳад, ки сатҳи самаранокии он аз ҷанбаҳои гуногун ҳамаҷониба баҳогузорӣ карда шавад.

Бо мақсади татбиқи самараноки чорабиниҳо оид ба такмили МРМ дар фаъолияти КСЧ, таҳияи стратегияи ягонаи идоракунии риск барои корхонаҳои савдои чаканани вилояти Суғд аҳаммияти амалӣ ва зарурӣ дорад.

Мо бар ин назарем, ки дарки воқеии низоми идоракунии риск бояд зери таваҷҷуҳи доимии роҳбарияти корхонаҳои савдо бошад. Эътирофи муҳимият ва масъулияти идоракунии хавфҳо, пеш аз ҳама, ба сифатҳои шахсии роҳбар, сатҳи ҷаҳонбинии ӯ ва дараҷаи рушди низоми риск-менеджмент дар дохили ташкилот вобаста мебошад.

Татбиқи низоми мукаммали риск-менеджмент ба роҳбарият дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии имкон медиҳад, ки на бо усули анъанавӣ, балки бо таваҷҷуҳи таҳлилгарона ва стратегӣ қарор қабул намоянд. Ин низом ҳамчун як ҷузъи муҳими идоракунии стратегӣ, барои қабули қарорҳои асоснок ва коҳиши риск шароит фароҳам меорад.

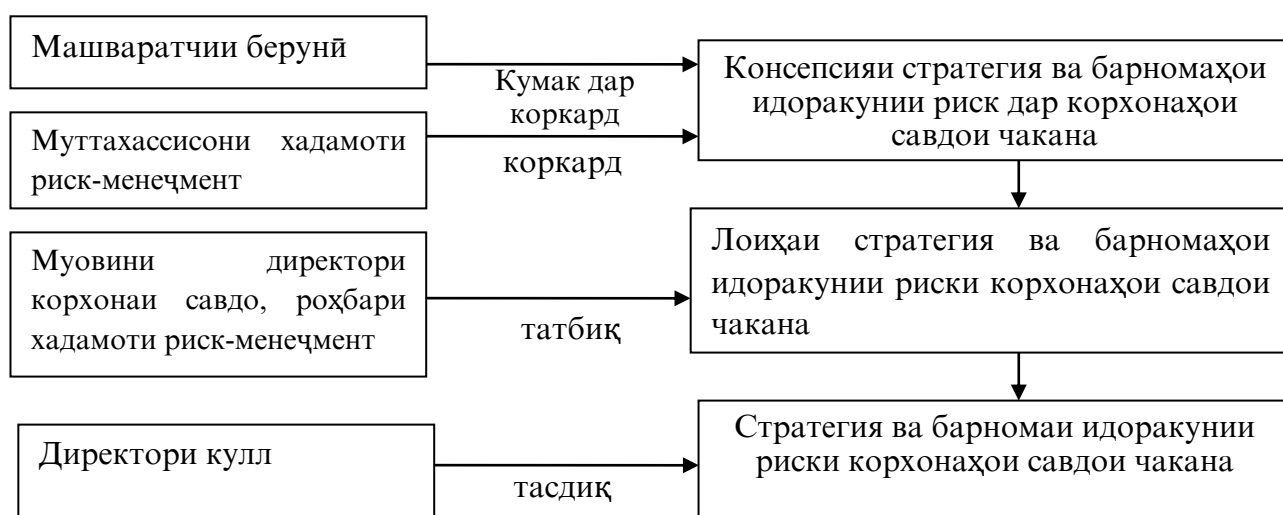
Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккули низоми идоракунии рискҳо дар КСЧ ҳамоҳангии равишҳои сохторӣ-ташкilotӣ (ташкили сохтори мувофиқ ба идоракунии хавф) ва равишҳои равандӣ-функционалӣ (идоракунии амалии равандҳо ва чораҳои ҷавобӣ) мувофиқи мақсад мебошад.

Бояд қайд намуд, ки «...ин ҳамоҳангӣ бояд бо дарназардошти унсурҳои зерин амалӣ гардад:

- Сатҳи хавфҳои эҳтимолӣ ва хусусияти онҳо;
- Чораҳои пешгириву механизми назорат;
- Хусусиятҳои идоракунии равандҳои дохилии ташкилот;
- Афзалиятҳои сохторию ташкилии риск-менеджмент дар КСЧ» [60].

Мавриди зикр аст, ки танҳо тавассути чунин ҳамгирӣ (интеграция), метавон низоми воқеан самаранок ва устувори идоракунии хавфҳо дар дохили корхона ташаккул дод, то ба рушди дарозмуддат ва устувори молиявии он мусоидат намояд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ба мо имкон дод, ки марҳилаҳои асосии зеринро дар таҳия ва тасдиқи стратегияи идоракунии рискҳо барои корхонаи савдори ҷудо намоем (расми 3.2.4) [152].

Расми 3.2.4 - Марҳилаҳои асосии ташаккули МРМ дар КСЧ (таҳияи муаллиф)

Механизми пешниҳодшуда барои ташкили сохтори муҳофизатии танзимӣ имконияти таъмин намудани самараоварӣ, устуворӣ, боваринокӣ ва рушди иқтисодии технологӣ, сармоягузорӣ ва бозорӣ мусоидат менамояд.

Ба ақидаи Гнидковский В.Н. «...бояд тавассути таҳия ва татбиқи барномаи махсуси фарогир, ки таркиб, сохтор ва самтҳои фаъолияти онро дар бар мегирад, хадамоти мустақили риск-менеджмент таъсис дода шавад. Ин хадамот бояд пайваста фаъолият намуда, банақшагирӣ, ташкил ва татбиқи чорабиниҳои зарурӣ барои ҳифзи корхона аз ҳалли мушкилоти эҳтимоли ва таҳдидҳои муҳити беруна ва дохилӣ таъмин намояд...» [193].

Албатта, ба назари мо ақидаи Гнидковский В.Н. ба маврид мебошад. Зеро, «...хадамоти риск-менеджмент ва воҳидҳои сохтории он вазифаҳои худро доранд, ки дар ҷадвали зер дарҷ меёбад...» [53] (ҷадвали 3.2.6).

Ҷадвали 3.2.6 - Вазифа ва ухдадорӣҳои хадамоти идоракунии рисқи корхонаҳои савдои чакана

Хадамоти идоракунии риск	Зерсохторҳои корхонаи савдо (чакана)
1. Таъсис ва тақомули НРМ. 2. Координатсияи чораҳои низомнок дар доираи риск-менеджмент. 3. Координатсияи ҳисоботҳои сохторҳои зертобеъ аз рӯи арзёбии риск. 4. Координатсияи риск-репортинг ва таҳияи ҳисоботи умумӣ. 5. Таъмини роҳбарони сохторҳои зертобеъ бо селай иттилоотҳо аз рӯи рисқи менеджмент. 6. Ёрирофи масъулият доир ба мундариҷаи иқтисодии РМ, чорабиниҳои сифати баланд доир ба паст намудани сатҳи риск. 7. Иҷрои талаботи қонунгузориҳои оиди РМ. 8. Мувофиқасозии стратегияи умумии риск-менеджменти дар самти риск-менеджменти муайяна истифодашаванда.	1. Иштирок дар чораҳо доир ба идоракунии риск. 2. Баҳисобгирии риск. 3. Мониторинг, мушаххаскунӣ ва арзёбии риск. 4. Тайёркунии ҳисобот ва маълумотҳо доир ба риск. 5. Татбиқи чораҳо доир ба бартарафкунии риск. 6. Қбули масъулият доир ба татбиқи низомҳои риск-менеджмент. 7. Таъмини сифати баланди чорабиниҳо доир ба идоракунии риск. 8. Муайянкунии самти риск-менеджмент, усулҳои идоракунии ва шахсони масъул доир ба риск.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Бояд қайд кард, ки барои аниқсозии масъулияти вазифавии ходимони хадамоти риск-менеджмент риояи чунин принципҳо ҳатмӣ мебошад:

1. Фарогирии пурраи чараёнҳо, яъне таъмини низом ва ҳамгирии пурра байни ҳамаи чараёнҳои тиҷоратии КСЧ дар робита бо вазифҳои РМ;

2. Ҳамоҳанг гардонидани уҳдадорихои вазифавӣ – муайян намудани масъулият ва салоҳиятҳои иҷрокунадагони калидӣ дар сохтори хадамоти риск-менеджмент, барои пешгирӣ аз ҳолати номуайянии;

3. Ҳавасмандсозии коргарон – истифодаи механизми ҳавасмандии моддию ғайримоддии коргарони нисбатан фаъоли самти идоракунии риск бо мақсади инкишофи масъулият ва ҳисси нақшгузории онҳо;

4. Махсусгардонии фаъолият – дар шароити мавҷудияти имкониятҳо «...имконпазир аст, ки самтҳои алоҳидаи идоракунии риск ҳамчун вазифаҳои мустақил ташкил шуда, бо мақсади беҳтар ва самаранок идора кардани риск амалӣ гарданд...» [60];

5. Рафъи такрорёбӣ – таъсиси чунин низоми масъулиятгузорӣ, ки дар он зиддият, такроршавии амалҳо ва нофаҳмиҳо ҷой надорад.

Чунин мешуморем, ки сохтори ташкилии хадамоти РМ барои КСЧ новобаста аз ҳаҷм, сатҳ ва эҳтимолияти пайдоиши риск бояд талаботҳои зеринро ҳангоми таъсисдиҳӣ фаро гирад (ҷадвали 3.2.7).

Ҷадвали 3.2.7 - Талабот оид ба сохтори хадамоти риск-менеджмент дар КСЧ

Ҷанбаҳо	Мазмун ва талабот	Ҳадаф ва натиҷаҳо
Сохтори ташкилии хадамот	Сохтори ростиҳата ва мутамаказ бо фармондеҳии ягона	Назорати самаранокӣ масъулияти дақиқ ва кам кардани ихтилофи идоракунӣ
Ширкати воҳидҳои функционалӣ	Ҷалби кормандони шӯъбаҳои алоқаманд (молия, фурӯш, логистика ва ғ.)	Фаҳмиши равандиҳои хавфнок ва ҳамгирии корӣ байни бахшҳо
Мутахассисони тахассусӣ	Ҳузури кормандони касбӣ бо дониши идоракунӣ хавф ва усулҳои баҳодиҳӣ	Қабули қарорҳои дуруст ва асоснок дар шароити хавф
Фаъолият дар рӯзи 24/7	Қобилияти идоракунӣ хавфҳо дар ҳолатҳои фавқуллода ва ғайриҷашмдошт	Омодагии доимӣ ба воқеаниш дар шароити бӯҳронӣ

Идомаи ҷадвали 3.2.7.

Маълумот ба роҳбарият (блоки гузоришдихӣ)	Таҳияи маълумотҳо тавассути таҳлилҳо, аз ҷумла: хароҷот ва зарарҳо, пешгӯии талафоти эҳтимолӣ, таносуби хароҷот ва фоида, вариантҳои аутсорсинг	Дастгирии роҳбарият дар қабули қарорҳои стратегӣ ва баланд бардоштани шаффофият ва натиҷабахшии низоми риск-менеджмент
Ҳавасмандгардонии кормандон	Ҷорӣ намудани механизмҳои ҳавасмандсозии моддӣ ва ғайримоддӣ	Ташвиқи фаъолият ва беҳтар намудани сифат ва устувории хадамот
Ҷудо намудани самтҳои алоҳидаи фаъолият	Дар ҳолатҳои зарурӣ, ҷудо кардани вазифаҳои таҳлил ва беҳатарӣ	Мутамарказсозии таҷриба ва самаранокии бештар
Идоракунии ҳолатҳои такроршавӣ	Баргарафсозии ихтилофҳо ва вазифаҳои такрорӣ дар байни кормандон	Ташкили мувозинати масъулиятҳо ва самаранокии дохилии система

Таҳияи муаллиф дар асоси [53]

Аз тарафи дигар, мо чунин мешуморем, ки тақсимои масъулиятҳо дар байни кормандони хадамоти риск-менеджмент махсусан муҳим аст. Дар ҷадвали 3.2.8. натиҷаҳои тақсимои уҳдадорихои кормандони хадамоти риск-менеджмент барои корхонаҳои савдои шаҳри Хучанд ва бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд оварда шудааст, ки метавон дар асоси он мушоҳида ва таҳлил намуд.

Ҷадвали 3.2.8 - Вазифаҳои хадамоти риск-менеджмент дар КСЧ ва бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд

Функсияҳои идоракунии риск	Марҳилаҳои давраи идоракунии					
	Гузориши муаммо	Банақшагирӣ	Қабули қарор	Иҷроиши қарор	Назорат	Бозомӯзии кадрҳо
Иҷрокунандагон						
Мушаххаскунӣ ва таҳлили зарар	Муовини директор	Хадамоти риск-менеджмент	Директор	Ҷон. Директор	Директор	Хадамоти риск-менеджмент
Омӯзиши алтернативҳои усули идории риск	Хадамоти риск-менеджмент	Хадамоти риск-менеджмент	Муовини директор	Хадамоти риск-менеджмент	Муовини директор	Машваратчи берунӣ
Мутобикшавӣ ва истифодаи технологияи идории риск	Муовини директор	Сармухандис	Муовини директор	Хадамоти риск-менеджмент	Муовини директор	Машваратчи берунӣ

Ташхиси риск		Зерсохторҳо и таркибӣ	Директор	Шуъбаи назорати техникӣ	Директор	
Мониторинги натиҷаҳо		Хадамоти риск-менечмент	Директор	Хадамоти риск-менечмент	Директор	

Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳо [53, 78, 86]

Ҳамчун афзалиятҳои муносибатҳои байни хадамоти риск-менечмент бо хадамотҳои функционалии корхонаҳои савдои чаканаро дар шакли зеринро рабт додан мумкин аст, ки дар ҷадвали навбатӣ (ҷадвали 3.2.9) гирд оварда мешавад.

Ҷадвали 3.2.9 - Робитаҳои функционалии хадамоти риск-менечмент бо воҳидҳои сохтории корхона

Воҳиди сохторӣ	Мазмуни робита	Самти ҳамкорӣ ё натиҷаи интизоршаванда
Роҳбарияти олий (директорат)	Хадамоти риск-менечмент бевосита ба роҳбарияти олий итоат мекунад. Муовини директор роҳбарии онро ба уҳда дорад	Мутобиқсозии стратегӣ, қабули қарорҳои муҳим, дастгирии сиёсатҳои идоракунии хавф
Шуъбаи муҳосибот	Муҳосибон маълумот оид ба талафот, хароҷот, ва хатари молиявиро таъмин мекунанд	Баҳодиҳии хатарҳои молиявӣ, ҳимоя аз хатарҳои инсонӣ, ҳамкорӣ дар ҳисоботи молиявӣ
Хадамоти молиявӣ	Маълумоти таҳлилии молиявӣ, тавсияҳо барои сармоягузорӣ ва баҳодиҳии хавфҳо; ҳамкорӣ дар қарзгирӣ ва идоракунии дороиҳо	Таҳлили хавфҳои молиявӣ, арзёбии имкониятҳо, банақшагирии сармоягузорӣ
Шуъбаи маркетинг	Кӯмак ба маркетингҳо дар идоракунии хавф ҳангоми муаррифии маҳсулоти нав ва таҳлили рафтори истеъмолкунандагон	Пешгирии хавфҳои марбут ба талабот, маҳсулоти номатлуб ва гум кардани муштариён
Шуъбаи фурӯш (тиҷорат)	Ҳамкорӣ барои кам кардани хатари талафоти муштариён ва пастшавии рақобатпазирӣ	Ҳимояи ҳиссаи бозор, таъмини суботи равандҳои савдо
Хадамоти инфрасохторӣ	Барои иҷрои вазифаҳои техникаю логистикӣ ва нақши муҳим дар чораҳои ғаврии зидди риск	Таъмини амният, қоршоямӣ ва омодагӣ ба ҳолатҳои ғайриҷашмдошт
Хадамоти кадрӣ (HR)	Омода кардани кормандон, омӯзонидани онҳо дар масоили риск, назорати интизому меҳнат	Қоҳиши хатари инсонӣ, ташкили муҳити босубот ва мутамарказгардонӣ ба хавфҳо

Таҳияи муаллиф дар асоси [54, 80, 88]

Самтҳои фаъолияти мутақобилаи хадамоти идоракунии рискҳо ва хидматҳои функционалии КСЧ, ки мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, метавонанд бо нақша ва матритсаҳои тақсими масъулиятҳо пурра гарданд.

Чунин мешуморем, ки ҳамкориҳо байни ХРМ ва воҳидҳои дигари идоракунӣ бо чунин мақсадҳо амалӣ гардонида мешавад:

- нигоҳ доштани суръати устувори рушди фаъолияти КСЧ дар шароити эҳтимолии пайдоиши хатари талафоти мол;
- таҳкими субот ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди истеъмолгарон, таъминкунандагон, миёнаравон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор;
- таъмини сатҳи баланди ахлоқӣ ва масъулияти касбии кормандони корхона;
- баланд бардоштани арзиш ва аҳамияти МРМ ҳамчун омили муҳими фаъолияти самараноки корхона.

Дар натиҷаи таҳқиқи асосҳои идоракунии риск дар доираи боби мазкур чунин хулосабарорӣ карда мешавад:

Дар мувофиқат бо натиҷаи таҳқиқи асосҳои идоракунӣ ва омилҳои ташаккули стратегияи фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар шароити риск, принципҳо ва омилҳои асосии ташаккули стратегияи пешгирӣ ва бартарафкунии риск муайян кардашуда, раванди арзёбии сатҳи он дар вобастагӣ аз баланд шудани сатҳи нарх ва эҳтимолияти барнагаштани арзиш, тавассути формула дар шакли қатъатта вобастагии риск ифода карда шуд.

1. Дар асоси тасвири қатъаттаи вобастагии риск аз нархи фурӯш муайян муайян гардид, ки сатҳи рискро вобаста аз мавзӯ ва макони ташаккулёбии он дар асоси шкалаи rischi оддӣ (расми 3.1.2) вобаста аз эҳтимолият ба мавзӯҳо (мавзеи rischi имконпазир, имконнопазир ва хатарнок) ҷудо карда, сатҳи онро арзёбӣ намудан мумкин аст;

2. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ амалии низоми риск-менеджмент, нақшаи функционалӣ ва сохтори он ҳамчун механизми пешгирӣ ва ҷуброн намудани риск тартиб дода шуд. Тибқи натиҷаҳои арзёбии

экспертӣ бо усули МАИ Томас Саатӣ механизми афзалиятнок ё худ оптималии риск-менечмент ҳамчун А2-суғурта ва азнавсуғуртакунӣ муайян карда шуд, ки самараноктарин механизми идоракунии риск дар савдои чакана муайян гардид. Инчунин самтҳои тақомул додани механизми риск-менечмент муқаррар кардашуда, арзёбии он тавассути нишондиҳандаҳои интегралӣ муайян карда шуд.

3. Дар асоси натиҷаҳои омӯзиш ба сифати самти тақомулдиҳӣ сохтори механизми риск-менечмент, марҳилаҳои асосии стратегияи идоракунии риск барои корхонаҳои бузурги соҳаи савдои чакана муқаррар намуда, вазифа ва уҳдадорҳои шубҳаҳои корхонаҳои савдои чакана ва ҳамчунин вазифаҳои риск-менечмент дар ин корхонаҳо ва бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлубот ҳамчун сохтори савдои чакана муайян ва аниқ сохта шуд.

ХУЛОСА

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Омӯзиш ва таҳқиқи сарчашмаҳои назариявӣ амалӣ нишон доданд, ки соҳаи савдои чакана, сохтор, таркиб ва хусусиятҳои хоси худро доро буда, он аз равандҳои таъминкунӣ, захирасозӣ, нигоҳдорӣ, омодакунӣ, фурӯш ва хизматрасонӣ ба истеъмолгарони ниҳой ташаккул меёбад. Дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ савдои чакана вазифаи пайвандгарӣ байни истеҳсолгарон ва истеъмолгаронро иҷро намуда, функсияҳои харид, фурӯш ва дастраскуниро мебозад. Савдои чакана ба тезонидани суръати гардиши воситаҳои пулӣ дар муомилот низ таъсир расонида, ҷойҳои кории нав ва дар маҷмӯъ ба афзоиши даромади аҳоли таъсири мусбӣи худро мегузорад. Ҳамчунин, аниқ гардид, ки савдои чакана дар раванди амалигардонии муносибатҳои иқтисодӣ ба сифати миёнарав баромад намуда, самарани иқтисодӣ, техникаю технологӣ, молиявӣ иҷтимоиро аз худ боқӣ мегузорад;

2. Дар натиҷаи омӯзиши асосҳои ташкилӣ-иқтисодии ташакули риск муайян гардид, ки риск худ вожаи серпахлӯ, мураккаб, таркибӣ ва ғайриягонае мебошад, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ фаҳмишҳои мухталифро ифода карда, то имрӯз тавсифи воқеии моҳияти худро наёфтааст. Дар зери фаҳмиши калимаи риск оқибатҳои мусбӣ ва манфии натиҷаҳои фаъолият нухуфта, дар фаъолияти савдои чакана он дар ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла: ба фурӯш нарафтани мол, иҷро нагардидани уҳдадорӣҳои шартномавӣ, пайдо гардидани хароҷотҳои ғайричашмдошт (ногаҳонӣ), аз даст додани молу мулк ё амвол ва манфиатҳои молиявии субъектон ба амал меояд;

3. Дар натиҷаи таҳқиқи сабабҳо ё худ омилҳои пайдоиши риск муайян гардид, ки риск аксаран аз ҳисоби омилҳои ташкилӣ-техникӣ ва иқтисодӣ-

молиявӣ (ҷадвали 1.2.6) ба амал омада, оқибатҳои манфии иқтисодӣ, молиявӣ, техникӣ ва дигарро дорад. Дида мешавад, ки барои арзёбии натиҷаҳои фаъолияти савдои чакана усулҳои методии мухталифи таҳлил ва арзёбии риск, истифода мегарданд, ки онҳоро вобаста ба сифатҳои арзёбиашон ба гурӯҳҳои миқдорию сифатӣ гурӯҳбандӣ менамоянд (ҷадвали 1.2.8);

4. Таҳқиқи низоми риск-менечмент муайян намуд, ки он аз марҳилаҳои М-1-М-5 ташаккул ёфта, дар корхонаҳои савдои чакана ба сифати механизм аз унсурҳои моддию молиявӣ, ташкилию методӣ ва инчунин таъминотӣ ташаккул ёфта, самтҳои гуногуни фаъолиятро фаро мегирад ва барои пешгирӣ ва ҷуброни натиҷаҳои риск равона мегардад;

5. Таҷрибаи хориҷии истифодаи риск -менечмент муайян намуд, ки он дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ISO 31000, COSO ERM, PCI DSS, GDPR, Lean ва Kaizen фаъолияти идоракунии риск ба роҳ монда шуда, дар корхонаҳои савдои чакана ба истифодаи равишҳои стандартишуда (масалан, ISO 31000+ Lean+ Kaizen) ва методикаҳои мушаххаси идоракунии рискҳои молиявӣ, техникӣ ва амалиётӣ, аз ҷумла ҳисоб кардани эҳтимолият ва арзёбии риск дар асоси варақа ва матритсаи риск дар савдои чакана асос ёфтааст (ҷадвали 1.3.6, расми 1.3.5).

6. Аз таҳлили маълумотҳои омории корхонаҳои савдои чаканаи вилояти Суғд муайян гардид, ки савдои чаканаи вилоят дар сохтори савдои чаканаи ҷумҳурӣ мавқеи назаррас (32,19%) дошта, динамикаи инкишофи он дар 5 соли охир 145,73%-ро ташкил додаст, ки дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ натиҷаи назаррас дорад. Аз натиҷаи таҳлили гардиши молии савдои чаканаи вилоят муайян гардид, ки соҳа пурра аз ҳисоби моликияти шахсӣ ташаккул ёфта, манбаи ташкилии гардиши молии онро 69,16% бозорҳои номутаташаккил дар бар мегиранд. Инчунин натиҷаи таҳлили интегралӣ фаъолияти савдои чакана нишон дод, ки сатҳи рушди инфрасохтори соҳа нисбат ба сатҳи истифодабарии он нисбатан қафо мондааст;

7. Дар натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои пешсаф ва бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд мушоҳида гардид, ки самранокии фаъолияти корхонаҳои шаклҳои супермаркет ва мағозаҳо нисбатан аз бозорҳо ва дигар шакли субъектон беҳтар буда, арзёбии рисқи савдо дар асоси намудҳои он (7 номгӯй) гузаронида шуда, бо истифода аз усули эксперти таҳлилу арзёбӣ гардида, дар натиҷа меъёрҳои пайдоиши риск гурӯҳбандӣ карда шудааст. Тибқи он дар ҳолати то 25% эҳтимолият ҷой доштан, андозаи зиёди рисқи пайдо гардида, аз ҳама сатҳи баланди он дар хатари ба фурӯш нарафтани мол (хизмат) мушоҳида мегардад;

8. Аз натиҷаи таҳқиқи арзёбии усулҳои методии таҳияи низоми риск-менеджмент ва омилҳои таъсиррасон дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана муайян гардид, ки усулҳои методии арзёбии он вобаста аз марҳилаҳои пайдоиши риск ба гурӯҳи усулҳои пешгирии риск (УП1-УП5) ва гурӯҳи усулҳои ҷубронии натиҷаи риск (УҚ1-УҚ4) ҷудо шуда, таҳлил ва арзёбӣ мегарданд. Муайян шуд, ки усулҳои арзёбии риск меҳнатталаб буда, тибқи принципҳои мухталиф, аз ҷумла принципҳои асосии консепсияи TQM баҳодихӣ карда мешаванд. Инчунин, дар асоси натиҷаҳои назарсанҷии коршиносон ва таҳлилу арзёбии он муайян гардид, ки ба пайдоиши рисқи корхонаҳои савдои чакана бештар омилҳои сиёсӣ (31%) ва техникӣ (28%) боис мегарданд;

9. Дар мувофиқат бо натиҷаи таҳқиқи асосҳои идоракунии ва омилҳои ташаккули стратегияи фаъолияти корхонаҳои савдои чакана дар шароити риск, принципҳо ва омилҳои асосии ташаккули стратегияи пешгирӣ ва бартарафкунии риск муайян карда шуда, раванди арзёбии сатҳи он дар вобастагӣ аз баланд шудани сатҳи нарх ва инчунин эҳтимолияти барнагаштани нарх, тавассути формула дар шакли қатъатҳо вобастагии риск ифода карда шуд. Инчунин, дар асоси қатъатҳои вобастагии риск аз нархи фурӯш муайян гардид, ки сатҳи рискро вобаста аз мавзӯ ва макони ташаккулёбии он дар асоси шкалаи рисқи оддӣ (расми 3.1.2) вобаста аз

эхтимолияти пайдоиши риск ба мавзеъҳои гуногун (мавзеи риски имконпазир, имконнопазир ва хатарнок) ҷудо карда, сатҳи онро арзёбӣ намудан мумкин аст;

10. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ амалии низоми риск-менеджмент, нақшаи функционалӣ ва сохтори он ҳамчун механизми пешгирӣ ва ҷуброн намудани риск тартиб дода шуд. Бо истифода аз усули МАИ Томас Саатӣ механизми афзалиятнок ё оптималии риск-менеджмент ҳамчун А2-суғурта ва азнавсуғуртакунӣ интихоб карда шуд. Инчунин, самтҳои тақомул додани механизми риск-менеджмент, арзёбии он тавассути нишондиҳандаҳои интегралӣ муқаррар карда шуд;

11. Дар асоси натиҷаҳои омӯзиш, самт ва марҳилаҳои асосии стратегияи идоракунии риск барои корхонаҳои бузурги соҳаи савдои чакана муқаррар гардида, вазифа ва уҳдадорҳои шӯъбаҳои корхонаҳои савдои чакана ва ҳамчунин вазифаҳои риск-менеджмент дар ин корхонаҳо ва бозорҳои Иттифоқи ҷамъиятҳои матлуботи вилояти Суғд ҳамчун сохтори савдои чакана муайян ва аниқ сохта шуд, ки самти тақомули низоми риск-менеджментро муайян менамояд.

Б) Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар шароити муосир, дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, технологияҳои муосир, яъне: зеҳни сунъӣ, технологияи AR ва VR, блокчейнҳо ва дигарон барои қабули фармоишот ба таври он-лайнӣ, ченкунӣ, дастраскунӣ ва ҳисоббаробарӣ ба роҳ гузошта шудааст, ки барои корхонаҳои савдои вилоят ва ҷумҳурӣ бо мақсади паст кардани сатҳи риск истифодаи онҳо тавсия дода мешавад;

2. Барои арзёбии сатҳи риск дар корхонаҳои савдои чакана, муайянкунии омилҳои таъсири он ва инчунин мавзеи эҳтимолияти баланди пайдоиши риск истифодабарӣ аз гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои арзёбии риск P1-P7, ки дар диссертатсия оварда шудааст, муҳим доништа мешавад;

3. Барои идора намудани натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳои савдои чакана, махсусан гардиши молӣ ва самаранокии фаъолияти онҳо, истифода намудани усули интегралӣ таҳлил ва стратегияи нархгузорӣ дар вобастагӣ аз омилҳои таъсири риск ҳангоми тағйирёбии нарх ва барнагаштани арзиши моли харидашуда, тавсия мегардад;

4. Барои идоракунии омилҳои пайдоиши риск ва танзими сатҳи риск дар доираи беҳатар истифода намудани УПР ва УҚР дар ҳолатҳои мувофиқ бо тартиби дар диссертатсия овардашуда, ки барои ҳам пешгирӣ ва ҳам бартараф намудани эҳтимолияти пайдоиши риск ва натиҷаҳои он муҳим аст;

5. Дар раванди ташкили фаъолияти амалиёти корхонаҳои савдои чакана истифода бурдани механизми риск-менеджмент дар шакли зерсохтори алоҳида, тибқи алгоритми амали он ва дар мувофиқат бо вазифа ва уҳдадорӣҳои зерсохторӣ ва кормандон бо шакли дар диссертатсия дарҷшуда, ки масъулиятро доир ба пешгирӣ ва бартараф намудани омилҳои таъсири ризандаи риск муайян менамояд, муҳим арзёбӣ мегардад;

6. Ташкили хадамоти риск-менечмент бо таъин намудани вазифа ва ухдадорихои кормандони он аз ҳисоби кормандони тахассусҳои наздик ба таҳлили иқтисодӣ, молиявӣ ва идоракунии, баҳисобгирӣ ва менечерон, ки донишҳои заруриро доир ба пешгирӣ ва ҷуброн намудани ҳолатҳои рискро доранд, муҳим мебошад.

ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

(бо забони аслӣ)

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

- [1]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 3 августи соли 2018, №1544)». – 148 с.
- [2]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” ш. Душанбе, 28 феввали соли 2013, №467
- [3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибкорӣ (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2014, №1107 <https://mmk.tj>)
- [4]. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 103 с. [https://. minjust.waw.tj](https://minjust.waw.tj).
- [5]. Програмаи эҷономического развития Республики Таджикистан на период до 2020 года. – Душанбе: 2016. – 141с.
- [6]. Тоҷикистон: 30-соли истиклолияти давлатӣ (маҷмуаи оморӣ), АОНПҚТ, Душанбе-2021-702с.
- [7]. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - 429с.
- [8]. Омори солони вилояти Суғд. -Хучанд, 2024. – 431с.
- [9]. ГОСТ РТ 1037 - 2001 «Услуги розничной торговли. Общие требования».- Душанбе, 2001.
- [10]. ГОСТ Р 51773-2009 “Савдои чакана. Таснифоти корхонаҳо”

Захираҳои электронӣ

- [11]. www.medt.tj - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмӣи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон (санаи мурочиат 15.01.2020).
- [12]. www.minfin.tj - [Захираҳои электронӣ] Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.met.tj.
- [13]. Саати Т. Принятие решения. Метод анализа иерархий / Пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе. М.: Радио и связь, 1993. 278 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.pqm-online.com/assets/files/lib/books/saaty.pdf>
- [14]. Стандарт управления рисками. Институт риск-менеджмента, Ассоциация страховых и рискованных менеджеров и Национальный форум по управлению рисками в общественном секторе экономики. 2002. URL: <http://www.theirm.org/publications/>.
- [15]. Стандарти байналмилали ISO 31000:2018//<http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/22615/24/ISO%2031000-2018.pdf>.
- [16]. Alfred Marshall, Principles of Economics, Great Minds Series, United Kingdom Year 1890.
- [17]. Bennett P.D. Retailing Evolution or Revolution in Chile // Journal of Marketing. – 1996. – Vol. 30.
- [18]. Crouhy M., Galai D., Mark R. The Essentials of Risk Management: McGraw-Hill, 2006.
- [19]. Coskun, A., & Sayılır, Ö. Risk Management and Internal Reporting in Enterprises. Journal of Risk and Financial Management, 2021. 14 (3), p. 12
- [20]. Chapman Robert J. Simple Tools and Techniques for Enterprise Risk Management: John Wiley & Sons Ltd, 2012.
- [21]. Merkhofer M/ Decisijn Science and Social Risk Management: A/ comparative Evaluation of cost-benefit analysis? And other formal decision-aiding, approaches / M. Merkhofer. – Dordrecht: Reidel, 1987. – 330 p/
- [22]. Popescu C. R. Legal Compliance Systems – a Necessary Mechanism in Organizational Risk Management. (2020). – C. 1–10

- [23]. Sheedy E., & Griffin B. Risk governance, structures, culture, and behavior: A view from the inside. *Corporate Governance: An International Review*, (2018). 26(1), 4–22.
- [24]. Savitt R. A Personal View of Historical Explanation in Marketing and Economic Development // Nevett T., Fullerton R.A. eds. *Historical Perspectives in Marketing Essays in Honor of Stanley C. Hollander*. – Lexington, MA Lexington Books, 1998
- [25]. http://www.fooder.ru/page/rolmarkvpe_10.html
- [26]. <http://www.risk24.ru>
- [27]. <https://www.intervolga.ru> > projects (санаи мурочиат 24.11.24)
- [28]. <https://math.semestr.ru/corel/concordance.php> (санаи мурочиат 14.10.2025)

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

- [29]. Абрютина М. Экономический анализ торговой деятельности: Учебное пособие. М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. – 512 с.
- [30]. Абчук В. А. Риски в бизнесе, менеджменте и маркетинге. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2006.- 480 с.
- [31]. Абчук В. А. Предприимчивость и риск. – СПб.: ВИПК РП, 1994. – 64 с.
- [32]. Алле М. Поведение рационального человека в условиях риска: критика постулатов и аксиом американской школы. Вып. 5. THESIS, 1994. – 241 с.
- [33]. Александров Ю.Л. и др. Эволюция торговли. – Красноярск 2025г.
- [34]. Альгин А. П. Риск в предпринимательстве. – М.: Мысль, 2014. – 187с.
- [35]. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. М.: Мысль, 1989
- [36]. Алиев А.Р. Инновационное развитие сферы общественного питания в условиях рыночной экономики: монография / Под ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. – Худжанд: Ношир, 2023.
- [37]. Аметистова Л. М. Управление рисками. М.: Изд-во МЭИ, 2003. – 37 с.
- [38]. Аминов И. А. Товары и спрос. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 160 с.
- [39]. Аргинбаев К.М. Принятие экономических решений в условиях неопределенности и риска / К. М. Аргинбаев. Новосибирск, 1993. -162с.

- [40]. Артон Т., Шенкир У., Уокер П. Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 208 с.
- [41]. Арсеньев Ю. Н. Управление рисками. – М.: Высш. шк., 1997. – 420 с.
- [42]. Арсеньев Ю. Н. Управление экономическими и финансовыми рисками. – М.: Высш. шк., 1997. – 147 с.
- [43]. Багиева М. Н. Концептуальные основы анализа и оценки рисков предприятия. – СПб.: Изд-во С. – Петерб. ун-та экономики и финансов, 2001. – 51 с.
- [44]. Бадюков В. Ф. Оценка рисков. – Хабаровск, 1998. – 132 с.
- [45]. Баззел Р., Кокс Д., Браун Р. Информация и риск в маркетинге \ Под ред. М. Р. Ефимовой. – М.: Финстатинформ, 1993. – 241с.
- [46]. Баканов М. И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле. – М.: ИНФРА – М, 1999. – 531 с.
- [47]. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. - М.: Финансы и статистика, 1996.– 192с.
- [48]. Балдин К. В., Воробьев С. Н. Управление рисками ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 511 с.
- [49]. Бартон, Томас, Шенкир, Уильям, Уокер, Пол. Риск-менеджмент. Практика ведущих компаний. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2008. – 208 с.
- [50]. Басовский Л. Е. Теория экономического анализа. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 222 с.
- [51]. Берлимер Б. Риски в современном бизнесе. Москва: Аланс; 1994.237 с.
- [52]. Б. Берман, Дж. Эванс. Розничная торговля. Стратегический подход. Изд. Дом «Вильямс», Москва, 2008 – 1181 с.
- [53]. Боровкова В. А. Управление рисками в торговле. – СПб: Питер, 2004. – 288 с.
- [54]. Вальравен К. Д. Управление риском в коммерческом банке. Вашингтон ИЭР, 1997. – 456 с.

- [55]. Воробьев С. Н., Балдин К. В. Управление рисками в предпринимательстве. Москва, 2013 – 482 с.
- [56]. Воронцовский А. В. Управление рисками. – СПб.: ОЦЭиМ, 2005. – 482 с.
- [57]. Гамза В. А., Екатеринославский Ю. Ю. Рисковый спектр коммерческих организаций. – М.: Экономика, 2002. - 235 с.
- [58]. Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: весь мир, 2004. – 120 с.
- [59]. Грабовой П. Г., Петрова С. Н., Полтавцев С. И. Романова К. Г., Хрусталева Б. Б., Яровенко С. М. Риски в современном бизнесе. – М.: АЛАНС, 1994. – 200 с.
- [60]. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2002. – 160 с.
- [61]. Гончаренко Л. П. Риск-менеджмент: учеб. пособие/ Л. П. Гончаренко, С. А. Филин. - М. :Кнорус, 2010. - 216 с.
- [62]. Гребнев А. И. Экономика торгового предприятия. – М.: Бизнес, 2002. – 428 с.
- [63]. Григорьев В. В., Островкин И. М. Оценка предприятий. Имущественный подход. – М.: Дело, 1998. – 224 с.
- [64]. Грядов С. И. Риск и выбор стратегии предпринимательстве. М.: Изд-во МСХА, 1994. – 462 с.
- [65]. Грячева М. В. Анализ проектных рисков. – М.: ЗАО «Финстатинфром», 1999. – 216 с.
- [66]. Джамshedов М. Д., Хабибов С. Х., Факеров Х. Н. Рынок потребительских товаров Республики Таджикистан. – Душанбе: «Ирфон», 2002. – 204 с.
- [67]. Джус И. В. Политические риски : оценка, анализ и управление / И. В. Джус. – М. : ИМЭМО РАН, 2004. – 92 с. Дубров А. М. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе. – М.: Дело, 2004. – 350 с.

- [68]. Домашенко Д.В., Финогенова Ю.Ю. Управление рисками в условиях финансовой нестабильности. М.: Магистр: ИНФРА-М, 2015. 240 с.
- [69]. Ермасова Н. Б. Риск-менеджмент. – Саратов: Поволж. акад. гос. службы, 2003. – 101 с.
- [70]. Завьялов Ф.Н. Риски в экономике: методы оценки и расчета / Ф.Н. Завьялов; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2007. – 150 с.
- [71]. И. Иброхимзода, Х. Умаров, Дж. Боймуродов Пути снижения банковского финансового риска в Таджикистане теория, методология и практика LAP 2020, 168 с.
- [72]. Интегрированный риск-менеджмент. А. А. Кудрявцев; СПбГУ, экономический факультет. – Москва: ЗАО «Издательство «Экономика», 2010 – 655 с.
- [73]. Кадинская О. А. Управление финансовыми рисками: поиск оптимальной стратегии. – М.: Изд-во АО «Консалтбанкир», 2000. – 354с.
- [74]. Кадырова З.Х. Экономический потенциал потребительской кооперации Республики Таджикистан в условиях переходной экономики Душанбе – 2003
- [75]. Кантильон Р. Опыт о природе коммерции: общие вопросы М., СПб,: Изд-во Института Гайдара, 2024
- [76]. Катасонов В. Ю., Морозов Д. С. Проектное финансирование: организация, управление риском, страхование.–М.: «Анкил», 2000 - 272 с.
- [77]. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. - М.: Эксмо, 2008. - 960 с
- [78]. Ковалева М. В. Оценка и управление рисками. – Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2004. – 91 с.
- [79]. Ковалев П.П., Банковский риск-менеджмент: - М.: Инфра-М, 2015.- 144 с.
- [80]. Коейнер Г. Б., Тамбовцев в. Л., Качалов Р. М. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность. – М.: Экономика, 1997. – 287 с.

- [81]. Комарова Г.Б., Турсунов А.Х. Экономика предприятия / Г.Б. Комарова, А.Х. Турсунов. – Худжанд: «Хуросон», 2010. – 212 с.
- [82]. Комилов С. Д., Забиров Н. Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. – Душанбе: 2004. – 119 с.
- [83]. Комилов С. Д. и др. Экономика предприятия. – Душанбе: изд-во «Диловар», 2015. – 640 с.
- [84]. Конкуренция и управление рисками на предприятиях в условиях рынка. Цой Т. Н., Грабовый П. Г., Марашда Б. С. – М.: Издательство «АЛАНС», 2000. – 289 с.
- [85]. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений. - М.: Аспект Пресс, 2003.-286с.
- [86]. Круи М. Основы риск-менеджмента: пер. с англ./М.Круи, Д. Гэлаи Д., Р. Марк: науч.ред. В.Б. Минасян. - М.: Издательство Юрайт, 2015.-390с.
- [87]. Ланге О. Оптимальные решения. – М., 1967.210 с.
- [88]. Лапуста М. Г., Шаршукова Л. Г. Риски в предпринимательской деятельности. - М.: Финансы и статистика, 2005. – 211 с.
- [89]. Лебедева С. Н., Сныткова Н. А., Гавриков А. В. Экономика торгового предприятия. Минск, ООО «Новое знание», 2007. – 237 с.
- [90]. Леви М., Вейтц Б. А. Основы розничной торговли / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. - СПб: Издательство «Питер», 1999. - 448 с. С.19.
- [91]. Лепехин А. М. Анализ финансовых рисков. – Красноярск: Красноярск гос. ун-т, 2005. – 95 с.
- [92]. Лещенко М. И. Менеджмент инвестиционных рисков. – М.: МГИУ, 2003. – 187 с.
- [93]. Литвиненко Н. П. Место и роль управления рисками в системе управления компанией. – М.: МАКС – пресс, 2003. – 39 с.
- [94]. Макаревич Л. М. Управление предпринимательскими рисками. Москва, 2006 – 447 с.

- [95]. Макконелл К. Р. и Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2 т. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
- [96]. Максименко Н. В., Шишкова Е. Е., Экономика предприятий торговли, Минск «Высшая школа» 2005. – 542 с.
- [97]. Малашихина Н. Н. Риск-менеджмент. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 317 с.
- [98]. Матвеев О. К. Оценка эффективности деятельности торгового предприятия. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 452 с.
- [99]. Маркс К. Капитал. Т.2 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 3-е изд. Т.24. - 648 с.
- [100]. Миэринь Л. А. Основы рискологии. – СПб.: Изд-во С.- Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 1998.- 138 с.
- [101]. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе. Под ред. Б. А. Лагоши. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 236 с.
- [102]. Муравьев А. И., Игнатъев А. М., Крутик А. Б. Предпринимательство. – СПб.: Лань, 2001. – 135 с.
- [103]. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. - М.: Дело, 2003. - 360 с.
- [104]. Нейман Дж., Моргенштейн О. Теория игр и экономическое поведение: Пер. с англ. - М.: Наука, 1970. - 380 с.
- [105]. Николаева Т. И. Менеджмент в торговле. – М., 2006. – 317 с.
- [106]. Николаева Т.И. Торговля потребительскими товарами: проблемы развития и совершенствования. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 1996. – 235 с.
- [107]. Новоселов А. С. Рыночная инфраструктура региона. – Новосибирск: ЭКОР, 1996. – 156 с.
- [108]. Носов Т. Ю. Совершенствование деятельности предприятия торговли. – СПб: Нева, 2001. – 102 с.
- [109]. Нурмахмадов М. Н., Комилов С. Д. Стратегия движения к рыночной экономике. Выпуск 1. – Душанбе: Международный фонд

- экономических и социальных реформ. Таджикское отделение, 1995. – 103 с.
- [110]. Осокин К. Б. Экономика: Путь к рынку. Вопросы теории и моделирование. – Нижний Новгород: Кн. Изд-во, 1991. – 187 с.
- [111]. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ. / Общ. ред. С.П. Аукционенка. - М.: Прогресс, 1985. - 512 с.
- [112]. Пикфорд Дж. Управление рисками. М.: Вершина, 2004. – 349 с.
- [113]. Покровская В. В. Организация и регулирование внешнеэкономической деятельности. – М.: Юристъ, 1999. – 456 с.
- [114]. Покровский, А.К. Риск-менеджмент на предприятиях промышленности и транспорта: Учебное пособие / А.К. Покровский. - М.: КноРус, 2017. – 416 с.
- [115]. Предпринимательские риски. Под ред. Е. А. Олейникова. М., 2002. –156с.
- [116]. Предпринимательство. Под ред. М. Г. Лапусты. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2006. – 667 с.
- [117]. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. Под ред. Т. Г. Морозовой, а. В. Пикульника. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2000. – 318 с.
- [118]. Раджабов Р. К., Факеров Х. Н., Нурмахмадов М., Саидова М. Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. – Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.
- [119]. Раджабов Р. К., Шарипов М. М., Исоков А. А. Инфраструктура розничной торговли и пути ее совершенствования (на примере Согдийской области). – Худжанд, 2006. - 92 с.
- [120]. Раджабов Р. К. Финансовый менеджмент.- Душанбе: ТГУК, 2010.-112с.
- [121]. Риски в современном бизнесе \ П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С. Н. Полтавцева и др. М.: АЛАНС, 1994. – 187 с.
- [122]. Риск-менеджмент. К. В. Балдин. – М.: Эксмо, 2006. – 368 с.

- [123]. Риск-менеджмент. Л. П. Гончаренко, С. А. Филин; под ред. д-ра техн. наук, проф., засл. деят. науки РФ Е. А. Олейникова. – 3-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2008. – 216 с.
- [124]. Ряховская, А.Н. Риск-менеджмент - основа устойчивости бизнеса: Учебное пособие / А.Н. Ряховская, О.Г. Крюкова, М.О. Кузнецова. - М.: Магистр, 2018. - 320 с.
- [125]. Рэдхэд К., Хьюс С. Управление финансовыми рисками. Пер.с англ. – М.: ИНФРА – М, 1996. – 288с.
- [126]. Сайфуллоев Ҳ. Асосҳои идоракунии хатар дар фаъолияти соҳибкорӣ. – Душанбе: Ирфон. (2020).
- [127]. Севрук В. Т. Банковские риски. – М.: дело, 1994. – 171 с.
- [128]. Серенков П.С. Методы менеджмента качества. Методология управления риском стандартизации / П.С. Серенков, В.Л. Гуревич, В.М. Романчук. - М.: Инфра-М, 2018. - 149 с.
- [129]. Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. – М.: Дело, 1997. – 672 с.
- [130]. Скриба Н. Н., Микулич И. М., Валеви́ч Р. П. Бизнес-планирование в торговле: Методические подходы и практические рекомендации. – Мн.: БГЭУ, 2000. – 216 с.
- [131]. Снегирова В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям. – СПб.: Питер, 2007.
- [132]. Соколов Д.В. Базисная система риск-менеджмент организаций реального сектора экономики: Монография / Д.В. Соколов, А.В. Барчуков. - М.: Инфра-М, 2018. - 224 с.
- [133]. Спирин А.А., Фомин Л. П. Экономико-математические методы и модели в торговле. – М.: Экономика, 2000. – 255 с.
- [134]. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций. Шапкин А. С. Изд-во «Дашков и К°», 2023. – 874 с.
- [135]. Тони Кент, Онджени О. Розничная торговля. Юнити, Москва, 2007–720 с.

- [136]. Тэпман Л. Н. Риски в экономике. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 246 с.
- [137]. Управление рисками на предприятии. С. М. Васин, В. С. Шутин. – М.: КНОРУС, 2010 – 304 с.
- [138]. Урицкая О. Ю. Основы теории экономического риска: риск в экономических системах. Санкт-Петербург: Изд-во Политехн. ун-та, 2005. – 170 с.
- [139]. Усмонов И. У. и др. Менеджмент. Худжанд: «Хуросон». 2005. – 544 с.
- [140]. Уткин Э. А. Риск-менеджмент. М.: ЭКМОС, 1998. – 105 с.
- [141]. Факеров Х. Н. Потребительский рынок: проблемы регулирования. – Душанбе: «Ирфон», 2002. – 153 с.
- [142]. Факеров Х. Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 136 с.
- [143]. Филин С. А. Управление инвестициями в инновационной сфере экономики в условиях риска и неопределенности: Монография. -М.: ИНИЦ Роспатента, 2004.-270с
- [144]. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2016. – 372 с.
- [145]. Фридман А.М. Экономика предприятий торговли и питания потребительского общества. Дашков и Ко. 2018г. – 464 стр.
- [146]. Хабибов С. Х. , Шаропов Ф. Р., Аминов И. А. Проблемы повышения эффективности розничной торговли. – Душанбе: «Ирфон», 2004.– 95с.
- [147]. Хабибов С. Х., Факеров Х. Н., Шаропов Ф. Р., Мирзоалиев А. А. Менеджмент. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – 308 с.
- [148]. Хабибов С. Х., Эшов Д. К. Малое предпринимательство. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 130 с.
- [149]. Хил Лафуенте А. М. Финансовый анализ в условиях неопределенности. - Под ред. Е. И. Велеско, В. В. Краснопрошина, Н. А. Лепешинского. – Мн.: Технология, 1998. – 150 с.

- [150]. Хлебович Д. И. Сфера услуг: маркетинг. – М.: КНОРУС, 2007. – 240 с.
- [151]. Хозяйственный риск и методы его измерения / Под ред. Т. Бачкаи, Д. Месена и др. М., 1979. – 89 с.
- [152]. Хохлов Н. В. Управление риском. - М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001.– 240с.
- [153]. Хусаинов М.К., Норматова Ш.М. Методологические основы развития сферы услуг и розничной торговли: монография / М.К. Хусаинов, Ш.М. Норматова. – М.: ОАО «ИТКОР», 2013. – 184с.
- [154]. Цай Т. Н., Грабовый П. Г., Марашда Б. С. Конкуренция и управления рисками на предприятиях в условиях рынка. М.: Аланс, 1997. – 145 с.
- [155]. Царев Р. М. Предпринимательские риски. – М.: МИИТ, 1999. – 93 с.
- [156]. Цветкова Е. В., Арлюкова И. О. Риски в экономической деятельности. – СПб: Санкт-Петербургский институт внешнеэкономических связей экономики и права, 2002. – 126 с.
- [157]. Чернов И. Л. Анализ коммерческого риска / Под ред. М. И. Баканова. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 156 с.
- [158]. Экономика предприятия торговли и сферы услуг / Под ред. В. В. Басконова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 423 с.
- [159]. Экономика предприятий торговли и общественного питания. Под. ред. Т. И. Николаевой и Н. Р. Егоровой. Москва, 2006 – 399 с.
- [160]. Экономика торгового предприятия: Торговое дело / Под ред. Л. А. Брагина. – М.: ИНФРА–М, 2006. – 314 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

- [161]. Архипова Д.В. Управление рисками организации // Science Time. – 2014. - № 11 (11). – С. 13-19.

- [162]. Быстрой, Г.П., Лыков И. А., Никулина Н. Л. Оценка рисков и прогнозирование длинных временных рядов экономических показателей // Экономика региона. – 2012. - № 3. – с. 240-249
- [163]. Газибеков, С. А. Иерархический способ выбора приоритетных направлений инновационного развития сферы общественного питания / С. А. Газибеков, А. Р. Алиев // Экономика Таджикистана. – 2020. – № S4-1. – С. 69-75. – EDN FBEJZK.
- [164]. Гайдаенко Э.В. Карта рисков как инструмент управления рисками сельскохозяйственного производства / Кубанский государственный аграрный университет // Современные тенденции в экономике и управления. г. Краснодар. 2012, стр. 131-139
- [165]. Инюкин А.Ф., Хорольски Т.Е. и Савельева В.А. Сущность и причины экономических рисков на предприятиях агропромышленного комплекса / Вестник Академии знаний № 46 (5), 2021. Стр. 156-160
- [166]. И.А. Кулаков, Л.О. Кулакова. Роль розничной торговли в развитии национальной экономики республики Беларусь. Вестник Брестского государственного технического университета. 2021. -198 с.
- [167]. Карпиеня М.В. Экономические риски: классификация, анализ и выявление их особенностей в условиях периода трансформации. Журнал Белорусского государственного университета. Экономика. 2022; 2:4-11
- [168]. Костина Ю. А. Сущность системы риск -менеджмента, ключевые элементы и этапы формирования. / Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации. // Риск-менеджмент. 14 (446) – 2011. Стр. 66-70
- [169]. Кондрашова Н.Г. Защита информации как важная составляющая экономической безопасности / Н.Г. Кондрашова // Modern Economy Success. – 2022. – № 6. – С. 149-153.
- [170]. Кулик Г.Ю. Зарубежный опыт внедрения риск-менеджмента в государственное управление. Государственное управление. Электронный вестник Выпуск №37. Апрель 2013г. С.32-44

- [171]. Курбонов А.Х. Идоракунии хатарҳо дар фаъолияти иқтисодӣ: моҳият, усул ва механизмҳо. Душанбе: Ирфон. 2020. – С. 45–50.
- [172]. Лузгина О. А. Управление рисками в бизнесе: Всерос. науч. – практ. конф., 26-27 июня 2000 г.: Сб. материалов. Пенза: Приволж. Дом знаний, 2000. – 66 с.
- [173]. М.Е. Родионова, Комплексное управление рисками: Обзор зарубежных стандартов// Финансовый университет им. Г.Г. Силласте. Управленческие науки. №4 2013. Стр. 25
- [174]. Муродов Ш.И. Менеҷменти риск дар корхонаҳои молиявӣ. Душанбе: Матбааи миллии Тоҷикистон. 2019. – С. 62–71.
- [175]. Новиков, К. А. Современные механизмы управления финансовыми рисками и способы их выявления / К. А. Новиков // Современные научные исследования и инновации. – 2019. – № 12(104). – С. 26. – EDN CYINBY.
- [176]. Пермякова, У. В. Современные механизмы управления рисками / У. В. Пермякова, В. В. Жинжикова // Форум молодых ученых. – 2018. – № 11-2(27). – С. 357-361. – EDN POWYDV
- [177]. Радзиховская Л. М., Иващук Е. В. Суть понятия «экономический риск»: ретроспектива и современность // Економічний часопис – XXI. – 2015. - № 7-8. – с. 4-7
- [178]. Рождественская Е.Ю. Феномен риска в современном научном дискурсе // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2009. № 1
- [179]. Рожков Ю. В., Карпенко Т. Г. Риск как категории экономики и таможенного дела // Сибирская финансовая школа. – 2015. - № 5. – С. 9-14
- [180]. Рудашевский В.Д. Риски, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование / В. Д. Рудашевский // Вопросы психологии. —1974. - № 2. С. 32-41

- [181]. Серебрякова, Т. Ю. Управление рисками организации: методический аспект / Т. Ю. Серебрякова // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20, № 5(419). – С. 294-306. – DOI 10.24891/ia.20.5.294. – EDN YFOQZF.
- [182]. Содилов Р.Х. Международные модели риск-менеджмента и возможности их применения на предприятиях хлопкоочистительной промышленности Республики Таджикистан // Паёми молия ва иқтисод. 2024 / №2 (41) с. 5-14
- [183]. Смирнова Е. Анализ управление рисками в российских и международных стандартах безопасности // Управление риском. 2001. № 1. С. 3-5; № 2. С. 20-23.
- [184]. Товченко Д.С., Павлов Д.В. Система управления рисками на предприятии: рискменеджмент // Парадигма. – 2022. – № 1. – С. 65-68.
- [185]. Тупицына А. В. Хеджирование валютных рисков с помощью свопов // Международные банковские операции. – 2009. - № 1.
- [186]. Тупицына А. В. Хеджирование валютных рисков опционным контрактом // Международные банковские операции. – 2008. - № 6.
- [187]. Шилкина А. Т. Управление рисками в системе менеджмента качества промышленного предприятия: региональный аспект / А. Т. Шилкина, А. Г. Савкин // Фундаментальные исследования. - 2015. - № 7-4. - С. 57-62.
- [188]. Шипицын А. В. Основные этапы процесса риск-менеджмента / Вестник БГТУ им. В.Г. Шухова, 2012, №4 С. 103-107

Диссертация ва авторефератҳо:

- [189]. Алиев А.Р. Инновационное развитие сферы общественного питания в условиях рыночной экономики (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан): дис.канд.экон.наук. – Душанбе 2022г. С.206

- [190]. Амонов С.Н. Организационный механизм управления инвестиционными рисками в промышленности Республики Таджикистан: автореф. дис. канд. экон. наук. – Душанбе 2010г. С.26
- [191]. Ахмерова Д.К. Стратегия развития социально ориентированных предприятий розничной торговли: Дисс. канд. экон. наук. – СПб., 2009. – 195 с.
- [192]. Боймуродов Дж. Д. Особенности банковского финансового риска и пути его снижения в современных условиях (на примере Республики Таджикистан): автореф. дис. канд. экон. наук. – Душанбе 2019г. С.26
- [193]. Гнидковский В.Н. Формирование и диагностика системы риск-менеджмента предпринимательских структур : автореферат дис. кандидата экономических наук : 08.00.05 / Гнидковский Валерий Николаевич. - Великий Новгород, 2009. - 23 с.
- [194]. Джонов Г.Д. Снижение Коммерческого риска в деятельности предприятий: На примере транспортных предприятий Республики Таджикистан: автореф. дис. канд. экон. наук. – Душанбе 2004г. С. 24
- [195]. Зубайдов С. Организационно-экономические аспекты совершенствования потребительского рынка в условиях инновационной экономики: теория, физико-экономическое моделирование, практика (на материалах Республики Таджикистан) автореф. дис. док. экон. наук. – Душанбе 2022г. 42 с.
- [196]. Исоков А.А. Формирование и развитие инфраструктуры розничной торговли в условиях переходной экономики: автореф. дисс. к.э.н. Душанбе 2006. 27с.
- [197]. Максимчук Е. В. Управление экономическими рисками на предприятии: Дисс. канд. экон. наук. – Белгород, 2000. – 162 с.
- [198]. Машокиров Дж.Н. Повышение качества бытовых услуг в условиях рыночной экономики: автореф. дис. канд. экон. наук. – Душанбе 2019г. С.26

- [199]. Назаров А.Г. Механизм управления инвестиционными рисками в энергетике республики Таджикистан: автореф.дис.канд.экон.наук. – Душанбе 2012г. С. 24
- [200]. Толибов К.К. Приоритетные направления развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан: автореф.дис.канд.экон.наук. – Душанбе 2004г. С. 24
- [201]. Шаропов Ф.Р. Повышение эффективности функционирования розничной торговли. – Автореферат дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. – Душанбе, 2004. – С. – 23-24.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби КОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

[1-М]. Усулҳои методи таҳияи низоми идоракунии риск дар корхонаҳои савдои чакана [Матн] / Машокиров Ҷ.Н., Шарипова М.Н. //Паёми ДДТТ. - Душанбе, 2025. - №2 (57) – С.212-216

[2-М]. Ташаккули низоми риск-менеджмент дар соҳаи савдои чакана [Матн] / М.Н. Шарипова//Паёми ДДТТ. - Душанбе, 2025. - №1 (55) – С.464-470

[3-М]. Арзёбии ҳолати муносири рушди савдои чакана дар вилояти Суғд [Матн] / Ш.М. Норматова, М.Н. Шарипова //Паёми ДДТТ. – Душанбе, 2024. - №3 (53) - С.254-259

[4-М]. Экономическая значимость розничной торговли в развитии национальной экономики [Текст] / М.Н. Шарипова //Вестник ТГУК. - Душанбе, 2022. - №2 (42) – С.326-332

[5-М]. Теоретические вопросы формирования системы управления рисками в сфере торговли [Текст] /М.Н. Шарипова // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2020.- №1 - С.125-130.

[6-М]. Особенности системы риск - менеджмента в сфере торговли [Текст] / М.Н Шарипова. //Ученые записки ГОУ “Худжандский

государственный университет имени академика Б. Гафурова.” Естественные и экономические науки. (сб.ст.). – Худжанд, 2017. - № 4(43) – С.160-164

Б) Мақолаҳои илмӣ дар дигар нашрияҳо ҷопшуда:

[7-М]. Шарипова М.Н. Нақш ва мавқеи савдои чакана дар шароити рақамикунонӣ [Матн] / М.Н. Шарипова ДИСДДТТ конференсияи донишқадавии илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи илми тоҷик таҳти унвони “Иқтисодиёти сабз-муҳаррики рушди устувори иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои истифодабарии самараноки захираҳо” Хучанд, 2025 С. 125-130

[8-М]. Шарипова М.Н. Концептуальные проблемы защиты прав потребителей при дистанционной продаже товаров посредством сети интернет [Текст] / М.Н. Шарипова ДИСДДТТ конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-назариявӣ Хучанд, 2024 С.216 -220

[9-М]. Шарипова М.Н. Шаклҳои муосири савдои чакана дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / М.Н. Шарипова ДДТТ конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-назариявӣ таҳти унвони “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” 27-28.12.2024 с.360-364

[10-М]. Шарипова М.Н. Риски в сфере торговли [Текст] / М.Н. Шарипова //Вестник ТГУК. - Душанбе, 2013. - №3 – С.51-54

**Таърифотҳои муаллифӣи олимони-иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ оид ба
моҳият ва нақши “савдои чакана”**

Олимон	Таърифоти соҳаи савдо	Манбаъ (бо забони асли)
<i>Олимон-иқтисодчиёни ватанӣ</i>		
Хабибов С.Х., Шаропов Ф.Р., Аминов И.А.	Савдои чакана айни замон, дар асоси моликияти шаклҳои гуногун фурӯши молҳо ва расонидани хизматҳои тичоратиро амали гардониди, ғоҷолони дар ҳалли вазифаҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ва рушди муносибатҳои бозорӣ иштирок менамояд.	Хабибов С.Х., Шаропов Ф.Р., Аминов И.А. Проблемы повышения эффективности розничной торговли – Душанбе: «Ирфон», 2004. С. 13-14.
Шаропов Ф.Р.	Қараёни фурӯши мол “...ба худ унсури асосии хизмати савдои чаканаро ифода намуда, аз унсурҳои асосии зерин иборат аст: ташаккули анво, қабули молҳо, таъминоти нигоҳдорӣ, тайёркунии пеш аз фурӯш, чоғирсозии молҳо, пешниҳоди мол ба харидорон, ҳисоббаробарӣ бо харидорон, содироти мол.	Шаропов Ф.Р. Повышение эффективности функционирования розничной торговли. – Автореферат дисс. на соис. уч. степени канд. экон. наук. – Душанбе, 2004. – С. – 23-24.
Хусаинов М.К., Норматова Ш.М.	Мо, чунин мешуморем, ки савдои чакана ҳамчун система дорои қобилияти қонегардонии талаботи истеъмолгарони ниҳой мебошад.	Хусаинов М.К., Норматова Ш.М. Методологические основы развития сферы услуг и розничной торговли: Монография. – М.: ОАО “ИТКОР”, 2013. – 184с.
<i>Олимон-иқтисодчиёни хориҷӣ</i>		
Леви М., Вейтс Б.А.	“...савдои чакана – маҷмӯи намуудҳои ғаҷолияти соҳибқории афзоишдиҳандаи арзиши мол ва хизматҳои ба харидорон фурӯхташаванда ва барои истифодабарии шахсӣ ва оилавӣ таиншуда мебошад”	Леви М., Вейтс Б. А. Основы розничной торговли / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. - СПб: Издательство «Питер», 1999. - 448 с. С.19.
Берман Б., Эванс Д. Р.	Савдои чакана ба худ намуудҳои ғаҷолияти иқтисодии бо фурӯши мол ва хизматҳои ба истеъмолгарон барои истифодабарии шахсӣ ё оилави алоқамандро дар бар мегирад.	Берман Б. Розничная торговля: стратегический подход Текст. / Б. Берман, Д. Р. Эванс; [пер. с англ.]. - 8 е издание. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. - 1184 с. С 23.
Николаева	Савдои чакана чун соҳаи иқтисодӣ ба	Николаева Т.И. Торговля

Т.И.	соҳаҳои ғайриистеҳсоли дохилшуда, фаъолияти он ба қараёни фурӯши мол ва хизмат чудо мешавад, яъне фаъолияти асосии он фурӯши мол, хизматрасонӣ ҳамчун илова ворид карда мешавад	потребительскими товарами: проблемы развития и совершенствования. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 1996 стр.55
Снегирова В.	Савдои чакана (ритейл, ритейлинг) – ин ҳамагуна муносибат оид ба фурӯши бевоситаи мол ё хизматҳо ба истеъмолгарони ниҳой барои истифодаи ғайритиҷоратии шахсӣ мебошад	Снегирова В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям. – СПб.: Питер, 2007. Стр. 10
Александров Ю.Л.	Соҳаи савдо ба сифати ташкилкунанда ва танзимкунандаи бозори истеъмолӣ баромад менамояд. Он хизматҳоро доир ба расонидани молҳо аз истеҳсолгарон то истеъмолгарон ва ташкили мубодилаҳои пулиро ташкил менамояд.	Снегирова В. Розничный магазин. Управление ассортиментом по товарным категориям. – СПб.: Питер, 2007. Стр. 10

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Замимаи 2

Шарҳи моҳияти категорияи «риск»

№	Муаллифи моҳияти «риск»	Шарҳи моҳияти «риск»	Манбаъ (бо забони асли)
1.	Тибқи стандарти байналмилалӣ ISO31000	Риск – ин таъсири номуайяни ба мақсади гузашташуда мебошад	Стандарти байналмилалӣ ISO 31000:2018// http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/22615/24/ISO%2031000-2018.pdf .
2.	А.П. Алгин	Риск - фаъолиятест, ки бо рафъи номуайяни дар вазъияти интиҳоби ногузир алоқаманд аст, ки дар қараёни он ба даст овардани натиҷаи интизоршуда, ноқомӣ ва дуршавӣ аз ҳадаф ба таври миқдорӣ ва сифатӣ арзёбии имконпазир аст.	Алгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Алгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с.
3.	А.Н. Фомичев	Риск - эҳтимолияти эҳтимолии аз даст додани захираҳо ё аз даст додани даромад мебошад.	Фомичев А. Н. Риск-менеджмент. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2008. – 376 с.
4.	В.Д. Рудашевский	«Риск- эҳтимолияти ҳатогӣ ё муваффақияти ин ё он интиҳоб дар вазъият бо яқчанд алтернативаҳо»	Рудашевский В.Д. Риски, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений

			и их моделирование / В. Д. Рудашевский // Вопросы психологии. —1974. - № 2. С. 32-41
5.	Г.П. Быстрой, И.А. Ликов, Н.Л. Никулина	«эҳтимолияти амалисозии таҳдидҳое, ки метавонанд ба низоми иқтисодии таҳқиқшаванда таъсири назарраси манфӣ расонанд ва ҳолати кунунии онро тағйир диҳанд»	Быстрой, Г.П., Лыков И. А., Никулина Н. Л. Оценка рисков и прогнозирование длинных временных рядов экономических показателей // Экономика региона. – 2012. - № 3. – с. 240-249
6.	Д.В. Архипова	«риск- ин вазъиятест, ки бо мавҷудияти интиҳоб аз вариантҳои имконпазир тавассути арзёбии эҳтимолияти рух додани ҳодисаи дорои риск, ки метавонад бо оқибатҳои мусбат ва манфӣ ҳамроҳ шавад, тавсиф мешавад.	Архипова Д.В. Управление рисками организации // Science Time. – 2014. - № 11 (11). – С. 13-19.
7.	Е.Ю. Рождественская	«Риск» - амале, ки бо интизории ноил шудан ба ҳадафи дилхоҳ анҷом дода мешавад, бо дарки имкони дуршавӣ аз ҳадафи идеалӣ, ки дорои имкони ҳисоб кардани андозаи инҳирофҳои эҳтимоли мебошад, бо назардошти таҳлили омилҳои мавҷудае, ки ба вазъият таъсир мерасонанд ва омӯзиши хусусиятҳои субъектҳо ё объектҳои дар амали додашуда тавассути моделсозии ҳодисаҳои оянда ва пешгӯӣ.	Рождественская Е.Ю. Феномен риска в современном научном дискурсе // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2009. № 1
8.	И.В. Джус	Риск – рафти амал дар муҳити норавшан, номуайян	Джус И. В. Политические риски : оценка, анализ и управление / И. В. Джус. – М. : ИМЭМО РАН, 2004. – 92 с.
9.	Луғати мухтасари психологӣ	«Риск – хусусияти вазъияти фаъолияте, ки аз номуайянии натиҷаи он ва оқибатҳои номусоиди имконпазир дар ҳолати ноқомӣ иборат аст»	Краткий психоло-гический словарь. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
10.	Л.М. Радзиховская, Е.В. Иващук	«эҳтимолият» (44%), «номуайяни» (40%), «талафот» (32%) камтар аҳамиятнок ба ҳисоб мераванд: «нобарорӣ», «натиҷаи манфӣ», «имконият», «номаълумӣ»	Радзиховская Л. М., Иващук Е. В. Суть понятия «экономический риск»: ретроспектива и современность // Економічний часопис

			– XXI. – 2015. - № 7-8. – с. 4-7
11.	М. Меркхофер	Риск – ин вазъияти номуайяност, ки дар он як ё якчанд оқибатҳои номатлуб аст	Merkhofer M/ Decisijn Science and Social Risk Management: A/ comparative Evaluation of cost-benefit analysis? And other formal decision-aiding, approaches / M. Merkhofer. – Dordrecht: Reidel, 1987. – 330 p/
12.	Ф. Найт	Риск – номуайянии суғуртанашаванда, ки дар пайдоиши падидаи ғоидаи соҳибкорӣ нақши ҳалқунанда мебозад	Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
13.	Э. Гидденс	Риск натиҷаи модернизатсия буда, бо равандҳои ҷаҳонишавӣ ғайб мешавад	Гидденс Э. Ускользящий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М.: весь мир, 2004. – 120 с.
14.	Ю.В. Рожков, Т.Г. Карпенко	«риски иқтисодӣ ҳамчун фарзияи шахс дар бораи хатари эҳтимолии ҳаҷми зарари вобаста ба таъсири маҷмӯи омилҳои бозорӣ пешниҳод карда мешавад, ки имкон медиҳад усулҳои пешгирии талафот дар доираи идоракунии умумӣ ва мушаххаси риск - менеҷмент таҳия карда шавад.»	Рожков Ю. В., Карпенко Т. Г. Риск как категории экономики и таможенного дела // Сибирская финансовая школа. – 2015. - № 5. – С. 9-14
15	Ю.П. Соболева, Т.В. Полякова	... риск ҳамчун ғайбият дар вазъияти интиҳоби ногузир ва дар шароити номуайяний ғаймида мешавад	Соболева Ю. П., Полякова Т. В. Обзор методов оценки рисков предпринимательской деятельности // Таврический научный обозреватель. – 2015. - № 3-1. – С. 33-37
16	Ҷонов Г.Д.	Риск – ин эҳтимолияти пайдоиши зарар ва ё гирифтани ғоида дар натиҷаи ғайбияти тижоратист	Джонов Г.Д. Снижение Коммерческого риска в деятельности пред-приятий: На примере транспортных пред-приятий Республики Таджикистан: автореф. дис. канд.экон.наук. – Душанбе 2004г. Стр. 8

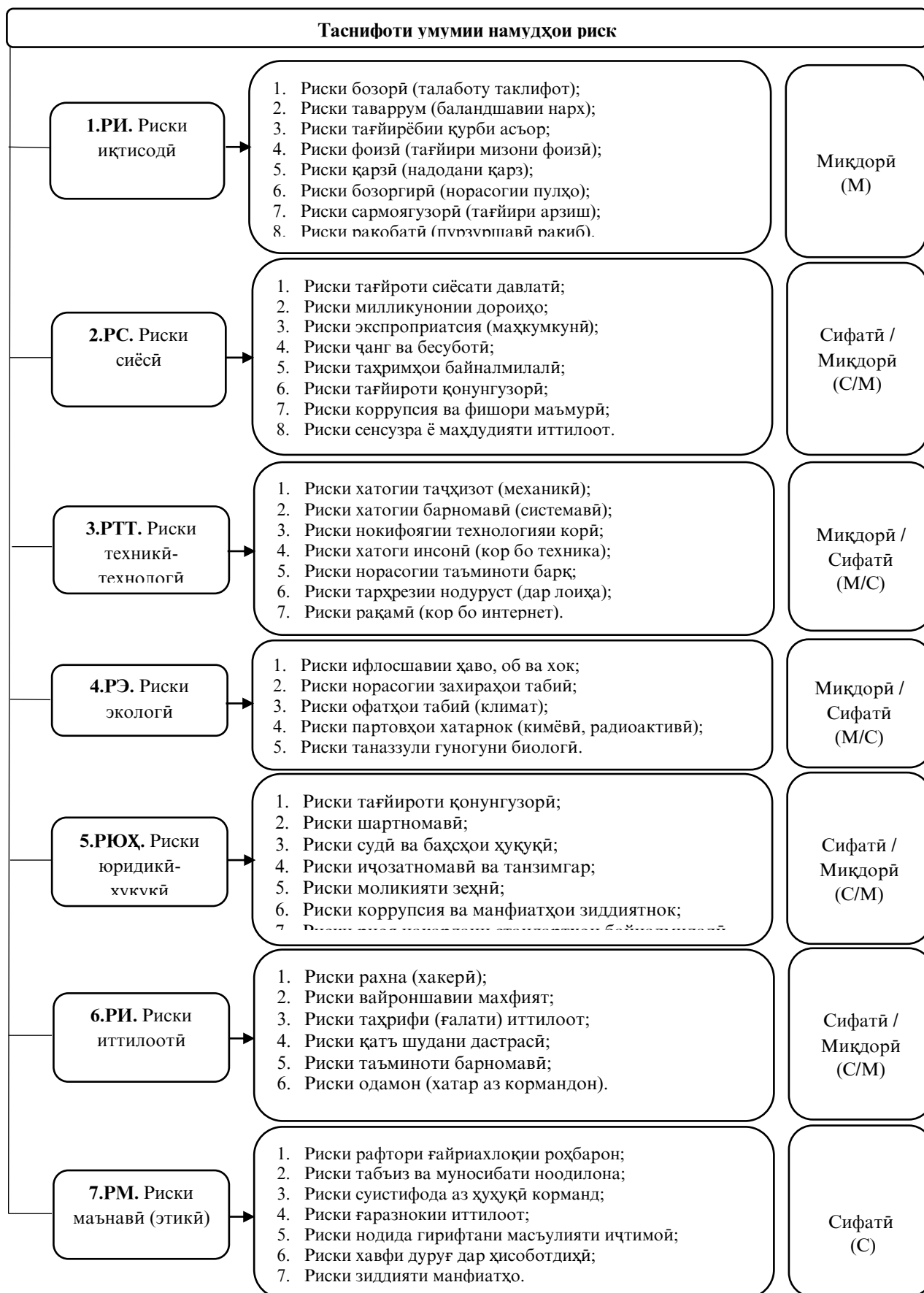
Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Таснифоти умумии намудҳои риск

Намудҳои риск	Таъриф
Рискҳои иқтисодӣ	Рискҳои мебошанд, ки дар натиҷаи тағйироти номусоид дар иқтисодиёти кишвар ё худ корхона ба вучуд меоянд. Инҳо рискҳои тағйирёбии конъюнктураи бозор, нарх ба омилҳои гуногуни истеҳсолот ва дороиҳои молиявӣ, қурби ашёи миллӣ ва хориҷӣ, меёрҳои ғоизӣ, таваррум ва ғайра мебошанд. Ба инҳо дохил мешаванд rischi аз даст додани мавқеи рақобатпазирии корхонаҳо.
Рискҳои сиёсӣ	Рискҳои мебошанд, ки бо вазъии сиёсӣ ва фаъолияти давлат алоқаманданд, дар натиҷаи тағйир ёфтани он ба натиҷаҳои фаъолияти корхона таъсири манфӣ мерасонанд, инчунин rischi тағйирот дар сиёсати дохилии худ корхона. Онҳо бо тағйиротҳои режими сиёсӣ, тағйирот дар низоми молиявӣ (андоиз, бучетӣ, кредитӣ, ашёӣ) ва фаъолияти сиёсати хориҷии кишвар, бо ҳатари миллӣ ва истисдод, инчунин бо геополитика алоқаманданд.
Рискҳои техникӣ- технологӣ	Имконияти оқибатҳои манфӣ, ки дар натиҷаи ҷорӣ намудани техника ва технологияи нав, фалокатҳои техногенӣ ба амал меоянд. Нисбат ба муассисаҳои савдо rischi техникӣ технологӣ якҷанд нуктаро дар бар мегирад: 1) омили инсонӣ (технологияро одамон истифода мебаранд, бинобар ин дар лоиҳакашӣ ва истифодабарии он имкони хатогиҳо, набудани таҳассуси зарурӣ, таҷриба надоштан ё безътиноӣ мавҷуд аст), 2) худ таҷҳизот (он метавонад вайрон, шикаста, дар садама, фарсуда бошад); 3) таҷҳизот бояд ба талаботи муайян (эксперативӣ, эстетикӣ, санитарӣ) ҷавобгӯ бошад; 4) риояи қоидаҳои беҳатарӣ; 5) дуруст интихоб намудан ва ҷо ба ҷо гузоштан, самаранок истифода бурдани таҷҳизот. Дуруст интихоб намудани таҷҳизот (механизатсия ва автоматикунонӣ) имконият медиҳад, ки ҷараёни савдо оқилона ташкил карда, масоҳати савдо ба таври максималӣ истифода бурда шавад, маданияти хизматрасонӣ ва ҳосилнокии меҳнат баланд бардошта шавад.
Рискҳои экологӣ	Рискҳои мебошанд, ки бо эҳтимолияти масъулияти шахрвандӣ барои расонидани зарар ба муҳити зист, инчунин ба саломатӣ, ҳаёт ва моликияти шахсони сеюм (шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ) алоқаманданд. Ин рискҳо бо зараре, ки дар навбати аввал корхона вобаста ба ифлосшавии муҳити зист ва зарари ба шахсони сеюм аз ҷониби худ корхонаи савдо расонидааст (ҷарима, ҷуброн ва ғайра) алоқаманданд, дуоим, вақте ки ба ифлосшавии муҳити зист дигар субъектҳои хоҷагидор айбдоранд ва зарар ба саломатӣ, ҳаёти кормандони муассисаи савдо, молу мулкҳои он расонида шудааст ва дар натиҷа натиҷаҳои фаъолияти корхона (ғоидаи аз даст рафта, зиён ва ғайра). Бояд қайд кард, ки рискҳои экологӣ оқибатҳои фаврӣ (зарари мустақим ба биноҳо, иншоот, ифлосшавии ҳудудҳо, ҷароҳатҳо, талафоти одамон), инчунин оқибатҳои дарозмуддат доранд (ифлосшавии дарозмуддати сарватҳои табиӣ, ки ба саломатии одамон таъсир мерасонад, боиси зиёд шудани беморӣ ва фавт мегардад).

Рискҳои иҷтимоӣ	Рискҳое, ки аз мавҷудияти тамоюлҳои ба ҳам зид дар ҳаёти ҷамъиятӣ, муҳолифати эҳтимолии муҳити иҷтимоӣ ё объекти иҷтимоӣ, бархурди ҳадафҳо, манфиатҳои ба ҳам зид, номуайянии рафтор, хусусияти бисёрварианти, эҳтимолии равандҳои иҷтимоӣ, унсурҳои стихиявӣ ва тасодуфӣ ба амал меоянд. Терроризм, вандализм, корпартоӣ ва саботаж аз ҷумлаи ин рискҳо мебошанд.
Рискҳои юридикӣ-ҳуқуқӣ	Рискҳое мебошанд, ки аз як тараф бо ноустувории (ё эҳтимолияти тағйирот дар самти номусоиди корхона) қонунгузорию дохилӣ, хориҷӣ ва байналмилалӣ, бо қонунҳо ва қоидаҳои ғайриҷашмдошти ҳукумат алоқаманданд, дар шакли тағйир ёфтани ғайриҷашмдошти шароити фаъолияти хоҷагидорӣ зоҳир мегарданд, ки метавонанд боиси зиёд шудани хароҷоти захираҳо ва аз даст додани ғоида гарданд, аз тарафи дигар, ғайриоқилона ва бесамар будани меъёрҳои ҳуқуқӣ, фармону қоидаҳои дар ҳуди корхона қабулшуда. Ба ин рискҳо рискҳое дохил мешаванд, ки бо риоя накардани қонунҳои патентӣ ва ҳуқуқи муаллифӣ, мавҷуд набудани иҷозатнома ё ҳатогиро дар онҳо, номуайян ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳо оид ба ҳуқуқи моликият, иҷора, лизинг, қарзҳо, иҷрои нодурусти ҳуқуқии шартномаҳо, ба вучуд омадани мурофияҳои судии дохилию берунӣ алоқаманданд. Низомии дақиқ таҳияшудаи қоидаҳо, ки ба меъёрҳои қонунгузорию амалкунанда асос ёфтаанд, барои пешгирӣ кардани ҷунин рискҳо кӯмак мекунад.
Рискҳои иттилоотӣ	Рискҳое мебошанд, ки дар натиҷаи нопурра, носаҳеҳӣ, таҳриф ва таъхир додани маълумоти навҳои гуногун (масалан, дар бораи динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, параметрҳои техника ва технологияи нав, вазъи молиявӣ, обрӯи кории субъектҳои хоҷагидор ва ғайра) ба амал меоянд. Риски иттилоотӣ ин эҳтимолияти пайдо шудани маълумоти бардурӯғ, безътимод дар ҳисоботҳои оморӣ, амалиётӣ, молиявӣ ва муҳосибӣ мебошад. Гузашта аз ин, ин ҳаракати норавшани иттилоот аст, ки эҳтимолан ҳам дар дохили ҳуди корхона ва ҳам берун аз он боиси талафот мегардад.
Рискҳои маънавӣ	Рискҳое мебошанд, ки бо масъулияти маънавӣ барои қарорҳои дар вазъияти хатарнок қабулшуда ва оқибатҳои ин қарорҳои қабулшуда алоқаманданд. Ин рискҳо бо тағйирот дар шуури одамон ва тағйирёбии доимии меъёрҳои ахлоқӣ ва маънавӣ дар ҷомеа, бо номутобиқати арзишҳои ахлоқии ҷомеа ва арзишҳои дохили корхона алоқаманданд. Ин рискҳо махсусан барои корхонаҳои ҷаҳона аз ду нуктаи назар дахл доранд: якум, дар робита ба эҳтимоли фиреб (дуздӣ, қаллобӣ) аз ҷониби харидорон ва дуюм, дар робита ба расонидани зарари эҳтимоли ба харидорон дар натиҷаи эҳтимоли фурӯши моли мӯҳлати истифодаашон гузашта, моли пастсифат, молҳои сертификатсия нашуда, маҳсулоти қалбақӣ ва ғайра.

Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ

Расм. Таснифоти умумии намудҳои риск (таҳияи муаллиф)

Гуруҳбандии рискҳои тиҷоратӣ (савдо) дар корхонаҳои савдои чакана

№	Намуди рискҳо дар фаъолияти савдои чакана	Аломат
1.	Риски ба фурӯш наарафтани молҳо	P-1
1.1	Риск, вобаста аз сатҳи ташкили раванди савдо	P-1.1
.2	Риск, вобаста бо сифати мол дар муқоиса бо шабеҳи он	P-1.2
1.3	Риск, вобаста аз тахассуси кормандони савдо (менечерон)	P-1.3
1.4	Риск, вобаста аз таҳқиқоти маркетингии бозор	P-1.4
1.5	Риск, вобаста бо ташкили таблиғи мол	P-1.5
1.6	Риск, вобаста бо анвои кам бо навсозии анвои молҳо	P-1.6
1.7	Риск, вобаста аз гузаштани мӯҳлати истеъмоли мол	P-1.7
1.8	Риск, вобаста аз ҳаҷм ва сохтори талаботи қонеънашуда	P-1.8
2.	Рискҳои иҷро нашудани ӯҳдадориҳои шартномавӣ	P-2
2.1	Риски радкунии молтаъминкунанда аз бастанӣ шартнома	P-2.1
2.2	Риски пайдо шудани қарзи дебиторӣ	P-2.2
2.3	Риски пайдо шудани қарзи кредиторӣ	P-2.3
2.4	Риски бастанӣ шартнома дар шароити фарқкунанда	P-2.4
2.5	Риск, вобаста аз воридоти номунтазами мол	P-2.5
3.	Риски тундшавии рақобат ва тағйирёбии сохтори бозор	P-3
3.1	Риски воридшавии рақибони нав ба бозор	P-3.1
3.2	Риск, вобаста аз сиёсати номукамали маркетингӣ	P-3.2
3.3	Риск, вобаста аз суғурӯи намудани навоариҳо	P-3.3
4.	Рискҳои пайдоиши хароҷоти ғайриҷашмдошт	P-4
4.1	Риски ҳатогӣ дар таҳлил ва пешгӯии конъюнктураи бозор	P-4.1
4.2	Тағйирёбии сиёсати нархгузориҳои молтаъминкунанда	P-4.2
4.3	Риски аз дастдиҳии фоида бо сабаби қатъҳои маҷбурӣ	P-4.3
4.4	Риски аз дастдиҳии фоида дар натиҷаи ҷорикунӣ инноватсия	P-4.4
5.	Рискҳои аз даст додани амволи корхона	P-5
5.1	Риски аз дастдиҳии амвол дар натиҷаи ҳолатҳои садамавӣ	P-5.1
5.2	Риски аз даст додани амвол дар натиҷаи дуздӣ	P-5.2
5.3	Риски аз даст додани амвол дар натиҷаи офатҳои табиӣ	P-5.3
6.	Рискҳои аз даст додани фоидаи молиявӣ	P-6
6.1	Риски фурӯши мол ба қарз (кредит)	P-6.1
6.2	Риски иҷро нашудани ягон ҷорабинӣ (суғуртақунонӣ ва ғ.)	P-6.2
7.	Рискҳои талафот марбут ба низоми сертификатсия	P-7
7.1	Риски фурӯши молҳои ба стандартҳои сифат номувофиқ	P-7.1
7.2	Риски фурӯши молҳои ғайристандартӣ	P-7.2

Таҳияи муаллиф

Шарҳи таърифоти намудҳои стратегия

№	Номи стратегия	Таърифот
1	Моли – бозорӣ	Ин стратегия навъҳои молҳои мушаххасеро, ки корхона мефурӯшад, соҳаҳо ва усулҳои фурӯшро муайян мекунад;
2	Маркетингӣ	Стратегияи мазкур ҳамчун мутобиктавии доимӣ, чандирии фаъолияти корхона ба шароити бозор бо назардошти мавқеи ташкилот ва мавқеи моли он дар бозор, маҷмӯи тадбирҳо оид ба ташаккули низоми фурӯш, тақсимои маблағҳои барои фаъолияти маркетингӣ ҷудошуда фаҳмида мешавад;
3	Рақобатпазирӣ	Моҳияти ин стратегия аз паст намудани хароҷоти муомилоти корхона, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба мизочон, пешниҳод намудани хизматрасонии иловагӣ ба мизочон ва хизматрасонии пас аз фурӯш иборат аст. Илова бар ин, муайян кардани соҳаҳои нави фаъолият дар бозорро он дар бар мегирад ;
4	Рушд	Моҳияти стратегияи мазкур аз татбиқи мақсадҳои таъмини суръати устувори фаъолият ва рушди корхона дар маҷмӯъ ва соҳаҳои он, инчунин татбиқи маҳсулоти нав ва самтҳои фаъолият, баланд бардоштани рақобатпазирии корхона ва ғайра иборат аст;
5	Идоракунии маҷмӯи соҳаҳо	Стратегияи мазкур назорати қатъии роҳбарияти ширкатро аз рӯи самтҳои фаъолият ва номгӯи маҳсулот бо мақсади диверсификатсияи самтҳои фаъолият ва номгӯи маҳсулоти ба воситаи соҳаҳои нав ба фурӯш баровардашуда ва қатъ намудани он намуди фаъолият ва фурӯши он намуди молҳоро дар назар дорад, ки ба мақсад ва вазифаҳои корхона мувофиқ нестанд;
6	Сармоягузорӣ	Стратегия муайян кардани дараҷаи нисбии маблағгузори асосиро дар асоҳи ҳисоби миқёси фурӯши навъҳои алоҳидаи маҳсулот ва умуман фаъолияти корхонаро дар бар мегирад. Вай инчунин муайян кардани мавқеи рақобати корхонаро дар бозор, муайян кардани имкониятҳои корхона аз рӯи натиҷаҳои банақшагирӣ ва иҷрои нақшаҳо дар назар дорад;
7	Инноватсионӣ	Ин стратегия ба ҷустуҷӯи мунтазами имкониятҳои нави технологӣ ва татбиқи технологияҳои нав дар корхона нигаронида шудааст. Технологияҳои нав ҳам ба усулҳои фурӯши мол, бунёди равандҳои савдо ва технологӣ, инчунин ба низомҳои ҳисоббаробаркунӣ бо фармоишгарон ва пудратчиён, низомҳои, баҳисобгирии бухгалтерӣ, идоракунӣ ва ғайра дахл доранд;
8	Фурӯбарӣ	Моҳияти ин стратегия ба даст овардани саҳмияҳои дигар ширкатҳое мебошад, ки бо рушди босуръат ва технологияҳои нав хосанд, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо тавассути ворид шудан ба соҳаҳои нав ва трансмиллинамоии сармоя;
9	Сармоягузори	Ин стратегия сармоягузори маблағҳои ширкатро дар хориҷи

	хориҷӣ	кишвар дар бар мегирад;
10	Таваҷҷӯҳ ба вусъат додани фаъолияти содиротӣ	Стратегия таҳияи тадбирҳо оид ба рушди содирот ва тамаркуз ба харидорони хориҷиро дар назар дорад;
11	Экспансияи иқтисоди берунӣ	Ин стратегия таъсиси корхонаҳои савдо дар хориҷа, содироти молу хизматрасонӣ ба кишварҳои сеюм ва иқозатномадиҳӣ ба хориҷро дар бар мегирад.

*Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ